

İKİNCİ KLASİK DÖNEM PROJESİ

“İslam medeniyetinin İkinci Klasik Dönemi” olarak adlandırılabilir olan h. 7-13. (m. 13-19.) yüzyıllar arası entelektüel birikimin gereği gibi araştırma mevzuu edilmesi ve yaklaşık yedi asırlık bu dönemin ilmi ve fikri boyutlarıyla ortaya çıkarılması hedefiyle Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından, bünyesinde pek çok alt projeyi ihtiva edecek bir çerçeve proje olan İkinci Klasik Dönem Projesi gündeme alınmıştır. Günümüz tarih yazıcılığında İslam medeniyeti tarihi Moğol istilası sonrası genelde İslam medeniyetinde özeldir İslam düşüncesi ve ilimlerinde gelişmenin inkıtaa uğradığı varsayımıyla yazılmaya çalışılmıştır. Batı’da 19. yüzyılda oluşturulan, sömürgeleşme süreciyle birlikte müslümanlar arasında da yaygınlık kazanan bu bakış açısı İslam tarihiyle ilgili yargılarımızı eksik bırakmıştır. Neticede İslam tarihi, düşüncesi, sanatı, kurumları, önde gelen şahsiyetleri, literatürü ve olaylarıyla insicamlı bir bütünlük içinde ele alınmamıştır.

Bu alandaki çalışmalarla sadece İslam medeniyet tarihinin bir dönemi değil aynı zamanda insanlık tarihinin çok önemli bir devresi aydınlanmış olacaktır. Bu proje vasıtasıyla İkinci Klasik Dönem’de tartışılan ilmi meseleler yeniden kazanılarak günümüz ilim ve fikir dünyasının gündemi haline getirilecek ve böylece yeni dönemin inşasında, hâlihazırdaki sorunların tespit, tahlil, tenkit ve hallinde geçmiş birikimden azami ölçüde istifade edilmesi sağlanacaktır.

Bu dönemle ilgili çalışmalar kapsamında İslam ilimleri, İslam düşüncesi, İslam bilim tarihi, İslam medeniyetinde beşerî ilimler ve sanat alanlarına dair çalışmaların yanı sıra İslam ile diğer medeniyetler arası mukayeseli çalışmalar yer alacaktır. Gerçekleştirilecek projeler Osmanlı coğrafyası, Sahrâaltı Afrikası, Delhi Sultanlığı döneminden itibaren Hint alt kıtası ve Moğol istilası sonrası Orta Asya ve İran’a yoğunlaşacaktır. Proje kapsamında kataloglama, telif, tahkik, tercüme türünden yayınlar yapılması öngörülmektedir.

Proje kapsamında yayımlanan eser listesi kitabın sonunda yer almaktadır.

İSAM TAHKİKLİ NEŞİR KILAVUZU

Gözden Geçirilmiş 4. Basım

hazırlayan
Okan Kadir Yılmaz

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 700
İSAM Yayınları 190
Başvuru Eserleri Dizisi 50
© Her hakkı mahfuzdur.

İSAM TAHKİKİ KLİ NEŞİR KILAVUZU

hazırlayan

Okan Kadir Yılmaz

TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 38 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 08 50
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Yayın hazırlık Mustafa Demiray
Tashih İsa Kayaalp, Abdülkadir Şenel, Mehmet Fatih Kaya,
Orhan Ençakar, Ali Haydar Ulusoy
Tasarım Ender Boztürk, MimEmin

Bu eser
TDV İslam Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM)
İkinci Klasik Dönem Projesi
kapsamında yayımlanmıştır.

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulu'nun 29.12.2017 tarihli
ve 2017/16 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Mart 2018
Gözden Geçirilmiş Dördüncü Basım: Kasım 2023
ISBN 978-975-389-970-3
e-ISBN 978-625-428-160-0

Kitapta kullanılan yazma eserlere ait görseller, Türkiye Yazma Eserler
Kurumu Başkanlığı'na temin edilmiştir.

Kapak görseli: Muhaddis Cemal el-Hüseyinî'nin (ö. 927/1521) oğlu
Mir Şeyh'e okuttuğu ve üzerine kendi hattıyla mukabele kayıtları koyduğu,
910'dan önce yazılmış *Sahih-i Müslim* nüshasından detay (İSAM Ktp.)

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Cadde, No: 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@tdv.com.tr
Sertifika No. 48058

Yılmaz, Okan Kadir

İSAM tahkikli neşir kılavuzu / haz. Okan Kadir Yılmaz. - göz. geç. 4. bs. -
İstanbul ; Ankara : İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) ; Türkiye Diyanet
Vakfı, 2023.

200 s. ; şkl. ; res ; 23,5 cm. - (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 700. İSAM
Yayınları ; 190. Başvuru Eserleri Dizisi ; 50)

Kaynakça var.

ISBN 978-975-389-970-3

İçindekiler

Kısaltmalar 9

Takdim 11

GİRİŞ 15

Yazmanın Tanımı ve Unsurları 15

Tahkikin Tanımı 19

Tahkikin Amacı 20

Tahkik Nazariyesine Dair Eserler 20

İSAM Tahkikli Neşir Esasları (İTNES) 23

Birinci Bölüm

TAHKİK HAZIRLIĞI 27

I. Metnin Belirlenmesi (*İhtiyâru'n-nas*) 29

A. Konunun Belirlenmesi 29

B. Eserin Belirlenmesi 30

C. Nüshaların Belirlenmesi 31

1. Nüsha Tercih Kriterleri 31

a. Nitelikli üç nüsha 31

b. Diğer nüsha tercih kriterleri 34

c. İstinsah tarihinin tespiti 35

d. "Bir tür nüsha" olarak kabul edilen çalışmalar 38

e. Tercih edilecek en az/en fazla nüsha sayısı 38

2. Yazmaların Tespitinde Kullanılabilecek Kaynaklar 39

II. Metnin Doğrulanması (*Tevsîk*) 43

III. Metin/Nüsha Okumaları (*Kırâatü'n-nas/nusah*) 49

İkinci Bölüm

TAHKİK SÜRECİ 53

- I. Metnin Yazıya Geçirilişi (*Neshu'n-nas*)
ve Nüsha Karşılaştırması (*Mukābeletü'n-nüshah*) 55
- II. Metnin Ortaya Çıkarılışı (*Tahrîrû'n-nas*) 65
- A. Metnin Düzeltilmesi (*Muālecetü'n-nas*) 65
- B. Metnin Düzenlenmesi (*Zabtü'n-nas*) 67
1. İmlâ 68
- a. Ana metin 68
- b. Dipnotlar 71
- c. Yâ ve hemzenin yazım kuralı 73
2. Harekeleme, Paragraflama ve Başlıklandırma 76
3. Noktalama İşaretleri 77
- III. Açıklamalar ve Dipnotlar (*Ta'lik ale'n-nas*) 89
- A. Metnin Öğeleriyle İlgili Notlar 89
- B. Kaynak Gösterimi 101
1. Âyetler 101
2. Hadisler 104
- a. Hadis tahriri 104
- b. Hadis tahririnde takip edilen sistem 104
- c. Hadis tahririnde dikkat edilmesi gereken bazı hususlar 106
3. Şiir ve Meseller 107
4. Alıntılar ve Atıflar 108
- C. Müellife Ait Notlar (*Minhüvât*) 111
- D. Muhakkike Ait Notlar 113

Üçüncü Bölüm

TAHKİK SONRASI 115

- I. Dirâse / İnceleme 117
 - A. Müellifin Tanıtımı 118
 - B. Eserin Tanıtımı 119
 - C. Tahkikte Takip Edilen Yöntem 124
- II. Kaynakça 127
- III. Dizin ve İçindekiler 129

EKLER 133

- Ek 1: *İSAM Tahkikli Neşir Esasları (İTNES)* 135
- Ek 2: Yazma Eserlerde Yer Alan Şekiller
ve Kısaltmalar Sözlüğü 167
- Ek 3: Tahkik Terimleri Sözlüğü 173
- Ek 4: Tahkik Şeması 182
- Ek 5: Yazma Eser Görselleri 185
- Kaynakça 199

Kısaltmalar

- a.mlf. aynı müellif
b. bin, ibn (oğlu)
bk. bakınız
DİA *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*
ed. editör
GAL *Geschichte der arabischen Litteratur*
GAS *Geschichte des arabischen Schrifttums*
h. hicrî
haz. hazırlayan
İFAV Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
İTNES *İSAM Tahkikli Neşir Esasları*
ktp. kütüphane, kütüphanesi
m. milâdî
nr. numara
nşr. neşreden
ö. ölüm, ölümü
s. sayfa
TDV Türkiye Diyanet Vakfı
trc. tercüme, tercüme eden
t.y. tarih yok
v. vecih
vb. ve benzeri
vr. varak
z. zahr

- إلخ. ilâ âhirihi
ت. tûvüffiye
د.ت. dûne târîh
د.م. dûne mekân
د.ن. dûne nâşir
ش şemsî
ص sayfa
ظ zahr
منه müellifin notu
منهوات müellifin notları
و vech

Takdim

TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İslâm medeniyet birikimini ilmi ve fikri boyutlarıyla ortaya çıkarma amacıyla müteahhirin dönemine (7-13/13-19. asırlar arası) yönelik olarak 2012 yılında İkinci Klasik Dönem Projesi'ni, mütakaddimın dönemine (2-6/8-12. asırlar arası) yönelik olarak da 2016 yılında Erken Klasik Dönem Projesi'ni başlatmış, bu projeler kapsamında hazırlanan telif, derleme ve tahkikli neşir türünden ilk eserler okuyuculara sunulmuştur. Birbirini tamamlayan bu iki şemsiye proje sayesinde geçmiş entelektüel mirasımızın aydınlatılması ve yeni dönemin inşası için sağlıklı ve sağlam bir zeminin oluşması hedeflenmektedir.

Her iki projenin temel uğraş alanlarından biri, söz konusu dönemlerde ortaya konmuş olup önemli bir kısmı hâlâ gün ışığına çıkmayı bekleyen yazma eserlerin ilmi esaslara uygun tahkikli/tenkitli neşirini gerçekleştirmektir. Merkezimiz 2013 yılından itibaren bu alanda çalışmak isteyen muhakkik adaylarına gerekli beceri ve donanımları kazandırmak üzere temel, ileri ve ihtisas seviyelerinde olmak üzere yılda iki kez uluslararası tahkik kursları düzenlemektedir. Şu ana kadar 400'den fazla araştırmacı bu kursları tamamlayarak sertifikalarını almıştır. Bu çerçevede kurs öğrencilerinin materyal ihtiyacını karşılamak üzere İSAM tahkik kurslarının sorumlularından Dr. Mahmud Mısıri tarafından önce mufassal *Muhâdarât fi tahkiki'n-nusûs* (Ocak 2016), daha sonra da muhtasar *Mâ lâ yeseu'l-muhakkıka cehlüh: Medhal ilâ tahkiki'n-nusûs* (Mayıs 2017) başlıklı eğitim dokümanları hazırlanmıştır. Bu kurslar için özellikle uygulamaya yönelik ve Türkçe kaleme alınmış bir metne/el kitabına ihtiyaç duyulmasının sonucu olarak da elinizdeki kılavuz ortaya çıkmıştır.

Bu kılavuz, İSAM'ın İkinci Klasik Dönem Projesi kapsamında düzenlediği "Temel Seviye Tahkik Kursu" katılımcıları gözetilerek hazırlanmış giriş seviyesinde bir çalışmadır. "Tahkik Hazırlığı", "Tahkik Süreci" ve "Tahkik Sonrası" şeklinde üç ana bölümden oluşan çalışma temelde, Türkiye'de

yapılan tahkik çalışmalarına yol göstermek üzere hazırlanmış ilk metin niteliğindeki *İSAM Metin Tahkiki Esasları*'nın (2003) geliştirilmiş hali olan *İSAM Tahkikli Neşir Esasları (İTNES, 2017)* üzerine bina edilmiş olup tahkik alanında kaleme alınan çeşitli kaynaklarla zenginleştirilmiştir. Daha çok tahkik pratiği gözetilerek hazırlandığından, içerik olarak tahkikte ihtiyaç duyulan temel konuları ihtiva eden bu çalışmanın yoğun nazarı bilgi içermemesine özen gösterilmiştir. Çalışmada, tahkikin çeşitli aşamalarında ihtiyaç duyulan klasik eser listeleri oluşturulmuş ve böylece muhakkiklerin tahkik esnasında müracaat edecekleri kaynaklar ana hatlarıyla belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca çalışmanın sonunda *İSAM Tahkikli Neşir Esasları*'nın (İTNES) temel ve muhtasar bir doküman olarak sunulmasının yanı sıra biri yazma eserlerde yer alan şekil ve kısaltmaları, diğeri de tahkik terimlerini konu edinen iki sözlük eklenerek muhakkiklerin alanda kullanılan rumuz ve ıstıhlara hızlı bir şekilde erişmesi hedeflenmiştir. Çalışmaya, tahkik faaliyetini özetleyen ve sürece kuşbakışı göz atmayı mümkün kılan bir şema da ilave edilmiştir. Ekler kısmı, yazma eser görsellerini ihtiva eden bir bölümle sona ermektedir.

Elinizdeki çalışma İSAM araştırma uzmanlarından ve Tahkik Yayın Kurulu üyelerinden Okan Kadir Yılmaz tarafından kurumumuzdaki tahkik birikimine dayanılarak hazırlanmıştır. Bu vesile ile kendisine ve İSAM'da tahkik çalışmalarının neşv ü nemâ bulmasına katkı veren, başta *İSAM Tahkikli Neşir Esasları*'nın geliştirilmesi ve metinleşmesinde büyük emekleri bulunan Doç.Dr. Ertuğrul Boynukalın ve Prof.Dr. Mehmet Boynukalın ile son yıllarda tahkik kurslarının düzenlenmesinde önemli payı bulunan Dr. Mahmud Mısırlı ve kıymetli tashihleriyle çalışmaya katkıda bulunan Mehmet Fatih Kaya, Ali Haydar Ulusoy ve özellikle Orhan Ençakar olmak üzere tüm hocalarımıza şükranlarımızı sunar, ayrıca bu çerçevede büyük hizmetleri geçen hocalarımızdan âhirete irtihal eden Prof.Dr. Bekir Topaloğlu ve Prof.Dr. Muhammed Aruçi'yi rahmetle ve minnetle yâd ederiz. Kitapta kullandığımız yazma eserlere ait görselleri sağlayan Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'na da özellikle teşekkür ederiz.

Bu eserin kurumumuzda ve Türkçe'de oluşturmaya çalıştığımız tahkikli/tenkitli neşir kitaplığına bir katkı sunması dileğiyle.

27 Şubat 2018

Doç.Dr. M. Suat Mertoğlu
İSAM Tahkik Yayın Kurulu Başkanı

İSAM
TAHKİKLİ NEŞİR KILAVUZU

Giriş

Yazmanın Tanımı ve Unsurları

Tahkikin Tanımı

Tahkikin Amacı

Tahkik Nazariyesine Dair Eserler

İSAM Tahkikli Neşir Esasları (İTNES)

• Yazmanın Tanımı ve Unsurları

“Yazma”, elle yazılarak ortaya konan her çeşit kitap, risâle, murakka¹, mektup, levha ve belgelerin ortak adıdır.²

Genel olarak bir yazma eser üç ögeden oluşur: 1. Metin (*nas*), 2. fiziki unsurlar (*vi‘a‘el-kiyânü‘l-mâddi*) ve 3. metin dışı kayıtlar (*havâricü‘n-nass/en-nassü‘l-müvâzi*).

1. Metin (*nas*): Yazma eserin bilgi içeren kısmı olup eserin asıl bölümüdür.

Yazmanın metni ile ilgili bazı kavramlar:

— *Dibâce/mukaddime*: Esere giriş, önsöz bölümüdür. Müellif burada sebep-i telif kısmında eseri niçin yazdığını, kendi adını, eserin adını ve telif tarihini bildirir (Resim 1).

— *Hâtîme/ketebe sayfası*: Kitabın sonuç bölümüdür³ (Resim 2).

•••••

¹ Derman, “Murakka”, s. 204.

² Bilgin, “Yazma”, s. 369.

³ Yazma kitaplarda, müellifin eseri bitirdikten sonra dualar yazdığı, eserin hattatının ve varsa müzehhibinin belirtildiği son sayfadır. Sarı, *Tezhib Sanatı*, s. 70.

2. Maddî Varlık (*vi'â'/el-kiyânü'l-mâddî*): Yazmanın fiziki ve maddî varlığıdır. Temel unsurlarını; yaprak (*varak*), mürekkep, cilt ve yazı (*hat*) oluşturur.

Yazmanın maddî varlığıyla ilgili bazı kavramlar:

— *Cilt*: Yazmanın kapak kısmıdır (Resim 3). Yazma eser ciltlerini dört parçada incelemek mümkündür: *Alt ve üst kapak*: Kitabın metnini içine alan örtüsüdür. *Sirt* (dip kısmı): Formaların bağlandığı bölümü örten kısımdır. *Mikleb*: Kitabın ön tarafını örten *sertabın* ucunda genellikle üç köşeli, okunmakta olan yere konan kısımdır (Resim 3). *Sertab*: Miklebi kitaba bağlayan ve kitabın ön kısmını muhafaza eden, miklebe hareket kabiliyeti sağlayan bölümdür (Resim 3).⁴

— *Varak*: Yazmanın üzerine yazıldığı çift yüzlü kâğıt. Arapça yazmalarda varağın ön (sol) yüzüne *vech*, arka (sağ) yüzüne *zahr* denilir (Resim 4). Bazı yazmalarda iç kapak durumunda olan, yazmanın 1^v (1^a) yüzüne tekabül eden ve üzerinde kitap-müellif adı, vakıf-temellük ve semâ-mütalaa kayıtları bulunabilen sayfaya *zahriye* denir (Resim 5).⁵ Üzerinde kitabın ismi bulunduğu durumlarda zahriye sayfası unvan sayfası ile aynı sayfa olabilmekte, bulunmadığı durumlarda da zahriyeden sonra eserin-müellifin isminin bulunduğu bir *unvan sayfası* yer alabilmektedir. Sayfa kenarlarında bulunan ve metni çevreleyen boş kısma ise *turre* ismi verilir (Resim 1).⁶ Yazma eserlerin metin kısmını çerçevelemek ve farklı süsleme alanları belirlemek üzere genellikle siyah ve kırmızı mürekkeple çizilen çizgilere ise *cedvel* denir (Resim 6).⁷

3. Metin Dışı Kayıtlar (*havâricü'n-nass/en-nassü'l-müvâzî*): Yazma üzerinde bulunan ana metin dışındaki kayıtların tamamına verilen isim. Bu kayıtlar; kapakta, eserin kenarında, dipnotunda, metnin bittiği ve son sözlerin söylendiği yahut ferağ kaydının

••••••••

⁴ Ünver-Kaya, *Yazma Kitaplar*.

⁵ Ünver-Kaya, *Yazma Kitaplar*.

⁶ Bilgin, "Temellük ve Tesâhüb Kaydı", s. 412.

⁷ Ünver-Kaya, *Yazma Kitaplar*.

düşüldüğü son sayfada olabilir, bazen ortalandaki sayfalarda da bulunabilir.

Yazmada bulunan metin dışı kayıtlarla ilgili bazı kavramlar:

— *Vakıf kaydı*: Yazma veya basma bir kitaba, şahsî mülkiyetten çıkarılıp herkes tarafından kullanılabilmesini sağlamak amacıyla konulan kayıttır.⁸ Yazmanın vakıf olduğunu ifade etmek üzere sayfanın üst kısmında yahut üst kenarında “vakf” ya da “vakf lil-lâhi teâlâ” vb. ibarelere yer verilir ya da geç dönem yazmalarda vakıf mührü kullanılır (Resim 7).⁹

— *Temellük/tesâhüb kaydı*: “Mülkiyet kaydı” da denilen ve kitabın kimin malı olduğunu gösteren kayıttır. Genellikle yaprağın 1^v (1^a) yüzünde yer alır.¹⁰ Temellük ve tesâhüb kayıtları önemli tarihî ve biyografik bilgiler içermesinin yanında kitabın macerasını da ortaya koyabilir. Yazmalarda yaygın olarak kullanılan bazı temellük ifadeleri şunlardır: “Temelleke'l-fakîr, dahale fî nevbeti... , dahale bi-milki'l-fakîr, intekale ile'l-fakîr, sümme intekale ilâ... , istesha-behül'abdül-fakîr, isteshâbtü, min kütübî'l-fakîr” (Resim 8).¹¹

— *Kırâat ve semâ kaydı*: Eserin müellife/hocaya okunduğuna ve müellif/hoca tarafından düzeltildiğine dair kayıttır. Kimi kitaplarda eserin sonunda yer alır.¹²

Öğrenci, önceden istinsah etmiş olduğu bir eseri müellifinin veya onun icâzet vererek yetkili kıldığı bir hocanın (*şeyh*) önünde muhtelif zamanlarda baştan sona okur, hoca dinlediği kısımlarda hatalar varsa düzeltir, yoksa sükût ederek doğru okunduğunu onaylar, gereken yerlerde açıklama yapar ve eserin sonunda öğrencinin nüshasına kendi el yazısıyla, fakat genelde metindekinden farklı karakterdeki bir hatla “kırâat kaydı” denilen şu mahiyette bir ibareyi yazardı. “Fülân b. fülân eserin tamamını -veya bir kısmını- bana okudu, ben

.....

⁸ Bilgin, “Temellük ve Tesâhüb Kaydı”, s. 412.

⁹ Gacek, *el-Merci' fî ilmi'l-mahtûti'l-Arabî*, s. 434.

¹⁰ Ünver-Kaya, *Yazma Kitaplar*.

¹¹ Bilgin, “Temellük ve Tesâhüb Kaydı”, s. 411.

¹² Ünver-Kaya, *Yazma Kitaplar*.

de fülân b. fülân bunu tashih ettim ve kendisine rivayet hakkını verdim” (Resim 9).¹³

— *Mukabele kaydı*: Bir yazmanın, istinsaha esas olan nüshasından başka bir veya birden çok nüsha ile karşılaştırıldığını yahut müellif ya da hocaya arz edilip okunmak suretiyle tashih edildiğini ifade eden kayıttır.¹⁴ Mukabele kaydı, yazma eserin sonundaki *ketebe* veya *istinsah kaydının* hâşiyesinde bazan *tashih kaydı*yla birlikte yer alır. Mukabele kayıtlarında bazan tarih de bulunur. Bir yazmada mukabele yapıldığı hususu, “belega mukâbeleten, belega’l-ırâzu, belega mukâbeleten ve tashîhan, belegati’l-mukâbele, kûbile (kûbilet), kûbile ve suhhiha (kûbilet ve suhhihat), ûriza, ârazahû, kâbelehû, belega’l-arzu” gibi ifadelerle belirtilir (Resim 10).¹⁵

— *Mütâlaa kaydı*: Okunmak yahut göz gezdirilmek suretiyle nüshadan istifade edildiğini ifade eden kayıt. Bu tür kayıtlar nüshanın kıymetli olduğunu ifade etmek için düşülür.¹⁶ Mütâlaa kayıtları, “karae, tâla’a fî..., nazara fî..., vakafe ‘alâ..., teemmelehû, istev’abehû ve’stenâra minhû” vb. ifadelerden oluşur (Resim 11).¹⁷

— *Fevâid kaydı*: Yazma eserlerin başında ve sonunda bulunan boş yapraklara okuyucular tarafından düşülen bazı notları ifade eder. Zaman zaman oldukça önemli tarihî ve biyo-bibliyografik bilgiler ihtiva eden fevâid kayıtlarını, içerdikleri çeşitlilikten dolayı konu ve mahiyet açısından sınırlandırmak mümkün değildir (Resim 12).¹⁸

— *İstinsah kaydı* (*ferâğ kaydı*, *hardü’l-metn*, *ketebe kaydı*): Yazmanın istinsah tarihini, müntensih adını ve istinsah yerini bildiren

.....

¹³ Topuzoğlu, “Kiraat ve Semâ Kaydı”, s. 436.

¹⁴ Yazıcı, “Mukabele Kaydı”, s. 102; Gacek, *el-Merci’ fî ilmi’l-mahtûti’l-Arabî*, s. 388.

¹⁵ Yazıcı, “Mukabele Kaydı”, s. 102.

¹⁶ Mısırlı, *Mu’cemü’l-mustalahât (Mâ lâ yeseu’l-muhakkıka cehlüh* ekinde), s. 148.

¹⁷ Gacek, *el-Merci’ fî ilmi’l-mahtûti’l-Arabî*, s. 439.

¹⁸ Bilgin, “Fevâid Kaydı”, s. 501.

müstensih kayıdır. Genellikle yazmanın sonunda bulunsa da nâdiren yazmanın 1^v (1^a) yüzünde de bulunabilir. Bazı yazmalarda bu bölümde müellif adı ve kitap adı, telif tarihi de verilir. Müstensih adından önce “el-fakîr”, “el-hakîr” gibi tevazu sıfatları da kullanılır.¹⁹ İstinsah kaydı ifadesi olarak “ketebehû, kad ve-kaa'l-ferâğ, nemekahû, harrerehû, rakamehû, sevvedehû, meşşekahû, nesehahû, satarehû, kalledehû” gibi ibareler kullanılmıştır (Resim 13).²⁰

— *Fihrist*: Yazma eserlerde genellikle kitabın başında yer alan ve kitabın bölüm başlıklarını, bazen varak numaralarıyla beraber, bazen de numara olmaksızın sıralayan listedir (Resim 14).

— *Ta'kîbe*: Yazma bir eserde, sayfa sıralamasının doğruluğunu teyit amacıyla sayfanın sonuna, bir sonraki sayfanın baş tarafından yazılan kısım (Resim 6).

• Tahkikin Tanımı

Müstakil bir alan olarak hakkında çalışmalar yapılmaya başlandı-ğundan bu yana *tahkikin* birçok tanımı yapılmıştır.²¹ Biz bunlardan, *İSAM Tahkikli Neşir Esasları*'nda²² (*İTNES*) yapılan tanıma yer vermekle yetineceğiz.

Yazma bir metnin, mevcut tek nüshasına veya nüshalarına dayanılarak müellifin kaleminden çıkmış haline ulaşmaya çalışılması ve neşre hazır hale getirilmesine tahkik denir (*İTNES*, 1).

Bu tanım gereğince:

.....

¹⁹ Ünver-Kaya, *Yazma Kitaplar*.

²⁰ Bilgin, “Yazma”, s. 372; a.mlf., “Ferâğ Kaydı”, s. 354.

²¹ Tahkikle ilgili tanımlar için bk. Hafyân, “ed-Duhûl ilâ âlemi tahkiki'n-nassi't-türâsî”, s. 24-30; Polat, *Metin Tenkidi*, s. 25-26.

²² *İSAM Tahkikli Neşir Esasları* hakkında aşağıda müstakil bir başlık altında (s. 23-25) bilgi verilmiştir. Çalışma içerisinde bu esaslara “*İTNES*” kısaltması ve madde numarası ile atıfta bulunulmuştur.

- Bir metnin sadece matbu nüshalarına dayanılarak yapılan ilmi neşirlere tahkik denmez.²³
- Metnin hiçbir nüshasının bulunmadığı durumlarda, ondan aktarma yapan kaynaklardaki rivayetlerin derlenmesi suretiyle yapılan faaliyete “metin inşası”, matbu metinden yapılan neşre “ilmî neşir” denilir; tahkik denilmez.
- Tahkik çalışmasına konu olan eserin birden fazla yazma nüshasının bulunması şart değildir. Mevcut tek nüshaya dayalı ilmi neşirler de tahkik olarak nitelendirilmektedir.
- Bir eserin sadece müellif nüshasına dayanılarak yapılan ilmi neşrine de tahkik denilmektedir.

• Tahkikin Amacı

Tahkik işleminin amacını temel ve tâli amaçlar şeklinde iki kısımda mütalaa etmek mümkündür. Tahkikte temel amaç, metnin, müellifin kaleminden çıkmış veya takririnden elde edilmiş (*imlâ*) haline ulaşmak ve metnin bu orijinal halini okuyucuya sunmaktır.

Eserin doğru adının ve müellife aidiyetinin tespiti, dirâse kısmında gerekli incelemelerin yapılması, okuyucuya kolaylık sağlamak üzere âyet ve hadis tahriri, garip kelimelere, ıstıhlara, şahıs ve eser adlarına dair açıklama notlarının konulması, eserdeki kapalı ifadeleri açan, yanlışları düzelten ilmi notların yazılması, dizin ve içindekiler hazırlanması... türü işlemler de tahkikin tâli amaçları arasında yer almaktadır (*İTNES*, 2).

• Tahkik Nazariyesine Dair Eserler

Ahmed Teymûr ve arkadaşlarının, Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin *el-Egâni* adlı eserinin tahkikinde takip ettikleri metodu ortaya koymak amacıyla 1927'de kaleme aldıkları *Menhecû tahkiki kitâbi'l-Egâni*'den

.....

²³ Ramazan Abdüttevâb ve Salahattin Polat, bu tür neşirlerin tahkik/metin tenkidi olarak nitelendirilmesinde bir sakınca görmezler (bk. Abdüttevâb, *Menâhicü tahkiki't-türâs*, s. 5; Polat, *Metin Tenkidi*, s. 46).

bu yana, tahkik nazariyesine dair onlarca eser telif edilmiştir. Biz bunlardan, aralarında alanın klasiği haline gelmiş olanların da bulunduğu birkaç eseri tanıtmakla yetineceğiz. Sonrasında ise TDV İslâm Araştırmaları Merkezi tahkik çalışmalarında takip edilen ve bu kılavuzun ana kaynağı konumundaki *İSAM Tahkikli Neşir Esasları*'nın (İTNES) tanıtımını yapacağız.

1. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, *Tahkiku'n-nusûs ve neşrühâ* (1954)

Konuyla ilgili Arapça kaleme alınmış en eski çalışmalardan biri olan eser, alanın klasiklerinden kabul edilmektedir. 1965'te yapılan yirmi sayfalık baskısı Rabiha Çelebi tarafından Türkçe'ye çevrilip *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nde 1998'de yayımlanmıştır. Yaygın olarak kullanılan 1998 tarihli 7. baskı, müellif tarafından genişletilmiş edisyon olup 127+35 sayfadır.

2. Selâhaddin el-Müneccid, *Kavâidü tahkiki'l-mahtûtât* (1955)

Müneccid'in bu eseri, *Mecelletü Ma'hedi'l-mahtûtâti'l-Arabiyye* tarafından neşredilmiş olup yaygın olarak kullanılan baskısı 1987 tarihli 6. edisyonudur. Otuz iki sayfalık bu eser alanın klasiklerinden olup özlü ve faydalı bir çalışmadır.

3. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, *Zabtü'n-nas ve't-ta'lik aleyh* (1982)

İlmî çevrelerde, yaptığı kıymetli neşirlerle tanınan Beşşâr Avvâd Ma'rûf'un yirmi yedi sayfalık bu muhtasar eseri de alanın klasiklerinden sayılmaktadır.

4. Ramazan Abdüttevâb, *Menâhicü tahkiki't-türâs beyne'l-kudâmâ ve'l-muhdesîn* (1985)

Bu eser, alanın Arapça kaleme alınmış en kapsamlı ve en geniş eserlerinden biri olarak bilinmektedir. 436 sayfalık hacmiyle oldukça ayrıntılı bir çalışmadır.

5. İyâd Hâlid et-Tabbâ', *Menhecü tahkiki'l-mahtûtât* (2003)

Tahkik usulünü hemen her yönüyle ele alan orta hacimli (90+25 sayfa) bir eserdir. Yukarıdaki çalışmalarla mukayese edildiğinde

hem orta hacmi, hem derli toplu oluşu hem de daha yakın tarihte telif edilmiş olması açısından konuyla ilk defa tanışanların istifade edeceği bir eserdir.

6. Gotthelf Bergsträsser, *Metin Tenkidi ve Yazma Metinleri Yayınlama İlkeleri* (2011)

Eser, yazarın 1931-1932’de Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde verdiği konferans metinleridir. Muhammed Hamdî el-Bekrî tarafından *Usûlü nakdi’n-nusûs ve neşrû’l-kütüb* ismiyle yayıma hazırlanan eser, Eyyüp Tanrıverdi tarafından *Metin Tenkidi ve Yazma Metinleri Yayınlama İlkeleri* ismiyle Türkçe’ye çevrilmiş olup 2011’de yayımlanmıştır. Tabbâ‘, Bergsträsser’in bu çalışmasının yazma eserlerin neşri noktasında, genel olarak Avrupa oryantalizminin, özelde ise Alman oryantalizminin bakış açısını yansıttığını söyler.²⁴

7. Salahattin Polat, *Metin Tenkidi* (2010)

Arapça “tahkik” olarak anılan çalışma alanı için *metin tenkidi* kavramını tercih eden yazar, dört bölümden oluşan kitabında sırasıyla “metin tenkidi kavramı”, “metin tenkidinin tarihi”, “metin tenkidine farklı yaklaşımlar, metin tenkidi yöntemleri ve metin tenkidinin aşamaları” ve son olarak da “İslâmî ilimlerde metin tenkidi” konularını kapsamlı bir şekilde işlemektedir. Eser, 350 sayfalık hacmiyle konuyla ilgili Türkçe yapılmış en geniş çalışmadır. Bu çalışma aynı zamanda *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu*’nda kaynak olarak kullanılan eserlerdendir.

Son olarak, tahkik çalışmalarıyla dolaylı ilgisi bulunan kodikolojiye (elyazması bilimi) dair Eymen Fuâd Seyyid tarafından kaleme alınan *el-Kitâbü’l-mahtûtü’l-Arabî ve ilmü’l-mahtûtât* (Kahire 1997), François Déroche tarafından kaleme alınan *Manuel de codicologie des manuscrits en écriture Arabe*, Paris 2000 (*el-Medhal ilâ ilmi’l-kitâbi’l-mahtût bi’l-harfi’l-Arabî*, trc. Eymen Fuâd Seyyid,

•••••

²⁴ Tabbâ‘, *Menhecü tahkiki’l-mahtûtât*, s. 15.

Londra 2005) ve Adam Gacek'e ait *Arabic manuscripts: a vadei mecum for readers* (Leiden 2009; *Arapça Elyazmaları için Rehber*, trc. Ali Benli, Cüneyt Kaya, İstanbul 2017) isimli eserlerin, alanın önemli çalışmaları olduklarını belirtelim. Ayrıca İsmail E. Erünsal'a ait *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne* (İstanbul 2018) isimli çalışma, Ortaçağ İslâm dünyasında kitap ve kütüphanenin tarihine ışık tutan bir eser olmasının yanı sıra, yazma eser kültürüne dair zengin içeriği ile de bu alandaki temel kaynaklardan biridir.

• *İSAM Tahkikli Neşir Esasları*²⁵ (ITNES)

İSAM Tahkikli Neşir Esasları, esasen merhum Bekir Topaloğlu hocanın, gerek Doğu'da gerekse Batı'da yapılan tahkik çalışmalarını incelemesi ve özellikle de tahkik çalışmalarının öncülerinden olan hocası Muhammed Tâvî et-Tancî ile teşrik-i mesaisi sonucu tespit ettiği tahkik usulüne dair ilkelerle, yüksek lisansını ve doktorasını tahkik çalışmaları²⁶ yaparak tamamlayan merhum Muhammed Aruçi'nin tahkik alanındaki tecrübelerinin bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi tarafından tahkik edilip 2000 yılında neşredilen Ebû Mansûr el-Matürîdî'ye (ö. 333/944) ait *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eser *İSAM Tahkikli Neşir Esasları*'nın ortaya konulduğu ve uygulandığı ilk çalışmadır.²⁷

•••••

²⁵ Bu bölüm Doç.Dr. Ertuğrul Boynukalın'ın, 2012'de İSAM tarafından düzenlenen Uluslararası Tahkik Çalıştay'ında sunduğu tebliğin kısaltılmış ve güncellenmiş halidir.

²⁶ Nüreddin es-Sâbü'nî'nin (ö. 580/1084) *el-Kifâye fi'l-hidâye* ve Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037) *el-Esmâ' ve's-sıfât* adlı eserleri.

²⁷ Bu eser İran İslâm Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından 2008 yılında "Yılın Kitabı" (Kitâb-ı Sâl) yarışmasında kelâm dalında yılın kitabı seçilmiştir. Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'i sonrasında İSAM tarafından söz konusu esaslara göre tahkikli neşri gerçekleştirilen diğer eserler şunlardır: Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülhamîd el-Üsmendî (v. 552/1157?), *Alâeddin el-Üsmendî ve Lübâbü'l-Kelâm Adlı Eseri* (thk. M. Sait Özervarlı), 2005; Ebû Muhammed Ubeydullah b. Muhammed es-Semerkindî (v. 701/1301), *el-Akîdetü'r-Rükniyye fi şerhi lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullah* (thk. Mustafa Sinanoğlu), ☞

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM) bir projesi olarak başlayan Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı muhalled eserinin tahkiki sürecinde, bu eserin tahkik heyetinde yer alan araştırmacılara yol göstermek amacıyla *İSAM Tahkikli Neşir Esasları*'nın yazılı bir metin haline getirilmesi zarureti ortaya çıkmış ve *Kitâbü't-Tevhîd*'in tahkikinde uygulanan esaslar, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ın ilmi kontrolörü merhum Bekir Topaloğlu ile *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ın toplam dört cildini tahkik eden İSAM Tahkik Komisyonu üyeleri Doç.Dr. Ertuğrul Boynukalın ve Doç.Dr. Mehmet Boynukalın'ın tahkik sırasında karşılaştıkları problemleri beraberce değerlendirmeleri sonucu gerekli görülen yerlerde yapılan tashih, ekleme ve çıkarmalarla revize edilerek özellikle Arapça yazma eserlerde uygulanmak üzere *İSAM Metin Tahkiki Esasları* adıyla ilk defa 2003 yılında yazılı hale getirilmiştir. Bu esaslar sonraki yıllarda gerek İSAM merkezli tahkik çalışmaları gerekse akademik çevrelerle yapılan istişareler²⁸ ışığında İSAM Tahkik Yayın Kurulu tarafından değişik tarihlerde yenilenmiştir (son yenilenme tarihi 01 Şubat 2017).

İSAM Tahkikli Neşir Esasları, dipnotlarda nüsha farkları dışında bilgi vermeyen müsteşriklerle, kimi zaman tahkik edilen ana metnin, içinde kaybolacağı kadar çokça gereksiz açıklamalara yer

.....

2008; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ömer el-Endelüsî el-Kinânî (v. 289/902), *Ahkâmü's-sûk* (thk. İsmâil Hâlidî), 2011; Ebû Muhammed Nüreddin Ahmed b. Mahmûd es-Sâbüni, *el-Kifâye fi'l-hidâye* (thk. Muhammed Aruçi), 2013; Ebû Muhammed Nüreddin Ahmed b. Mahmûd es-Sâbüni, *el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ'* (thk. Mehmet Bulut), 2013; Ebû'l-Fezâil Muhammed b. Hasan el-Muîni (v. 537/1143), *Levâmiu'l-burhân ve kavâtiu'l-beyân fi meâni'l-Kur'ân* (thk. Sefer Hasanov), I-II, 2013; Ebû Şekûr es-Sâlimî (v. 460/1068'den sonra), *et-Tevhîd fi beyâni't-tevhîd* (thk. Ömür Türkmen), Ankara-Beyrut 2017; Şemseddin el-İsfahâni (v. 688/1289) *Kitâbü'l-Kavâidi'l-külliyeye* (thk. Mansur Koçinkağ, Dr. Bilal Taşkın), İstanbul-Beyrut 2017.

²⁸ İSAM'da bu amaçla geniş katılımlı iki ayrı istişare toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki 2007'deki "Tenkitli Metin Neşri İstişare Toplantısı", diğeri ise 8-9 Aralık 2012'deki "Uluslararası Tahkik Çalıştayı (Metotlar ve Sorunlar)" başlıklı toplantılardır (geniş bilgi için bk. http://www.isam.org.tr/index.cfm?fuseaction=objects2.detail_content&cid=833&cat_id=3).

veren Doğu'da yapılmış tahkik çalışmaları arasında orta bir yol tutarak nüsha farkları yanında gerekli bilgilerin uygun miktarda kaydedilmesini esas almış ve yazma metinleri okuyucuların kafasını karıştırmadan müelliflerinin kalemlerinden çıkmış oldukları şekle en yakın hale getirerek tahkik ve neşretme hedefiyle muhakkiklere yol gösteren bir çalışma olmuştur. Bu esaslar, bir yandan ilmi şartlara uygunluğu diğer yandan uygulamadaki pratikliği dikkate aldığı için akademik çevrelerde kabul görmüştür. Bunun bir neticesi olarak da tahkik çalışması içeren yüksek lisans ve doktora tezlerinde birçok danışman hoca öğrencilerinden bu kuralları uygulamalarını talep etmektedir.

2013 yılından bu yana her yıl İSAM tarafından düzenlenen tahkik kurslarının seminerleri arasında yer alan ve bu kursların pratik safhasında tatbik edilen *İSAM Tahkikli Neşir Esasları*, İSAM'ın "Erken Klasik Dönem Projesi" ile "İkinci Klasik Dönem Projesi" kapsamında neşredilecek Arapça eserlerin tahkikinde usul olarak benimsenmekte ve projede yer alacak muhakkiklerden çalışmalarını bu esaslara uygun şekilde hazırlamaları istenmektedir.

Birinci Bölüm

TAHKİK HAZIRLIĞI

I. Metnin Belirlenmesi (*İhtiyâru'n-nas*)

A. Konunun Belirlenmesi

B. Eserin Belirlenmesi

C. Nüshaların Belirlenmesi

1. Nüsha Tercihi Kriterleri

2. Yazmaların Yer Tespitinde

Kullanılabilecek Kaynaklar

II. Metnin Doğrulanması (*Tevsîk*)

III. Metin/Nüsha Okumaları

(*Kirâatü'n-nas/nüshah*)

I. Metnin Belirlenmesi (*İhtiyâru'n-nas*)

A. Konunun Belirlenmesi

Muhakkikin konunun belirlenmesi noktasında dikkat edeceği en önemli husus, tahkik yapmak için seçeceği eserin kendi ilgi ve ihtisas alanına ait olmasıdır. Meselâ hadis alanında ihtisas sahibi bir kimse, tahkik etmek için kelâm sahasından bir eser seçmemeli, doğrudan yahut dolaylı olarak kendi ihtisas alanıyla ilgili bir eseri tercih etmelidir.

Kişinin tahkik için kendi alanıyla ilgili bir eseri tercih etmesi, alanın kaynaklarını daha kapsamlı ve verimli kullanabilmesinin yanı sıra, o eserin dilini, kullandığı istihlamları ve konusunu daha iyi anlayabilmesini de sağlayacaktır. Bu durum muhakkikin, nüsha mukabelesi işlemine de yansıtacak ve onun doğru nüsha farklılıklarını tercih etmesi neticesinde tahkike konu olan metin daha doğru ve müellifin kaleminden çıkan şekline daha yakın bir surette ortaya konulacaktır. Ayrıca tahkik için alanıyla ilgili bir eser seçen kişi, kaleme alacağı inceleme (*dirâse*) kısmında bilgi ve birikimini daha iyi yansıtabileceğinden, okuyucuya daha kaliteli bir inceleme yazısı sunabilecektir. Bu olumlu neticelerin tahkikin amacıyla birebir örtüşen hedefler olduğu düşünüldüğünde, kişinin tahkik çalışması için kendi ihtisas alanıyla ilgili bir eseri tercih etmesinin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

B. Eserin Belirlenmesi

Tahkik çalışması için konusunu belirleyen muhakkik daha sonra çalışacağı bu konunun işlendiği eseri belirler. Bu noktada muhakkikin şu hususlara dikkat etmesi gerekir:

— *Çalışmaya konu edilecek eserin tahkik edilmeye değer olması*

Özellikle aynı konuda kaleme alınmış çalışmaların basitçe bir tekrardan ibaret olan kitapların tahkik çalışmasına konu edilmesinin bir faydası olmayacaktır. Muhakkik, tahkik ettiği eserin dirâse kısmında, bu eseri tahkik çalışmasına niçin konu ettiğini belirtirken ikna edici sebepler zikredebilmelidir. Ayrıca ilgili ilim dalının klasikleşmiş temel eserlerinin tahkikine öncelik verilmesinin, o ilim dalına daha fazla hizmet edeceği de unutulmamalıdır.

— *Eserin nüshalarının mevcudiyetinin biliniyor olması
ve muhakkikin bu nüshalardan tahkik için yeterli olacak sayıya
ulaşma imkânına sahip bulunması*

Burada, günümüze ulaşmayan kayıp eserlerin, kendilerinden yapılan alıntılarının derlenmesi suretiyle inşa edilmesi işleminin tahkik addedilmediği hususunu bir daha hatırlatmalıyız.

— *Eserin daha önce ilmî ölçülere uygun biçimde tahkik edilip
yayımlanmamış olması*

Muhakkik, usulünce tahkik edilip yayımlanmış bir eser üzerine emek harcamaktansa daha evvel hiç yayımlanmamış eserleri ilim dünyasına kazandırmayı hedeflemelidir. Bununla birlikte ilmî ölçüler takip edilmeden neşredilmiş eserlerin usulünce bir daha tahkik edilmesi uygun görülmektedir. Hatta diyebiliriz ki günümüzde “ticarî baskı” olarak nitelendirilen şekilde basılmış birçok eserin usulünce yeniden tahkik edilmesi ilmî bir zorunluluktur.

— *Eserin, çalışmayı yapacak kişi tarafından tahkik çalışması için
belirlenen süre içerisinde tamamlanabilecek bir eser olması*

Özellikle de ilk defa tahkik çalışması yapacak kimselerin, büyük hacimdeki eserlerdense tahkikini bitirebileceği küçük hacimdeki kitapları ve risâleleri tercih etmesi yerinde bir karar olacaktır.

C. Nüshaların Belirlenmesi

Konunun ve eserin belirlenmesinden sonra nüsha belirleme aşamasına geçilir. Nüsha belirleme işi tahkikin en zor ve en önemli aşamalarından biridir. Bu aşamada yeterli sayıda ve nitelikte nüsha belirlenip temin edildiği takdirde tahkikte büyük bir mesafe alınmış olacak, aksi takdirde telâfi edilemez kötü sonuçlar ortaya çıkacaktır. Maalesef aralarında tahkik sahasının üstadı kabul edilen kişilerin de bulunduğu birçok muhakkikin, uzun soluklu bir araştırma ve inceleme gerektiren tahkikin bu aşamasına çoğu zaman gereken özeni göstermediği görülmektedir.¹ Bunun neticesinde ortaya kıymetsiz tahkik çalışmaları çıkmakta ve ilgili eserin, sonrasında tespit edilen nitelikli nüshaları esas alınarak bir daha tahkik edilmesi ihtiyacı doğmaktadır. Bu da önemli miktarda emek, zaman ve paranın zayi edilmesi anlamına gelmektedir.

1. Nüsha Tercihi Kriterleri

a. Nitelikli üç nüsha

Yukarıda bahsedilen kötü neticeyle karşılaşmamak için muhakkikin prensip olarak yapması gereken şey eserin “bütün nüshaları”na ulaşmasıdır. Muhakkik ulaştığı bu nüshalar üzerinde yaptığı incelemelerle öncelikle; 1. Müellif nüshası, 2. Müellifin okuduğu/müellife okunmuş nüsha, 3. Müellif nüshasıyla mukabele görmüş nüsha gibi nitelikli nüshalara ulaşmayı hedeflemelidir (*İTNES*, 6). Bir eserin en orijinal ve en sağlam nüshası müellif hattıyla kaleme alınan nüshadır. Müellifin imlâ/dikte ettiği (bizzat yazmayıp, kendi söyleyip başkasına yazdırdığı)

••••••••••

¹ İlgili örnekler için bk. Polat, *Metin Tenkidi*, s. 217-218.

nüshalar da müellif nüshası sayılır.² İkinci ve üçüncü sırada yer verilen nüshalar da kendileriyle müellif arasında sözlü veya yazılı bir irtibat kurulduğu ve doğrudan ya da dolaylı olarak müellifin onayını aldıkları için, değer olarak müellif nüshası gibi/hükmünde kabul edilmişlerdir.

Müellif nüshasının tespitinde dikkat edilmesi gereken hususlar şunlardır:

— *Üzerinde müellif nüshası olduğu belirtilen nüshanın gerçekten müellif tarafından yazıldığıнын tespit edilmesi*

Bu noktada bazı müstensihlerin, istinsah ettikleri nüshanın değerini arttırmak için onu ketebe kayıtları ile birlikte kopya edip “müellif nüshası” izlenimi verdikleri (*İTNES*, 6), diğer bazılarının da yine aynı gaye ile müellif hattı olmayan nüshalara sahte kayıtlar düştükleri bilinmektedir. Ayrıca nüshada bulunan istinsah ve tarih kayıtları, müstensih dışında birileri tarafından sonradan da düşülebilmektedir.³ Muhakkik, elindeki nüshada bu tür bir problem bulunmadığından emin olmalıdır.

— *Nüshanın müsvedde olmayıp temize çekilmiş nüsha olduğunun tespit edilmesi*

Bazı müelliflerin eserlerini önce müsvedde olarak kaleme aldıkları, daha sonra da temize çektikleri bilinmektedir. Dolayısıyla muhakkik, elindeki müellif nüshasının müsvedde değil de temize çekilmiş nüsha (*mübeyyaza*) olduğunu tespit etmelidir.

Müellife ait hem müsvedde hem de temize çekilmiş nüshanın bulunması durumunda temize çekilmiş nüsha esas alınacaktır.⁴ Ancak müellife ait müsvedde nüshanın da kıymetli olduğu unutulmamalı, bu nüsha ile sonraki müstensih nüshaları arasındaki ilişki dikkate alınmalıdır. Müsvedde nüsha – temize çekilmiş

••••••••

² Polat, *Metin Tenkidi*, s. 208.

³ Polat, *Metin Tenkidi*, s. 209.

⁴ Mısırlı, “İhtiyârü'n-nas”, s. 121.

nüsha ayırımına dikkat edilmediği takdirde muhakkik, eserin müellif tarafından temize çekilmiş nüshaları bulunmasına rağmen müellif müsveddelerini kullanma hatasına düşülebilir.⁵

Elimizde temize çekilmiş müellif nüshası bulunmayıp sadece müsvedde nüsha varsa (ve özellikle de “diğer nüshalar müellifin bu müsveddesine dayanıyorsa”)⁶ onu “müellif nüshası” olarak değerlendirmek gerekir (*İTNES*, 6). Bu son durum, elimizde müsvedde müellif nüshası ile birlikte müellifin öğrencileri tarafından müsveddeden temize çekilmiş nüshanın bulunması durumunda da geçerlidir.

— *Elde edilen nüshanın, eserin müellifin elinden çıkmış son versiyonuna ait nüsha olduğunun tespiti*

Bazı müellifler aynı eseri gözden geçirerek ve çoğu kere genişleterek ikinci defa telif ettiği için, muhakkikin elde ettiği nüshanın eserin son versiyonuna ait nüsha olduğundan emin olması gerekir. Eğer farklı versiyonlara ait nüshalar arasında çok büyük ve köklü değişiklikler varsa bu durumda eserin her iki versiyonu da müstakil birer çalışma kabul edileceğinden her birini ayrı ayrı neşretmek gerekir. Bu tür teliflerin en meşhur örneği İmam Mâlik’in *el-Muvatta*’dır. *el-Muvatta*’ı İmam Mâlik’ten vefat ettiği yılda (179/795) dinlediği için Yahyâ b. Yahyâ rivayeti *el-Muvatta*’ rivayetlerinin en yaygın ve kabul görmüş versiyonu olmakla beraber başta Şeybânî rivayeti olmak üzere diğer versiyonları da bazı önemli farklılıklar ve özellikler ihtiva ettiklerinden ayrıca tahkik edilerek neşredilmişlerdir.⁷

Prensip olarak tahkik edilecek eserin “bütün nüshaları”na ulaşmanın gerekli olduğu kabul edilse de, tamamına ulaşamayacak derecede çok sayıda nüshası bulunan eserlerde, sınırını muhakkikin

••••••••••

⁵ Polat, *Metin Tenkidi*, s. 216.

⁶ Polat, *Metin Tenkidi*, s. 216.

⁷ Mısıri, “İhtiyârü’n-nas”, s. 125. Farklı versiyonları olan eserlere dair daha fazla örnek için bk. Polat, *Metin Tenkidi*, s. 212-215.

kendisinin tayin edeceği (burada ve bir sonraki başlıkta belirtilen nüsha tercih kriterlerine uyan) mâkul ve temsil edici sayıda nüshaya ulaşılması yeterli görülmektedir (*İTNES*, 8).

b. Diğer nüsha tercih kriterleri

Mukabele işleminde kullanılacak nüshaların belirlenmesi aşamasında, bir önceki başlıkta zikredilen yüksek nitelikli üç nüshadan birinin bulunmaması durumunda aşağıdaki tercih kriterleri esas alınır:⁸

- Nüshanın, müellif nüshasından istinsah edilmiş olması,
- Müellifin tanınmış öğrencilerinden biri tarafından istinsah edilmiş olması,
- Eski tarihli olması; özellikle müellifin yaşadığı/eserini kaleme aldığı tarihte ve şehirde istinsah edilmiş olması,
- (Müellif nüshası dışındaki nüshalarla) mukabele edilmiş olması,
- Müstensihin âlim ve titiz biri olması,
- Bir âlim tarafından okunmuş ve/veya notlandırılmış olması,
- Semâ (kıraat ve icâzet) kayıtlı olması,
- Tashif ve tahrifin az olması,
- Tam nüsha olması,
- Okunaklı olması,
- Özel itina ile hazırlanmış olması (sultânî nüshalar gibi),
- İstinsah tarihinin biliniyor olması,
- Müstensih adının biliniyor olması (*İTNES*, 9).

.....

8 Nüshalar arasındaki ilişkiyi tesbit etme konusunda en yaygın usul, ortak ve ayırt edici yanlışlardan hareket ederek nüshalar arasındaki ilişkiyi belirlemeyi hedefleyen *stemmatik* yöntemidir. Bu yöntem hakkında geniş bilgi için bk. Paul Maas v.dğr., *Stemmatik: Tenkitli Metin Neşrinde Soy-Ağacı Yaklaşımı*, Derleme ve Tercüme: Mürteza Bedir, (İstanbul: Küre Yayınları, 2011); Salhattin Polat, *Metin Tenkidi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2010), s. 230-270.

Geç tarihli olmak veya müstensihî bilinmemek gibi özelliklerinden dolayı düşük nitelikli kabul edilen bir nüshanın içerik olarak müellifin metnine daha yakın olma ihtimali her zaman mevcut olduğundan, yukarıdaki tercih kriterleri sıralamasının mutlak olmadığı, dolayısıyla eldeki nüshanın sahip olduğu bütün ayırt edici özelliklerinin değerlendirilmesi gerektiği bilinmelidir (*İTNES*, 10). Bu yüzden, muhakkikin mukabele işlemi için seçeceği nüshalar nihaî olarak, “tahkik öncesi metin/nüsha okumaları” işleminden⁹ sonra belirlenmiş olacaktır.

c. *İstinsah tarihinin tespiti*

Nüshanın istinsah tarihini tespit etmek, nüsha mukabelesi işleminde esas alınacak nüshaların seçimi için önemlidir. Bu tarih genelde, nüshaların son sayfasına, bir bölümün yahut (çok ciltli eserlerde) bir cildin sonuna düşülen ve kendisine “ferağ/ketebe kaydı”, “hardü'l-metn” vb. isimler verilen kayıtlarda zikredilir. Bu kayıtlarda istinsah tarihinin yanı sıra, müstensih ismi ve istinsah yeri gibi bilgiler de yer alır. Müstensihler bu ferağ kaydını genelde “vâfeka'l-ferâğ”, “vakaa ihtitâm”, “kütibe”, “hurrire”, “nüsiha” vb. ifadeleri kullanarak eserin son sayfasının altına düşerler.¹⁰

Ferağ kaydı esas alınarak yapılacak nüsha tarihlendirmesinde şu hususlara dikkat etmek gerekir:

— *Nüsha üzerinde bulunan tarih kaydının, nüshanın kopya edildiği nüshadan aynen yazılıp yazılmadığı*

İncelenen nüshada bu tür yanıltıcı bir durumun olup olmadığı, nüshanın yazı stilinden ve kâğıt, mürekkep gibi belirli dönemlerin özelliklerini taşıdığı, uzmanlarca yapılacak analizlerden sonra anlaşılabilen yazı malzemelerinden tespit edilebilir. İlâveten, “müellif hattı” kaydı bulunan nüshanın, eserin müellif hattı olmayan nüshalarında bulunmayan çok sayıda hatayı barındırması da, nüshada bu tür bir sahteciliğin bulunduğu yönünde bir emâre

••••••••••

⁹ Bk. Birinci Bölüm, III. Metin/Nüsha Okumaları, s. 49.

¹⁰ Mısri, “İhtiyârü'n-nas”, s. 127.

olarak kabul edilebilir. Zira normal şartlarda müellif nüshasının mevcut nüshalar arasında en doğru ve sağlam nüsha olması beklenir.

— *Nüsha üzerinde bulunan tarihlendirmede hicrî, rûmî vb. takvimlerden hangisinin esas alındığı*

Yazmalar üzerindeki istinsah tarihinin Osmanlılar'da kullanılan rûmî tarih gibi başka yerel tarihlerle verilmiş olma ihtimali mevcuttur.¹¹

— *Nüsha üzerindeki tarihte, başından yüzler ya da binler basamağı atılarak kısaltma yapıp yapılmadığı*

Bazı yazmalarda istinsah tarihi bu iki basamak yazılmadan, meselâ 1380 yerine 380 ya da 380 yerine 80 şeklinde kaydedilebilmektedir.¹²

Ayrıca standart olarak bütün nüshalarda ferağ kaydı bulunmaz. Hatta bazan bu kayıtlar hatalı ve yanlış bilgiler de içerebilirler. Bu yüzden nüsha tarihini tespit için bazan başka yöntemlere başvurmak gerekebilir. Nüshaya karbon testi yapmak ya da nüshadaki yazı stili ve yazı malzemelerinin dönemsel özelliklerini tespit için el yazmaları bilimine (*codicology/kodikoloji*) başvurmak bunlar arasındadır.¹³

Aynı şekilde yazma üzerinde yer alan metin dışı kayıtlar da nüshanın kabaca tarihlendirmesinde faydalı olan unsurlar arasında yer alır:

- Haşiyeler: Hicrî VII. yüzyılda yazmalara “tenbîh”, “fâide”, “ta‘lik”, “beyân” ve “hâşiye” başlıklarıyla notlar düşülmeye başlanmıştır.

- Semâ kayıtları: İlk asırlardan bu yana yazma eserlerde semâ kayıtları bulunmakla birlikte bu kayıtların yaygınlaşması daha çok medreselerin kurulup İslâm coğrafyasında yayılmaya başladığı

•••••

¹¹ Polat, *Metin Tenkidi*, s. 219.

¹² Polat, *Metin Tenkidi*, s. 219.

¹³ Polat, *Metin Tenkidi*, s. 221.

h. V. asra tesadüf eder. Semâ kayıtlarında adı geçen hoca ve öğrencilerin isimleri ile semâ'nın gerçekleştiği zaman ve mekân kayıtları, yazma tarihlendirmesinde istifade edilen hususlar arasındadır.

- Temellük kayıtları: Yazmaların zahriye ve unvan sayfalarında görülen temellük kayıtları yazmanın yaklaşık olarak tarihlendirilmesinde faydalı olabilmektedir.

- Vakıf kayıtları: Yazmada bulunan vakıf kayıt ve mühürleri, ilgili yazmanın vakıf tarihiyle eş zamanlı olarak ya da bu tarihten önce kaleme alındığı şeklindeki bir çıkarıma imkân sağlamaktadır.

- Mühürler: Yazma üzerinde bulunan mühürlerin hangi döneme ait olduğu tespit edildiği takdirde yazmanın yazım tarihi hakkında yaklaşık bir değerlendirme yapılabilmektedir.

- Ta'kibe: Bir sonraki sayfada geçen ilk kelimeyi sayfa sonlarına yazmak suretiyle sayfalar arası sürekliliği gösteren bu işaretin kullanımını h. III. asra kadar götürmek mümkün olsa da yaygın kullanımı IV. asırda gerçekleşmiş ve yazma eserlerde sayfa numaralarıyla birlikte kullanımı h. VI. asırda oldukça fazlaşmıştır.

- İstinsah yeri: Yazmanın kaleme aldığı yerin belirtilmiş olması durumunda ilgili yer hakkındaki tarihî bilgiler, yazmanın yaklaşık tarihlendirmesinde kullanılabilir.¹⁴

— *Nüshanın erken tarihli olmasının her zaman en kıymetli nüsha olduğu anlamına gelmediği*

Aşağıda zikredeceğimiz gerekçelerden dolayı eski tarihli nüsha her daim en kıymetli nüsha olmayabilir:

- Eski tarihli nüsha yanlışlarla doluyken daha geç tarihli nüsha sağlam ve kıymetli bir nüshadan titizlikle kopya edilmiş olabilir.

- Eski tarihli nüshanın müstensihî cahil ve dikkatsiz biri iken geç tarihli nüshanın müstensihî âlim ve titiz biri olabilir.

- Eski tarihli nüshanın metninde eksikler varken geç tarihli nüsha tam olabilir.¹⁵

•••••

¹⁴ Bk. Mısıfı, *Mâ lâ yeseu'l-muhakkıka cehlüh*, s. 23-25.

¹⁵ Bk. Mısıfı, *Mâ lâ yeseu'l-muhakkıka cehlüh*, s. 20.

d. “Bir tür nüsha” olarak kabul edilen çalışmalar

Muhakkik, eserle ilgili nüshaları tespitinin yanı sıra, o eser üzerine yapılmış şerh, hâşiye, talikleri, eserden iktibas yapan çalışmaları, eserin klasik dönemde yapılmış çevirilerini ve daha önce yapılmış muteber baskılarını da (özellikle Bulak, Matbaa-i Âmire vb. baskılar ve ulaşılamayan nüshaları kullanmış muteber ilmî neşirleri) dikkate almalıdır (*İTNES*, 11). Nitekim nüsha mukabelesi işleminde eldeki nüshalardan hareketle tespit edilemeyen bir ifadenin doğru formu, çoğu kere bu tür çalışmalardan faydalanarak tespit edilebilmektedir. Özellikle tek nüshası bulunan eserleri neşrederken, okunamayan kelime ve cümlelerin tespitinde, eksik kelimeleri ve cümleleri tamamlamada ve hatalı yazılmış kelimelerin tashihinde bu tür çalışmalara müracaat etmek bir zorunluluktur. Muhakkik bu çalışmalara müracaat etmek suretiyle onları bir nevi yardımcı nüsha olarak kullanmalıdır.

e. Tercih edilecek en az/en fazla nüsha sayısı

Mukabele işlemi için seçilecek nüsha sayısı sınırsız değildir. Çok sayıda nüshası bulunan eserlerde nüsha karşılaştırma işlemi için prensip olarak en az üç, en fazla beş nüsha seçilmelidir (*İTNES*, 12).¹⁶

Nüsha sayısını belirlenen mâkul sınırlarda tutarak, hem muhakkik hem de okuyucu için “nüsha mukabelesi” işlemini, “eseri ilmî ölçütlere uygun olarak neşretme hedefi”nin önüne geçirmemek gerekir. Kimi tahkik çalışmalarının üzerinde görülen, “On-on beş nüsha ile mukabele edilmiştir” kaydı, o çalışma için bir artı değer taşımayabilir.¹⁷ Nitekim bu durum, muhakkikin nüshalar arasından değerli olan ile olmayanı ayıramadığını gösterir. Ayrıca aynı yanlışları taşıyan bu kadar çok benzer nüshanın mukabele

•••••

¹⁶ Hâşiye ve talik gibi esas metnin tamamını içermeyen tahkik çalışmalarında tahkik editörünün kararı doğrultusunda esas metin tahkik edilebilir ya da tek bir yazmaya/basmaya itimatla çalışmada kendisine yer verilebilir (*İTNES*, 12).

¹⁷ Örnek olarak bk. Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, nşr. Abdülâzîz ed-Dürî, Amman: Dâru küñûzî'l-ma'rîfeti'l-ilmîyye, 1430/2009. Kitabın kapağında, tahkik çalışmasında on yedi yazma ve beş basma nüshanın kullanıldığı kaydedilmiştir.

işleminde kullanılması, eserin dipnotlarını ve dolayısıyla hacmini gereksiz yere şişirecektir. Bu da ilmî neşirlerde istenmeyen bir durumdur.

2. Yazmaların Tespitinde Kullanılabilecek Kaynaklar

Türkiye'nin ve dünyanın çeşitli bölgelerindeki kütüphanelerde muhafaza edilen yazmaların tespiti, tahkik çalışmasının daha başında yapılması gereken zor ve yorucu bir iştir. Yazmaların tespitini yapan çok sayıda eser, katalog ve veri tabanı bulunduğundan, burada “genel yazma katalogu/veri tabanı” vasfını haiz çalışmaları listelemek ve nispeten daha az tanınanlar hakkında kısaca bilgi vermekle yetinilecektir:

— Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur* (GAL), I-II, Leiden: Brill, 1943-49; *Geschichte der arabischen Litteratur Supplementband* (GAL Suppl.), I-III, 1937-42.

Alman şarkiyatçısı Carl Brockelmann'ın (ö. 1956) Arapça yazma eserler literatürüne dair kaleme aldığı eserdir. Eser; dönem, ülke-bölge ve ilim dallarına göre tasnif edilmiştir. Kitapta, bir müellifin hal tercümesiyle ilgili kısa bilgiler verildikten sonra bu bilgilerin alındığı klasik kaynaklar ve onun hakkında yapılan modern çalışmalar kaydedilir; bunu eğer varsa yazma eserlerinin kayıtlı bulunduğu kütüphane numaraları ile matbularının yayın yeri ve tarihleri takip eder. Aynı bilgiler bu eserler üzerine yapılan şerh, hâşiye, ihtisar vb. çalışmalar için de verilir. Kısaca GAL olarak anılan *Geschichte der arabischen Litteratur*, bu sebeple, araştırmacıların üzerinde çalıştıkları eserlerin yazma nüshalarına ulaşabilmek için en önce başvurdukları, bütün ilim dallarını kapsayan genel bir bibliyografya kılavuzu niteliğindedir. Eserin tamamına yakın bir kısmının Arapça tercümesi, farklı tarihlerde farklı mütercimler tarafından tamamlanmıştır.¹⁸

.....

¹⁸ Eser hakkında daha geniş bilgi için bk. Kanar, “Geschichte der arabischen Litteratur”, s. 35-37.

— Fuat Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums (GAS)*, 1967-... İslâm tarihi, bilim ve teknoloji tarihi alanlarında çalışan Fuat Sezgin'in Arapça yazma eserler literatürüne dair yazımı halen devam eden eseridir. Eser şu ana kadar on yedi cilde ulaşmıştır. Kısa ca GAS olarak anılan *Geschichte des arabischen Schrifttums*, ilim dalları için yazdığı mukaddimelerde derinlemesine tahlillere yer veren bir İslâmî ilimler tarihi olarak da kabul edilmektedir. Eser, araştırmacıların üzerinde çalıştıkları eserlerin yazma nüshalarına ulaşabilmek için başvurdukları bütün ilim dallarını kapsayan genel bir bibliyografya kılavuzu niteliğinde olup GAL'in eksiklerini tamamladığı gibi ondan daha doğru ve yeni bilgiler içerir. Eserin sekiz cildinin Arapça tercümesi, farklı tarihlerde farklı mütercimler tarafından tamamlanmış ve neşredilmiştir.¹⁹

— Müessesetü Âli'l-beyt, *el-Fihrisü's-şâmil li't-türâsi'l-Arabiyyi'l-mahtût (Fehârisü Âli'l-beyt)*, Amman.

Ürdün merkezli Müessesetü Âli'l-beyt isimli kurumun yayımladığı bu kataloglar, dünyadaki çeşitli yazma eser kütüphanelerinin kataloglarını merkeze alan, konu ve eser adına göre düzenlenmiş katalog derlemeleridir. Yukarıdaki isim altında; ulûmü'l-Kur'ân, ulûmü'l-hadîs ve fıkıh-fıkıh usulü alanlarında üç ayrı katalog neşredilmiştir.

- a. *Ulûmü'l-Kur'ân Katalogu*, bir cilt tefsir, iki cilt tefsir ve tefsir ilimleri, bir cilt kiraat ve üç cilt tecvit olmak üzere yedi ciltlik bir katalogdur.
- b. *Ulûmü'l-hadîs Katalogu*, hadis, hadis ilimleri ve ricale dair üç ciltlik bir katalogdur.²⁰
- c. *Fıkıh-Fıkıh Usulü Katalogu*, bu iki alanda hazırlanmış on iki ciltlik bir katalogdur.²¹

•••••

¹⁹ Eser hakkında daha geniş bilgi için bk. Baliç, "Geschichte des arabischen Schrifttums", s. 37-38.

²⁰ Esere erişim linki: <http://wadod.net/bookshelf/book/51>

²¹ Esere erişim linkleri: <http://wadod.net/bookshelf/book/2044> ve <http://wadod.net/bookshelf/book/2045>

Araştırmacılar için bu eser, İslâmî ilimler yazmalarını muhafaza eden dünya kütüphanelerinin çeşitli kataloglarını toplu halde görebilecekleri eşsiz bir kaynaktır.

— Roper, Geoffrey (ed.), *World Survey of Islamic Manuscript*, I-IV, London: al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 1992-1994.

Londra'daki al-Furqan Islamic Heritage Foundation tarafından yayımlanan bu eser, dünyanın 105 ülkesindeki İslâmî yazma eser kütüphaneleri ve katalogları rehberi olarak önemli bir boşluğu doldurmaktadır.²²

— Ali Rıza Karabulut, Ahmet Turan Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebâti'l-âlem*, I-VI, Kayseri: Mektebe Yayınları, t.y.

İslâmî ilimler sınırlaması olmaksızın dünya kütüphanelerinde bulunan, 11.136 müellife ait 49.000 eserin, 350.000 yazma ve matbu nüshasına ait kayıtları ihtiva eden ansiklopedik bir çalışmadır. Müellif isimlerinin alfabetik sırası esas alınarak hazırlanmıştır.

— Yukarıda adı geçen eserler dışında elektronik ortamdaki bazı kaynaklar ile veri tabanları da yazma eserlerin yerlerini tespit noktasında muhakkikin işini kolaylaştıran kaynaklardır. Bunların en meşhurlarından biri, Merkezü'l-Melik Faysal li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye tarafından CD olarak yayımlanan *Hizânetü't-türâs – fihris şâmil li-anâvîni'l-mahtûtât ve emâkinihâ ve erkâmi hıfzihâ fî mektebâti'l-âlem* isimli programdır. Programda dünyanın çeşitli kütüphanelerinde muhafaza edilen 128.989 adet yazmanın künyesi yer almaktadır.²³

•••••

²² Polat, *Metin Tenkidî*, s. 205-206. Çalışmada konu edilen ülkeler ve kataloglar da dahil olmak üzere hakkında daha fazla bilgi için bk. <http://www.al-furqan.com/project/id/425>

²³ Programın el-Mektebetü's-şâmile formatına şu linkten ulaşılabilir: <http://shamela.ws/index.php/book/5678>

- TC Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığına ait www.yazmalar.gov.tr isimli site de önemli yazma eser kataloglarından birini sunmaktadır. Burada 80.131 adedi görüntülü olmak üzere toplamda 208.559 adet eser kataloglanmıştır.²⁴ Türkçe, İngilizce ve Arapça olarak hizmet veren bu e-katalog araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağıdır.
- Yine Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığına ait <https://portal.yek.gov.tr> adresinde test yayını olarak faaliyete giren veritabanı da yazma eserlerin tespit ve görüntülenmesi noktasında bir diğer önemli kaynaktır. Bu veritabanında yaklaşık 600.000 eserin künyesi yer almakta olup 400.000 kadar yazmaya da görüntülü erişim sağlanmaktadır.²⁵
- Yazma eserlerin buldukları kütüphane ve koleksiyon bilgilerine elektronik ortamda ulaşılabilen bir diğer önemli kaynak da Türk araştırmacıların yakinen bildikleri “Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı”dır. Altmış sekiz kütüphaneye ve yaklaşık 300 koleksiyona ait 272.000 yazmanın künye bilgilerine erişim imkânı sağlayan bu veri tabanına TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) internet sitesi üzerinden ulaşabilmektedir.²⁶

Bütün bunların yanı sıra alanın uzmanlarıyla istişare ve internet araştırması da yaygın ve verimli yazma eser sorgulama yolları arasındadır. Özellikle son dönemde birçok yazma eseri ve kütüphane-koleksiyon katalogunu erişime açan çeşitli internet siteleri bu noktada çok önemli kaynaklardır.²⁷

•••••

²⁴ <http://www.yazmalar.gov.tr> (erişim 29.11.2017).

²⁵ <https://portal.yek.gov.tr> (erişim 14.11.2023).

²⁶ Veri tabanı linki: <http://ktp.isam.org.tr/?url=ktpgenel/findrecords.php>

²⁷ Örnek olarak bk. <http://wqf.me>. Ayrıca bk. <http://wadod.net/bookshelf/category/2>

II. Metnin Doğrulanması (*Tevsîk*)

Arapça “tevsîk” adı verilen bu işlemle amaçlanan, tahkike konu olan eserin ve müellifinin adını tespit ederek eser ile müellif arasındaki aidiyet ilişkisini kesinleştirmek ve ilgili yazmanın, söz konusu esere aidiyetini ve orijinalliğini/güvenilirliğini tespittir. Buna göre metnin muhakkik tarafından doğrulanıp tevsik edilmesi, hem eserin hem de yazmasının doğrulanmasını kapsamakta olup aşağıdaki hususların tespitinden ibarettir:

1. Eser adının tespiti
2. Müellif adının tespiti
3. Yazma eserin müellifine aidiyetinin tespiti
4. Telif yerinin-zamanının tespiti
5. İstinsah yerinin-zamanının tespiti
6. Yazmadaki varak sıralamasının doğrulanması

Metni tevsik etme/doğrulama işlemini iki yoldan gerçekleştirmek mümkündür: iç tevsik/doğrulama ve dış tevsik/doğrulama.²⁸

İç tevsikte eserin bizâtili kendisinden hareket edilerek yukarıda saydığımız hususların tespiti söz konusudur. Birçok yazmanın “ünvan sayfası” da denilen varağında yahut hâtime bölümünde eserin ve müellifinin adı yer almaktadır. Burada yer alan kayıtlar

•••••

²⁸ Bu konuyla ilgili bk. Mısırlı, “Sekâfetü'l-muhakkik”, s. 86-88.

tevsik noktasında önemli olmakla birlikte sonradan eklenmiş sahte kayıtlar olma ihtimalini de taşıdığından -özellikle de tek nüshalar ile aynı soy ağacına sahip nüshalarda- ihtiyatla karşılanmalıdır. Ancak müellif hattı ya da farklı soy ağacına sahip olduğu tespit edilen nüshaların üzerinde bulunan eser ve müellif adlarına dair kayıtlar, tevsik konusunda oldukça önemlidirler.

Müellif tarafından kaleme alınan mukaddime kısmı üzerinden yapılacak tevsik işlemi ise nüsha başındaki kayıtlardan daha güvenilirdir. Nitekim çoğunluğu geç dönemde yaşamış birçok müellif; eser ve müellif ismi, eserin yazılma sebebi gibi hususları, kaleme aldıkları mukaddime kısmında belirtmektedirler. Zaman zaman eserin ismini tespit için de kullanılan bu mukaddime bilgileri, iç tevsik için önemli ve güvenilir veri sağlar. Ayrıca eser içerisinde yer alan, müellifin belirlenmesi noktasında istifade edilebilecek ifadeler de iç tevsikin önemli unsurları arasında yer alır. Müellifin kendisine ait bir diğer kitabına işaret etmesi, atıfta bulunması; hocasının, yaşadığı bölgenin, dönemin hüküm süren yöneticisinin adını zikretmesi vb. hususlar sayesinde, eserin yazarının “kim olduğu” ya da en azından “kim olmadığı” noktasında aydınlatıcı ve tatmin edici bilgiler elde edilebilmektedir.

Bir diğer tevsik yolu da dış tevsiktir. Müellif olduğu düşünülen ismin diğer eserlerinin araştırılması ve buralarda ilgili esere herhangi atfın bulunup bulunmadığı, varsa müellifin kendi eserlerini listelediği otobibliyografyada ilgili çalışmanın yer alıp almadığı hususlarının araştırılması dış tevsik unsurlarının başında gelir. Eser üzerine yapılan şerh, hâşiye, ta'lik vb. çalışmalarda, kendisinden alıntı yapan kitaplarda, *fihrist*lerde ve biyo-bibliyografik eserlerde kime nispet edildiği hususlarının araştırılması da dış tevsik yolu olarak başvurulması gereken hususlar arasındadır.

Eserin adının ve müellifinin tespit ve tevsiki konusunda ayrıca dikkat edilmesi gereken diğer bazı hususlar şunlardır:

— Yazar eserine bizzat kendisi bir ad koymuşsa muhakkikin bu adı tam olarak belirleyip ona sadık kalması gerekir. Eserin

orijinal adı üzerinde yapılacak değiştirme, düzeltme gibi müdahaleler -yazarın rızası ve onayı dışında- hiçbir gerekçeyle kabul edilemez.²⁹ “Eser adları; yazarın birikimi, dünya görüşü, yaşadığı dönem, kitabını telif amacı, kitabın içeriği hakkında karineler içeren önemli belgeler niteliğindedir. Bu başlıklardan pek çok bilimsel sonuç çıkarmak mümkündür. Bu yüzden eserlerin gerçek başlıklarının belirlenmesi sadece metin tenkidi açısından değil, bilimsel açıdan da son derece önemlidir.”³⁰ Şerif Hâtim b. Ârif el-Avnî tarafından kaleme alınan *el-Unvânü’s-sahîh li’l-kitâb* adlı eser,³¹ kitabın doğru adının tespitinin önemi, yolları ve konuyla ilgili örnek hataları ele alan dikkate değer bir çalışmadır.

— *Yazarın çalışmasına iki isim verdiği tespit edilen yerlerde*

Eserin adının bizzat yazarı tarafından değiştirildiğinin tespit edilmesi durumunda, bir öncelik-sonralık belirlemesi yapılabiliyorsa bu durumda en son verilen ad esas alınır. Öncelik-sonralığın belirlenemediği durumlarda kendisine atıfta bulunan eserler arasında yaygınlık kazanan adına öncelik verilmesi uygundur.

Esere, yazarı tarafından iki ad verildiği tespit edilebiliyorsa eserin meşhur olduğu ad tercih edilir. Bu durumda eserin iki adı olduğunu belirtmek amacıyla diğer adın ilkinin altında daha ufak harflerle ikinci bir ad olarak yazılması uygundur. Eserin her iki adı da eşit oranda meşhur olmuşsa bu durumda muhtevayı en iyi yansıtan ilk ad olarak seçilirken, diğerinin yine daha ufak harflerle eserin ikinci adı olarak yazılması uygundur.³²

•••••

²⁹ Eserin orijinal adının yazarın rızası ve onayı alınarak muhakkiki tarafından değiştirildiğine bir örnek olarak bk. Osmânî, *Kavâid fi ulûmi’l-hadîs*, neşredenin girişi, s. 5. Ebû Gudde, orijinal adı *İnhâû’s-seken ilâ men yutâliu İ’lâe’s-sünen* olan eserin ilk bölümünü, müellifinden izin alarak *Kavâid fi ulûmi’l-hadîs* adıyla neşretmiştir.

³⁰ Polat, *Metin Tenkidi*, s. 183.

³¹ Mekke: Dâru âlemi’l-fevâid, 1419.

³² Bazı tasarruflarla birlikte bk. Polat, *Metin Tenkidi*, s. 183.

— *Yazarın çalışmasına bir ad verdiğinin tespit edilemediği yerlerde*

Mukabele için esas alınan nitelikli nüshalarda yer alan ad tercih edilir.

Eserin ilim çevrelerinde meşhur olduğu isim tercih edilir. (Sîbeveyhi'nin Arap dili alanında yazdığı meşhur *Kitâb*'ının ismi bu şekilde belirlenmiştir).

Mukabele için esas alınmayan sıradan nüshalarda yer alan isim tercih edilir.

— Kendisine hiçbir şekilde ad verilmemiş olan bir eserin neşrinde ise muhakkikin muhtevayı net bir şekilde yansıtabilecek sade bir ad belirlemesi ve eseri bu şekilde neşretmesi uygundur.

— Farklı isim kayıtları bulunan eserlerde uzun kaydın doğru olma ihtimalinin daha yüksek olduğu bilinmelidir. Nitekim sonraki dönemlerde eserin adına ekleme yapılma ihtimali, adının kısaltılması ihtimalinden daha düşüktür. Aynı hadis kitabının adı olan *Sahîhu Müslim* ve *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muh-tasar mine's-sünen bi-nakli'l-adli ani'l-adl an Resûlillâh sallallâhu aleyhi ve sellem* örneklerinde olduğu gibi.³³

— Eserin adında bulunan açıklama amaçlı yahut nispet türünden eklemelerin sonradan ilâve edilmiş olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. *el-İzâh fi'n-nahv* ve *el-İzâhu'l-Adudî* örneklerinde olduğu gibi.³⁴ Bunlardan ilkinde bulunan “fi'n-nahv” ifadesi eserin konusunu açıklamak amacıyla, “el-Adudî” ifadesi ise ait olduğu müellife işaret etmek amacıyla sonradan yapılmış eklemeler olup eserin orijinal adında yer almazlar.

Muhakkikin, aynı ad ve nispetlere sahip birçok âlim ve aynı ada sahip birçok eser bulunduğunu dikkate alarak, eserin müellife aidiyeti noktasında son sözü, iç ve dış tevsik yollarının tamamını

•••••

³³ Hafyân, “Tevsiku'n-nas”, s. 145.

³⁴ Hafyân, “Tevsiku'n-nas”, s. 145.

tükettikten sonra söylemesi gerekir. Aksi takdirde bir eserin, sahibi olmayan bir kimseye yanlış olarak nispet edilmesi ve bu şekilde yayımlanması gibi bir durumla karşı karşıya kalınabilir. Buna bir örnek olarak *Fetâva'n-nevâzil* ismiyle Ebü'l-Leys es-Semerkandî'ye (ö. 373/983) nispet edilerek yayımlanan (Beyrut 2004) eseri gösterebiliriz. Bu isimde Semerkandî'ye ait ve henüz basılmamış meşhur bir eser bulunmakla birlikte, yayımlanan bu çalışma Burhâneddin el-Mergînânî'ye (ö. 593/1197) ait *Muhtârâtü'n-nevâzil*'dir. Bu ikinci eser, muhakkiki tarafından iç ve dış tevsik yapılmadan neşredildiğinden böyle bir hata ile malûl olmuştur.

III. Metin/Nüsha Okumaları³⁵ (*Kırâatü'n-nas/nüshah*)

Bir metni tahkikli hale getirebilmek için tahkik işleminin çeşitli aşamalarında muhakkikin icra ettiği işlemlerden biri de “metin/nüsha okumaları”dır. Tahkik öncesi, tahkik esnası ve tahkik sonrası okumalar şeklinde üç ana grupta değerlendirilen bu okumaların her biri kendi içerisinde farklı amaçlarla yapılan okuma çeşitlerini barındırmaktadır.

1. Tahkik Öncesi Okumalar: Bu okumadan kastedilen; nüsha tespiti, eserin adının ve müellifinin tevsiki gibi aşamalardan sonra, fakat nüshayı yazıya geçirme işleminden önce gerçekleştirilmesi gereken üç tür okumadır. Bunlar “kırâat-i istikşâf”, “kırâat-i istintâk” ve “kırâat-i takyîd”dir.

— *Ön Keşif Okuması (Kırâat-i istikşâf):* Müstensihin yazı stiline, müellifin üslubuna ve metnin kendisine âşinalık kazanmak maksadıyla yapılan okumadır.

Bu okumanın muhakkik açısından üç temel amacı vardır: 1. Müstensihin yazı stiline âşina olmak. 2. Müellifin kültürüne, eserde kullandığı dile ve üslûba, ortaya koyduğu düşünceye ve takip ettiği metoda ünsiyet kesbetmek. 3. Metnin içeriğini, konu ve konu başlıklarını, düzenini ve sunumunda takip edilen metodu, birbiriyle irtibatlı olan ifadelerini ve kullanılan kaynakları tanımak.

•••••

³⁵ Bu bölümle ilgili olarak bk. Osman, “Kırâatü'n-nas”, s. 146-148.

- *Anlama Okuması (Kırâat-i istintâk)*: Metnin içeriğine vukufiyet kesbetmek amacıyla yapılan okumadır.
- *Fişleme Okuması (Kırâat-i takyîd)*: Metnin imlâ özelliklerini not etmek ve bunların bir tablosunu hazırlamak, okunuşu problemlili olan yerleri işaretlemek, okumaya yardımcı olması için yazımı birbirine benzeyen ifadeleri fişlemek ve yine aynı amaçla birbirini açıklayan meselelerin ve üslûp benzerliği taşıyan anlatımların kaydını tutmak maksadıyla yapılan okumadır.

Muhakkik, tahkik öncesi gerçekleştireceği bu ön okumalar sayesinde muhtevaya vukufiyet kesbedeceği gibi, yazmanın özelliklerini de tanıyacak ve bu sayede elindeki metnin muhtevası ve şekliyle ilgili bütün özelliklerini tanıyarak metni yazıya geçirmeye ve dolayısıyla tahkike fiilen başlamaya hazır duruma gelecektir.

2. Tahkik Esnası Okumaları: Tahkik öncesi okumalar bittikten sonra başlayan tahkik işlemi sırasında tahkike konu edilen eser dört farklı okumaya tâbi tutulur.

- *Yazıya Geçirme Okuması (Kırâat-i nesh)*: Yazma nüshayı, yazıya geçirirken/dizerken yapılan okumadır.
- *Düzeltilme Okuması (Kırâat-i tahrîr ve takvîm)*: Yazıya geçirilen metnin nüsha farklılıkları arasında tercihte bulunmak, fazlalık, eksiklik, yanlışlık ve dil hataları gibi problemlerini düzeltmek amacıyla yapılan okumadır.
- *Sağlama Okuması (Kırâat-i tevsîk)*: Eserde yapılan alıntılarının kaynaklarına müracaat etmek suretiyle sağlamanın yapıldığı okumadır. Bu okuma sonrasında metinde geçen nakillerin kaynakları dipnota girilir.
- *Notlandırma Okuması (Kırâat-i ta'lik)*: Tahkik çalışmasına düşülecek notların yerlerinin belirlenmesi ve gerekli notların düşülmesi amacıyla yapılan okumadır.

3. Tahkik Sonrası Okumalar: Tahkikin bitiminde biri dirâse yazmak, diğeri de dizin oluşturmak amacıyla yapılan iki okuma daha gerçekleştirilerek toplam sayısı dokuza ulaşan okumalar sona erdirilir.³⁶

Her ne kadar nüsha ve eser okumaları, bazı tahkik nazariyesi eserlerinde bu şekilde sıralanıyorsa da muhakkikin tahkikini bu okumaları birleştirerek daha az sayıda okuma yapmak suretiyle tamamlaması da mümkündür. Tahkik için yapılacak okumaların tamamı, biri öncesinde diğeri de sonrasında olmak üzere iki temel okumaya indirilebilir. Bu durumda kişi, tahkik esnasında yapılması öngörülen okumada yapılacak işleri tahkik öncesi okumasında yaparak bu iki okumayı birleştirmek ve geri kalanları da tahkik sonrası okumasında yapmak suretiyle okuma işlemlerini azaltabilir. Dolayısıyla kişinin tahkik edeceği esere yönelik yapacağı okumaların sayısı; eserin, nüshaların ve muhakkikin durumuna göre farklılık arzedebilir.

•••••

³⁶ Osman, “Kırâatü'n-nas”, s. 147-148.

İkinci Bölüm

TAHKİK SÜRECİ

- I. Metnin Yazıya Geçirilişi (*Neshu'n-nas*) ve Nüsha Karşılaştırması (*Mukābeletü'n-nüshah*)
- II. Metnin Ortaya Çıkarılışı (*Tahrîrü'n-nas*)
 - A. Metnin Düzeltilmesi (*Muāleccetü'n-nas*)
 - B. Metnin Düzenlenmesi (*Zabtü'n-nas*)
- III. Açıklamalar ve Dipnotlar (*Ta'lik ale'n-nas*)
 - A. Metnin Öğeleriyle İlgili Notlar
(Garip kelimeler, ıstılahlar, şahıs-yer adları, olaylar ve eserler)
 - B. Kaynak Gösterimi
 - C. Müellife Ait Notlar (*Minhüvât*)
 - D. Muhakkike Ait Notlar

I. Metnin Yazıya Geçirilişİ (*Neshu'n-nas*) ve Nüsha Karşılaştırması (*Mukābeletü'n-nüşah*)

Tahkike fiilen başlamanın ilk adımı, metni yazma bir nüshadan yazıya dökme işlemidir. Bugün için bu işlemin, eserin bilgisayar ortamında dizilmesinden ibaret olduğunu söyleyebiliriz. Dizginin yapılacağı yazmanın daha evvel zikri geçen nüsha tercih kriterleri dikkate alınarak seçilmesi ve dolayısıyla eldeki en yüksek nitelikteki nüsha olması tercih edilir.¹ Bununla birlikte dizgi işleminin en okunaklı nüshadan yapılmasında da bir sakınca yoktur. Çünkü mukabele işlemi için seçilen yüksek nitelikli nüshalar en nihayetinde nüsha karşılaştırması işleminde muhakkik tarafından metne yansıtılacaktır. Bu yüzden, metnin mutlaka yüksek nitelikli nüshalardan yazıya dökülmesi bir zorunluluk değildir.

Tahkike konu metin, seçilen bir nüshadan yukarıdaki esaslara göre dizildikten sonra nüsha karşılaştırma işlemine geçilir. Nüsha karşılaştırma işiyle ilgili prensip düzeyinde düzenleme yapan İSAM *Tahkikli Neşir Esasları*'ndaki (İTNES) ilgili madde şu şekildedir:

Müellif nüshasının bulunmadığı durumlarda bütün nüshalar arasındaki ilişki belli bir usul çerçevesinde tespit edilerek tahkikte kullanılacak temel nüshalar belirlenir ve nüshalar arası karşılaştırma yapılır.

Müellif nüshasının mevcut olması durumunda; nüshanın müellif hattı olduğu kesinse, müellif nüshası müsvedde ya

••••••••••

¹ Osman, "Mukābeletü'n-nas", s. 162.

da eserin ilk versiyonu değilse, diğer nüshalardaki farklılıklar sadece yazım hataları ve imla farklılıkları türünden önemsiz farklılıklarsa, bu hususu dirasede belirtmek kaydıyla tahkikte müellif hattı nüshayla yetinip nüsha mukabelesi yapılmayabilir.

Ancak:

(a) Diğer nüshalar müellifin *mübeyyaza/temize* çekilmiş nüshasını temsil ediyorlarsa bu durumda müsvedde nüsha esas alınmalı, diğer nüshalar da nüsha tercihinden sonra karşılaştırmaya dahil edilmelidir.

(b) Diğer nüshalar eserin ikinci versiyonunu temsil ediyorlarsa bu durumda nüsha karşılaştırmasında bu nüshalar kullanılmalı, ilk versiyonu temsil eden müellif nüshası da karşılaştırmaya dahil edilmelidir.

(c) Diğer nüshaların eserin *mübeyyaza/temize* çekilmiş versiyonunu yahut ikinci versiyonunu temsil etmediği durumlarda; müellif hattı nüsha ile aralarında (kelime değişiklikleri dahi olsa) muhteva farklılıkları, takdim-tehirler vb. önemli farklar var ise bu nüshaların da karşılaştırma işine dahil edilmesi gerekir.

Müellif nüshasının müsvedde olup olmadığına, diğer nüshaların eserin ikinci versiyonunu temsil edip etmediğine ve ilgili farkların önemli ya da önemsiz olduğuna ise muhakkik ve tahkik editörü tarafından yapılan ortak kontrol sonucu karar verilecektir (*İTNES*, 7).

Nüsha karşılaştırma işinin uygulaması ise üç şekilde yapılabilir:

1. İki kişiyle yapılan karşılaştırma:

Bu yolun tercih edilmesi durumunda, yazma nüshayı muhakkik, dizgiyi de bir başkası takip eder ve nüsha farklılığının çıktığı yerde duraklarlar ve muhakkik ilgili kayıtları girer. Karşılaştırma yollarının en hızlısı olmasına rağmen bu uzun ve zahmetli işte her zaman

ikinci bir şahsın yardımının alınamaması, alınsa bile bu iş için her iki tarafa da uygun zaman ve mekânın belirlenmesinde karşılaşılabilecek zorluklar, bu karşılaştırma şeklinin dezavantajlarından.

2. Tek kişinin, nüshanın kendisi ve dizgisi üzerinden yaptığı karşılaştırma:

Bu yolu tercih etmesi durumunda muhakkik, yazma ile dizgiyi; kelime kelime, cümle cümle, satır satır karşılaştırır ve tespit ettiği farklılıkları belgeye girer. Mevcut usuller arasında takip edilen en yaygın usul olsa da bu karşılaştırma şekli muhakkike çok fazla zaman kaybettirmektedir.

3. Tek kişinin, nüshanın ses kaydı ve dizgisi üzerinden yaptığı karşılaştırma:

Bu karşılaştırma yönteminde muhakkik; varak varak ya da bölüm bölüm okumak suretiyle yazmanın ses kaydını yapar. (Ses kaydı okumasını nispeten yavaş bir şekilde yapması tercih edilir.) Daha sonra, bir yandan bu kayıtları dinleyerek, diğer yandan da eserin dizgisini takip etmek suretiyle nüsha karşılaştırmasını yapar ve dizgi ile ses kaydının farklılık arz ettiği yerlerde ses kaydını durdurup ilgili farklılıkları belgesine işler. Nüsha karşılaştırma yöntemleri arasında, ilkinde göre tek kişiyle yapılabilir olması, ikincisine göre de daha hızlı olması açısından en uygun yöntemin bu olduğunu düşünüyoruz. Bununla birlikte kişisel tercihlerden yahut yazmaya/tahkike özel durumlardan dolayı muhakkik, birinci ve ikinci yolları da tercih edebilir.

Nüsha karşılaştırma işleminde metne müdahale oranına göre muhakkikler, temelde “muhafazakârlar” ve “seçmeciler” şeklinde ikili bir tasnife tâbi tutulmuşlardır.²

Muhafazakârlar, eldeki mevcut nüshalar arasından tercih kriterlerine göre seçilen bir nüshanın (*en-nüshatü'l-üm*/asıl nüsha) esas alınıp asıl metnin tamamen bu nüsha üzerinden oluşturulmasını, diğer nüshalarda bulunan farklılıkların tamamının da dipnotta

••••••••••

² Polat, *Metin Tenkidi*, s. 176.

belirtilmesi gerektiğini düşünürler. Bu yaklaşımı benimseyenler, muhakkikin bütün nüshalardan seçme yaparak müellifin metnine en yakın metni inşa etmeye çalışmasına karşı çıkarlar.³ Arap muhakkikler arasından çok sayıda kimsenin bu yaklaşımı benimsediği görülmektedir. Bu anlayışın temelinde, hadis rivayetinde ve yazımında muhaddisler tarafından önemsenen “asıl/üm nüsha” anlayışının yattığı düşünülebilir.

Seçmeciler ise muhakkikin, bütün nüshalardan yararlanmak suretiyle müellifin metnine en yakın nüshayı inşa etmeye çalışması gerektiği görüşündedirler.⁴ Buna göre karşılaştırma işlemine dahil edilen bütün nüshalar üm/asıl nüsha kabul edilir. Muhakkik, nüshalar arasındaki ortak ifadeleri korur, farklı ifadeler söz konusu olduğunda tek bir nüshayı esas almaksızın müellifin metnine en yakın olduğunu düşündüğü doğru ifadeyi tercih etmek suretiyle asıl metni oluşturur, yanlış bulunduğu ifadeleri ise dipnotta nüsha farkı olarak gösterir.

İSAM Tahkikli Neşir Esasları, temelde seçmeci anlayışa yakın durmakla birlikte, bir anlamda muhafazakâr ve seçmeci yaklaşımların sentezi olarak değerlendirilebilecek üçüncü bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu esaslarda benimsenen anlayışa göre:

1. Müellif nüshasının, müellifin okuduğu/müellife okunan nüshanın veya müellif nüshasıyla mukabele edilmiş nüshanın bulunduğu durumlarda bu nüshalar esas alınarak metin bunlara göre oluşturulur. Bu durumda nüsha mukabelesi işlemi yine yapılr ve diğer nüshalardaki farklılıkların tamamı dipnotta gösterilir (*İTNES*, 13). Bu kuralın tek istisnası, kıraat farklılığından kaynaklanmayan âyet yazım hataları, imlâ yanlışları ve açık yazım yanlışlarıdır. Bu üç yerde hatalar asıl metinde düzeltilirken yanlış dipnotta işaret edilmektedir (*İTNES*, 16, 20, 21). *İSAM Tahkikli Neşir Esasları*, zikredilen nitelikteki nüshaların mevcut olması durumunda muhafazakâr yaklaşıma yakın durmaktadır.

••••••••••

³ Polat, *Metin Tenkidi*, s. 177.

⁴ Polat, *Metin Tenkidi*, s. 177.

2. Yukarıdaki üç nüsha türünden birinin bulunmaması durumunda ise tercih kriterlerine göre tespit edilmiş nüshaların her biri asıl kabul edilmek suretiyle tercih (metin seçimi) yöntemi benimsenir ve müellifin elinden çıkmış nüshaya en yakın metin ortaya çıkarılmaya çalışılır (*İTNES*, 14). Bu yöntemde âyetlerin yazımındaki hatalar muhakkikçe asıl metinde düzeltilmekte, fakat nüsha farkı olarak gösterilmemektedir (*İTNES*, 20). Ayrıca metinde geçen bir şiir, meşhur şairlerden birine aitse ve onun neşredilmiş divanındaki metin ile uyuşmuyorsa olduğu gibi bırakılmakta, farklılığa dipnotta işaret edilmektedir (*İTNES*, 23). Görüldüğü üzere *İSAM Tahkikli Neşir Esasları*, yüksek nitelikli üç nüshanın mevcut olmaması durumunda seçmeci yaklaşımı benimsemiştir.

Ancak *İSAM Tahkikli Neşir Esasları*'na göre seçmeci yaklaşımın benimsendiği bu ikinci durumda varak numaralarının gösterilebilmesi için bir nüsha seçilmekte ve bu numaralar varak başlangıcına gelmek şartıyla metnin içinde örnekteki şekilde olduğu gibi [eğik çizgi + köşeli parantez içi varak numarası ile harfi] gösterilmektedir (*İTNES*, 15):

وإن لم يكن [٧٧] معتبرًا عندنا...
وهي محتملة في الآية على ما أشار إليه [٧٧] الفاضل التفتازاني...

Eğer yazma varak olarak değil de sayfa sayfa numaralandırılmışsa bu durumda varak numarası ve harfi yerine sadece sayfa numarası aynı formatta kaydedilecektir:

وإن لم يكن [٧٧] معتبرًا عندنا...
وهي محتملة في الآية على ما أشار إليه [٧٨] الفاضل التفتازاني...

Ayrıca yazma birkaç ciltten teşekkül ediyorsa ilgili cildin başlangıç noktasına dipnot düşülerek gösterilen varak numarasının kütüphane kayıt bilgisi verilmelidir:

وإن لم يكن [١] و [١] معتبرًا عندنا...

^١ من هنا: شهيد علي باشا: ١٢٣.

وهي محتملة في الآية على ما أشار إليه [١ و] الفاضل التفتازاني...

^١ من هنا: شهيد علي باشا: ١٢٤.

“Teâlâ”, “sallallâhu aleyhi ve sellem” gibi tâzim ve dua cümleleri de varak numaralarını göstermek için seçilen bu nüshada olduğu gibi kaydedilmekte, diğer nüshalarda bu tür cümlelerde görülen farklar dipnotta gösterilmektedir (*İTNES*, 14).

Metne müdahale oranına göre ortaya çıkan bu iki farklı yöntemin yanı sıra, dipnotta hangi nüsha farklılıklarının gösterileceği noktasında da muhakkikler iki farklı yaklaşımı benimsemişlerdir.

1. Bunlardan ilkinde göre muhakkik yalnızca “önemli” gördüğü farkları dipnotta belirtir. Kendisine göre önemli olmayan farklılıklara ne asıl metinde ne de dipnotta yer verir. Son dönemde Arap muhakkikler tahkiklerinde genelde bu yaklaşımı benimsemektedirler.⁵

2. Diğer yaklaşıma göre ise önemli-önemsiz ayırımı yapılmaksızın nüsha farklılıklarının tamamına dipnotta işaret edilir. *İSAM Tahkikli Neşir Esasları*, -imlâ farklılığı ve âyet yazımlarındaki yanlışlar dışında- bütün nüsha farklılıklarının dipnotta gösterilmesi gerektiğini benimsemek suretiyle bu ikinci yaklaşımı takip etmektedir (*İTNES*, 13, 14, 16, 20, 56).⁶

Tahkik çalışmasında, nüsha farklılıklarının tamamının gösterildiği bu ikinci yaklaşımın takip edilmesi durumunda muhakkikin yaptığı işin ve tercihlerin tamamı okuyucu tarafından takip edilebilmektedir. İlâveten, muhakkikin yanlış tercih yapması durumunda okuyucu, dipnotta belirtilen farklar sayesinde doğru tercih yapma imkânına sahip olmaktadır. Nitekim bazı du-

.....

⁵ Osman, “Mukâbeletü'n-nas”, s. 172.

⁶ Ayrıca bk. Osman, “Mukâbeletü'n-nas”, s. 171, dipnot 1.

rumlarda muhakkikin açıkça hatalı gördüğü ifadeler bir başkasına göre doğru çıkabilmektedir. Tahkik çalışmalarında nüsha farklılıklarının tamamı gösterilmeyecek olsa, bu gibi yerlerde okuyucunun doğru tercih yapma imkânı elinden alınmış olacaktır. Bu yüzden önemli-önemsiz ayırımı yapmaksızın nüsha farklarının tamamının gösterilmesi gerektiğini savunan görüş, hem bir standart ortaya koyması hem de okuyucuya sunduğu imkânlar açısından daha doğru ve ihtiyatlı bir yaklaşım olarak gözükmektedir.

İSAM Tahkikli Neşir Esasları nüsha farklarının gösterilmesi konusunda oldukça ayrıntılı esaslar vazetmiştir. Aşağıda alıntılatacağımız bu esasları, İSAM tahkik projeleri kapsamında çalışma yapan muhakkiklerin titizlikle takip etmesi gerekir:

— Tahkikte kullanılan nüshaların gösterilmesinde nüshaların buldukları kütüphaneyi işaret eden ت أ ب gibi uygun rumuzlar kullanılmalıdır: Meselâ Şehid Ali Paşa Kütüphanesi nüshası için ش gibi. Kütüphane adlarının benzer olması durumunda karışıklığa yol açmayacak uygun bir rumuz bulunmalıdır. Aynı dipnotta birden fazla rumuzun kaydedilmesi halinde rumuzlar nüsha istinsah tarihine göre kronolojik sıralanmalı, istinsah tarihinin bilinmemesi durumunda ise nüshaların “giriş/inceleme” kısmında belirtilen tercih sıralaması dikkate alınarak sıralamaya gidilmelidir (*İTNES*, 25).

— Nüsha farklılıkları şu şekilde gösterilecektir:

- Nüshada fazlalık bulunduğu durumda “artı” (+) işareti kullanılacaktır:

ش + الأمر Anlamı: ش nüshasında الأمر kelimesi fazladan bulunmaktadır.

- Nüshada eksiklik bulunduğu durumda “eksi” (-) işareti kullanılacaktır:

ش - الأمر Anlamı: ش nüshasında الأمر kelimesi eksiktir.

- Nüshada, diğer nüshalarda bulunan kelimeye/cümleye alternatif olarak başka bir kelime/cümle bulunduğu durumda “iki nokta” (:) işareti kullanılacaktır:

ش: كالأمر Anlamı: Metinde geçen (meselâ) kelimesi yerine ش nüshasında كالأمر ifadesi yer almaktadır (İTNES, 26).

١ ش + أن يقوم من.

٢ ش - قد كان.

٣ ش: أن يقوم.

- Nüsha farklılığı iki satırdan fazla değilse dipnotta “eksi” (-) veya “artı” (+) işareti kullanılarak aynen yazılmalıdır (İTNES, 27):

١ ث - وقوله عز وجل وقد أنزلنا آيات بينات أي آيات تبين حدود الله غير حدوده أو ما يبين الحق من الباطل أو الرسول من غيره.
٢ ن + والصحيح من الأقوال أن حم خبر مبتدأ محذوف وتنزيل الكتاب خبره من الله صفة الكتاب والتقدير هذا حم تنزيل الكتاب من الله العزيز الرحيم.

- Nüsha farklılığı iki satırdan daha uzun olduğunda, eksiklikler başlangıç ve sonları, eksik olan kısım anlaşılacak şekilde vermek suretiyle kaydedilmeli, fazlalıklar ise tamamen yazılmalıdır (İTNES, 28):

١ ن - لكنهم... ويلبسون عليهم.

- Nüsha farkı olarak hurûf-ı meânî gösterilirken:

a. Sonrasındaki kelimeye bitişen و، ب، ف gibi harflerde bunların sonrasındaki kelime esas alınmalı ve dipnot rakamı bu kelimeye konulmalıdır. Meselâ tercih edilen metnin aksine البيت kelimesinden önce و، ب، ف gibi harflerin bulunduğu nüshasındaki bu farklılık (و + ن veya ب + ن ya da ف + ن olarak değil), والبيت، ن: فالبيت veya ن: بالبيت veya ن: والبيت şeklinde gösterilmelidir. Metindeki ibarede البيت veya بالبيت ya da البيت kelimelerinde olduğu gibi bu harfler bulunuyor, ن

nüshasında bulunmuyorsa, bu takdirde farklılık (و - ن veya ب - ن ya da ف - ن olarak değil), البيت: ن olarak gösterilmelidir. Her iki durumda da dipnot işareti, hurûf-ı meânînin başında bulunduğu kelimenin (meselâ yukarıdaki örnekte البيت) sonuna konulmalıdır.

b. Sonrasındaki *kelimeye bitişmeyen* من، في، على gibi harflerde ise nüsha farklılığında doğrudan bu harflerin kendisi esas alınmalı ve dipnot rakamı bu harflerin hemen sonrasına konulmalıdır. Meselâ tercih edilen metnin aksine البيت kelimesinden önce من، في، على gibi harflerin bulunduğu ن nüshasında bu farklılık، في + ن şeklinde, eksiklik ise في - ن şeklinde, metinde geçen في yerine ن nüshasında geçen على ise على ن şeklinde gösterilecektir (İTNES, 29).

- Müstensih tarafından yanlış yazılan kelimenin üstü çizilerek aynı satırda doğrusu yazılmış ise bu tür yazım hataları gösterilmeyecektir. Bir nüshada yanlış yazılan veya hiç yazılmayan, ancak satır arasında veya kenarda tashih edilen ibareler ise metne alınır ve nüsha farkı olarak dipnotta şu şekilde gösterilir:

¹ ن - أن يصير، [صح في الهامش].

(“Nûn” nüshasında أن يصير ibaresi eksiktir, fakat kenarda tashih edilmiştir).

Birden fazla nüshada yanlış yazılan veya hiç yazılmayan, ancak bir ya da birden fazla nüshanın satır arasında veya kenarında tashih edilen ibareler ise nüsha farkı olarak şu şekilde gösterilir:

¹ ع ش ن - أن يصير، [صح في هامش ن].

(“Ayn, şîn ve nûn” nüshalarında أن يصير ibaresi eksiktir, fakat “nûn” nüshasının kenarında tashih edilmiştir).

¹ ع ش ن ق - أن يصير، [صح في هامش ن ق].

(“Ayın, şîn, nûn ve kâf” nüshalarında أن يصير ibaresi eksiktir, fakat “nûn” ve “kâf” nüshalarının kenarında tashih edilmiştir) (İTNES, 30).

- Nüshalardan birinde çok fazla صح işareti olması durumunda, bu tashihler -en az iki nüshada ana metinde yer almış olmaları şartıyla- dipnotta gösterilmeyebilir (İTNES, 30).
- Herhangi bir nüshanın hâmişinden gerekli bir nakil yapılacaksa şu şekilde gösterilecektir (İTNES, 31):

١ وفي هامش ن:

II. Metnin Ortaya Çıkarılışı (*Tahrîrû'n-nas*)

Nüsha karşılaştırması ve nüsha farklılıklarının dipnotta ortaya konmasından sonra muhakkik; yazma nüshalardan, hâricî kaynaklardan veya kendi teklifi olarak metin üzerinde bazı tashihler yapmak ve ortaya koyduğu nüsha farklılıkları arasından bir tercihte bulunmak suretiyle metni düzeltmeye (*muâlecetü'n-nas*) çalışır. Ardından da düzeltilmiş olan metni; harekeleme, noktalama işaretleri koyma, paragraflama ve başlıklandırma gibi biçimsel birtakım düzenlemelere (*zabtü'n-nas*) tâbi tutar. Bütün bu işlemlerden sonra muhakkik metne nihaî şeklini vermiş ve onu ortaya çıkarmış olur. Bu işlemlerin tamamı *tahrîrû'n-nas* kavramıyla anılır.⁷ Şimdi sırasıyla bu kavram altında ele alınan konuları görelim:

A. Metnin Düzeltilmesi (*Muâlecetü'n-nas*)

Metnin düzeltilmesi (*muâlecetü'n-nas*) ile nüsha mukabelesi sonrasında ortaya çıkan metin üzerinde “daha doğru bir metne ulaşmak amacıyla icra edilen işlemler” kastedilmektedir.⁸ Muhakkik metni düzeltirken bunu üç şekilde gerçekleştirir:

1. Metnin Yazma Nüshalardan İstifade İle Düzeltilmesi (*İslâhu'n-nas, İkâmetü'n-nas, İsbâtü'n-nas*)

Bazı tahkik nazariyesi eserlerinde yazma nüshalardan istifade ile gerçekleştirilen eksiklik, fazlalık ve tekrar düzeltmeleri için

••••••••••

⁷ Mısırî, “Mukaddime fi tahrîri'l-mustalahâti zâti's-sıla”, s. 176.

⁸ Mısırî, “Mukaddime fi tahrîri'l-mustalahâti zâti's-sıla”, s. 175.

islâhu'n-nas, kelime ve îrap bozukluğu ile tashif ve tahrif bozukluğu düzeltmeleri için *ikâmetü'n-nas*, nüsha farklılıklarının tercihi için ise *isbâtü'n-nas* terimi kullanılmaktadır⁹ (Nüsha tercih ve tashihlerinin hangi biçimsel formda yapılacağı konusuna bir önceki bölümde yer verilmişti [İTNES, 25-32]).

2. Metnin Hâricî Kaynaklardan İstifade ile Düzeltilmesi

(*Termîmü'n-nas*)

Bazı tahkik nazariyesi eserlerinde bu düzeltme türü için *termîmü'n-nas* terimi kullanılmaktadır.¹⁰ İSAM Tahkikli Neşir Esasları (İTNES), hâricî kaynaklardan istifade ile yapılacak bu tür düzeltmelerin önemine şu madde ile dikkat çekmiştir:

Tahkik edilecek eserin nüshaları dışında o eser üzerine yazılmış şerh ve hâşiyeler, reddiyeler, o eserden yapılan iktibaslar, eserin klasik dönemde yapılmış çevirileri ve daha önce yapılmış muteber baskıları (özellikle Bulak, Matbaa-i Âmire vb. baskılar ile ulaşılamayan nüshaları kullanmış muteber ilmî neşirler) da dikkate alınmalıdır (İTNES, 11).

3. Metnin Muhakkikin Metne Müdahalesi ile Düzeltilmesi

(*Takvîmü'n-nas*)

Bu düzeltme türü için de bazı tahkik nazariyesi eserlerinde *takvîmü'n-nas* terimi kullanılmaktadır.¹¹ Bu düzeltmeler bazı kelime ve ifadelerin metne ilâve edilmesi suretiyle gerçekleşmişse bunların esas metinde bulunmayan ve muhakkik tarafından yapılan eklemeler olduğunu göstermek için mutlaka köşeli parantez içerisine alınması gerekmektedir (İTNES, 76). Eğer muhakkik tarafından yapılan bu düzeltmeler, metinde bulunan bir yanlışın, fazlalığın, tekrarın vb. hataların düzeltilmesi şeklinde ise bu durumda da mutlaka ilgili yere dipnot düşülerek, yapılan düzeltmenin muhakkik müdahalesi ile gerçekleştiğini ifade etmek gerekir.

•••••

⁹ Mısıfı, "Hatavâtü tahkiki'n-nassi't-türâsi", s. 5.

¹⁰ Mısıfı, "Mukaddime fi tahrîri'l-mustalahâti zâti's-sıla", s. 176.

¹¹ Mısıfı, "Mukaddime fi tahrîri'l-mustalahâti zâti's-sıla", s. 176.

Daha evvel bahsettiğimiz bir hususu burada tekrar vurgulamakta fayda görüyoruz. Müellif nüshası, müellifin okuduğu/müellife okunan nüsha veya müellif nüshasıyla karşılaştırılmış bir nüshanın elde mevcut olması durumunda, gerek yazma nüshalardan gerek hâricî kaynaklardan istifade edilerek gerekse doğrudan muhakkikin metne müdahalesi olarak yapılacak düzeltmeler/değişiklikler, tahkik çalışmasının ana metninde değil dipnot kısmında gösterilecektir. Muhakkik bu tür düzeltmelere ancak, bu üç tür nüshanın bulunmadığı durumlarda ana metinde yer verecek, doğru kabul etmediği ifadeyi de dipnotta gösterecektir (*İTNES*, 13, 14).

Bazı kaynaklarda, *muâlecetü'n-nas* terimiyle de anılan bu düzeltme aşamasına, nüsha mukabelesi sonucunda tespit edilen farkların dipnotlarda gösterilmesi sonrasında başlanacağı ifade ediliyor olsa da,¹² mezkûr düzeltmelerin tamamının “nüsha karşılaştırması” esnasında yapılması da mümkündür. Burada metnin düzeltilmesi sonrasında ve mutlaka ayrı olarak yapılması gereken işlem, bir sonraki başlıkta ele alınacak olan metnin düzenlenmesi (*zabtü'n-nas*) işidir.

B. Metnin Düzenlenmesi (*Zabtü'n-nas*)

“Metnin düzenlenmesi” ifadesiyle imlâ, gerekli yerlerin hareketlenmesi, metnin uygun paragraflara ayrılması ve noktalama işaretlerinin konulması kastedilmektedir. Bu işlemlerin tamamına Arapça’da “zabtü'n-nas” adı verilmektedir.

Arapça dirase ve tahkik bölümlerinin imlâsıyla ilgili olarak *İSAM Tahkikli Neşir Esasları*’nda birçok düzenleme yapılmıştır (bk. *İTNES*, 54-77). Biz bu düzenlemeleri ve bunlara dair örnekleri “imlâ” ve “noktalama işaretleri” başlıkları altında zikrettikten sonra, çok karıştırılan bir mesele olan Arapça’da “hemze” ile “yâ” harflerinin yazımı konusuna ayrıca yer vereceğiz.

Not: Türkçe dirase, dipnot ve kaynakların imlâsında *İSAM*’ın belirlediği esaslar takip edilecektir.

••••••••••

¹² Mısıri, “Mukaddime fi tahriri'l-mustalahâti zâti's-sıla”, s. 177.

1. İmlâ

a. Ana metin

Tahkik edilen eserin imlâsı mutlaka günümüz Arapça imlâsına göre standart hale getirilmeli ve varsa eserdeki tipik imlâ özellikleri giriş/inceleme kısmında açıklanmalıdır.¹³ Ayrıca özel imlâları kabul gören besmeledeki بسم kelimesi ile، أولئك، طه، عمرو، داود، طه، أولئك، gibi kelimelerin bu imlâları da korunmalıdır (İTNES, 56).

Nüshalarda bulunan ve günümüz imlâsına uymayan yazım şekilleri dipnotta nüsha farkı olarak gösterilmeyecektir. Ayrıca yazmalarda yer alan simge/rumuz ve kısaltmalarda şu düzenleme (İTNES, 15) takip edilecektir:

A. Metinde kullanılan (فح، صلعم، فتح، قال أبو ح) gibi kısaltmalar doğrudan açıklanarak (قال أبو ح، فحينئذ، قال أبو حنیفة... şeklinde) yazılacak ve bu değişiklik dipnotta belirtilmeyecektir. Ancak، ثنا، الخ، ونا örneklerinde olduğu gibi, yaygın olarak kullanılan kısaltmalarda açıklama yapılmayacaktır. Ayrıca, çalışmanın dirase kısmında müellifin kullandığı, muhakkikin de açılmayarak yazdığı kısaltmaların bir tablosuna yer verilecektir.

Ancak; kısaltmanın birden fazla açıklamaya ihtimal etmesi, muhakkikin açıklamada şüpheye düşmesi gibi durumlarda her bir açıklamaya düşülecek dipnotlarda yazmada yer alan kısaltmalara nüsha farkına işaret eder gibi işaret edilecektir:

لكن هذا خلف...

ط ر ل: هف [اختصارًا من "هذا خلف"].

لكن هذا فاسد...

ط ر ل: هف [اختصارًا من "هذا فاسد"].

.....

¹³ Muhakkik, çalışmasının günümüz imlâsına uygunluğunu sağlamak üzere mutlaka Word programının "Gözden geçir > Yazım Denetimi ve Dilbilgisi" sekmesinden yazım kontrolünü yapmalıdır.

B. Müellif tarafından simge/rumuz olarak kullanılan işaretler ise açıklanmaksızın olduğu gibi yazılacaktır. Örneğin, Zâhidî'nin *Kunye*'sinde, Mevsilî'nin *Muhtâr*'ında ve İbn Âbidîn'in *Red-dü'l-muhtâr*'ında kullanılan simgelerde bu şekilde hareket edilecektir:

”جت“ ولا يجب ضمان السوم إلا بذكر الثمن.

Bu durumda okuyucuya kolaylık sağlamak üzere dirase kısmında müellif tarafından kullanılan simgelerin açıklamalarını ihtiva eden bir tabloya yer verilecektir. Ayrıca muhakkik, fayda görmesi halinde simgenin açıklımına köşeli parantez içerisinde ana metinde yer verebilecektir:

”جت“ [جمع التفاريق] ولا يجب ضمان السوم إلا بذكر الثمن.

Kısaltma ve rumuzları açıklama konusunda takip edilen metot, dirasenin “tahkikte takip edilen metot” başlığı altında özellikle belirtilmelidir.

Metnin yazıya geçirilişiyle ilgili olarak *İSAM Tahkikli Neşir Esasları*'nda detaylı biçimsel kurallar şart koşulmuştur:

Meselâ ana metin (âyet, hadis, şiir, tâzim cümleleri vb. yerler de dahil olmak üzere) Traditional Naskh fontu ile 13 punto büyüklüğünde yazılacaktır (*İTNES*, 54). Âyetlerin yazımında ise resm-i Os-mânî esas alınacak, ancak kıraat farklılığından kaynaklanan farklı yazımlar korunacaktır (*İTNES*, 55). Ayrıca âyetler çiçekli parantez içine alınmalı ve Kur'ân-ı Kerim için hazırlanmış “UthmanicHafs1 Ver09” fontuyla yazılmış Mushaf dosyasından kopyalanarak yazılmalıdır (*İTNES*, 60).

Ancak ana metin içerisinde yer alan iktibaslarla alâkalı farklı bir düzenleme mevcuttur:

— Hadis metinleri de dahil olmak üzere âyetler dışındaki bütün iktibaslarda aktarılan metin üç satırdan uzun değilse iktibas işareti « » içerisinde verilecektir (*İTNES*, 60).

- Aktarılan metin üç satırdan uzun ise içerlek şeklinde verilecektir (*İTNES*, 60). İçerlek yapılan bu iktibaslar 12 punto büyüklüğünde Traditional Naskh fontuyla yazılacak ve paragrafın hem baş hem de son taraflarından 1 cm. girinti yapılacaktır (*İTNES*, 54).

وأمثالهما على مخالفة حكم مدخولها^١ لما عدها^٢ بطريق الإشارة،
لا المفهوم، ذكره في الفرائد. والمفهوم من كلام ابن الساعاتي في
البدیع أيضاً ذلك، حيث قال:

ومن أصناف مفهوم المخالفة: مفهوم الغاية، اختلفوا
في أن الحكم إذا قُيد بغاية كما في قوله تعالى: ﴿ثُمَّ أَتَمُوا
الصَّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ﴾: فمذهب أكثر الفقهاء والمتكلمين أنه
يدل على نفي الحكم فيما بعد الغاية، وعند أصحاب
أبي حنيفة رحمه الله: نفي الحكم فيما بعد الغاية من
قبيل الإشارة، لا من قبيل المفهوم.^٣

ومنها: "مفهوم العدد"، ذهب إلى الاعتبار به بعض العلماء،
والمشهور أن الشافعي رحمه الله منهم. / [٧١و] فما ذكره العلامة
البيضاوي في في تفسير قوله تعالى:

^١ ح: مدلولها؛ ش: مدخولها.

^٢ ح غ: قبلها.

^٣ بدیع النظام لابن الساعاتي، ٢٤١.

Metinde yer alan eser adları, dipnotlar da dahil olmak üzere tahkikin tamamında **bold** olarak yazılacaktır. "Metin + şerh/hâşiye" türü eserlerde metin bölümü parantez içinde ve **bold** karakterle yazılacağından burada geçen eser adları çift tırnak içerisine alınacaktır (*İTNES*, 64).

(قال في "الكافي": معناه: أن الشك ليس بعادة له؛ لا أنه لم يشك في عمره قط) أقول: هذا أحد ما قيل فيه، وهو قول السرخسي. وقال فخر الإسلام: أي: أول ما عرض له في تلك الصلاة، واختاره ابن الفضل. وقيل: أول ما وقع له في عمره، وعليه أكثر المشايخ، كما في الخلاصة والخانية والظهرية، كذا أفاده المقدسي.

Ana metinle ilgili son biçimsel düzenleme şiiirlerle ilgilidir. Metin içerisinde geçen şiiirlerin paragrafta ortalanması ve varsa dizeleri arasında sekme/tab tuşu ile boşluk konulması öngörülmüştür (İTNES, 76).

وإن كان الأمر واردا بتسييح الاسم. وهذا مستعمل في عرف اللسان أن يذكر الاسم ويراد به الذات، كما قال الشاعر:
إلى الحول ثم اسم السلام عليكما ومن بيك حولاً كاملاً فقد اعتذر
والمراد منه "ثم السلام عليكما"، والدليل عليه قوله تعالى...

b. Dipnotlar

Dipnotlar 11 punto büyüklüğünde Traditional Naskh fontuyla yazılacaktır. Dipnotlarda iktibaslar üç satırdan uzun olup olmadığına bakılmaksızın her hâlükârda içerlek yapılmadan iktibas işareti « » içinde verilecektir (İTNES, 60).

Bir diğer biçimsel düzenleme de dipnot numaralarıyla ilgilidir. Buna göre dipnot numaraları noktalama işaretlerinden sonra konulacaktır. Metinde yan yana iki dipnot rakamı yer almaya-
cak; hem nüsha farkı hem de açıklama notu gibi iki farklı türde dipnotun yanyana gelmesi durumunda önce nüsha farkı, daha sonra açıklama notu yazılacak ve bu ikisi arasında, öncesinde ve sonrasında birer boşluk bulunan "dikey çizgi işareti" (|) yer alacaktır (İTNES, 62).

فهذه عُجالة علَّقتها على مبحث المفهوم، وذكرت فيها ما وقع في بيانه من الأفاضل القُرُوم،^١ مع فوائد التقطتها أثناء المدارس والمذاكرة.

^١ ل: القُوم. | القُوم: جمع قَوم، بمعنى الفحل. القاموس المحيط للفيروز آبادي «قرم».

Ayrıca birden fazla cildi olan eserler ile tek cilt eserlerin kaynak gösterim şeklinde de farklılık vardır (İTNES, 65, 66):

- Birden fazla cildi olan eserlerin kaynak gösterim formatı:

^١ الدرّ المشور للسيوطي، ٥٦٧/٢.

- Tek ciltli eserlerin kaynak gösterim formatı:

^١ التعريفات للجرجاني، ٧٨.

Detaylı bir düzenleme de kaynak gösterirken parantez ve انظر kelimesinin kullanımına dair yapılmıştır (İTNES, 68). Buna göre:

- Dipnotta gösterilen kaynaklarda parantez ve انظر kelimesi kullanılmayacaktır:

^١ صحيح البخاري، البيوع ١٠٦؛ سنن ابن ماجه، الرهون ٤.

- Dipnotta kendisinden bir bilgi aktarılmayan ancak kendisine atıf yapılan kaynaklarda ise kaynak isimleri parantezsiz olarak ve انظر kelimesinden sonra verilecektir:

^١ لروايات الحديث المختلفة انظر: صحيح البخاري، بدء الخلق ٨؛ السنن الكبرى للنسائي، ١٣٢/٣؛ السنن الكبرى للبيهقي، ٢٦٥/٥.

- Dipnotta bir bilgi kaynaktan aynen değil özetlenerek aktarılmışsa, aktarılan kısım iktibas işareti « » içine alınmayacak, kaynak gösterirken öncesinde انظر kelimesi kullanılacaktır:

^١ بشر بن غياث المريسي البغدادي المعتزلي، من تلامذة أبي يوسف، فقيه متكلم، انتقد كثيرا بسبب دخوله في الكلام، وله أقوال في المذهب الحنفي. انظر: الجواهر المضية للقرشي، ١ / ٤٤٧-٤٥٠.

- Dipnotta bir bilgi kaynaktan aynen aktarılmışsa, aktarılan kısım iktibas işareti « » içine alınacak ve kaynak gösterirken öncesinde انظر kelimesi kullanılmayacaktır:

ط: والدرهم. | وقال السرخسي: «يعني أن في عقد الصرف تجوز الإقالة بعد هلاكهما، بخلاف بيع المقابضة. وفي بعض النسخ قال: الدنانير والدرهم، يعني إذا اشتريا عينا بنقد ثم تقايلا فهلك المعقود عليه بطلت الإقالة وإن كان الثمن قائما». المسوط للسرخسي، ١٢ / ١٧٠.

- Metnin dizgisi sırasında sonraki harfe bitişmeyen hurûf-ı meâni dahil bütün kelimelerden sonra boşluk bırakılacaktır. Sonraki harfe bitişen “vâv” (و) harfi ile istifham edatı olan “hemze”den (أ) sonra ise boşluk bırakılmayacak, bunlar sonraki kelimeye bitişik yazılacaktır. (İTNES, 59).

c. Yâ ve hemzenin yazım kuralı

Yukarıda da zikredildiği üzere Arapça yazımda en çok karıştırılan konulardan biri “yâ” ve “hemze” harflerinin nasıl yazıldığıdır.

İSAM Tahkikli Neşir Esasları'na göre, maksûr elif ile biten kelimelerin (جرى، سعى، موسى، كبرى، مصطفى، حتى، على، إلى) sonlarında yer alan “yâ” (ي) görünümlü “elif” iki noktasız yazılacaktır. Kelime sonlarındaki hemzenin bazı durumlardaki imlâsı için gerekli olan yerlerde kullanılan *nebra* (yâ harfi) altında da (لم يجئ، مكافئ، شاطئ) iki nokta kullanılacaktır. Bu durumlar dışında kelime sonlarında “yâ” (ي) harfi bulunan yerlerde harfin altına iki nokta konulacaktır: (بريء، تركي، كتابي، المشتكي، يرمي، في، هي) (İTNES, 58).

Hemze yazım kuralları konusunda Kahire Arap Dili Akademisi tarafından 1979 yılında (46. Dönem) “Davâbitu resmî'l-hemze” başlığıyla yayımlanan kararı¹⁴ esas alan İSAM Tahkikli Neşir Esasları, genel kullanım dolayısıyla “لَيْن: لَيْن” ve “لَيْن: لَيْن” kelimelelerinin yazımı haricinde (İTNES, 57) bu esasların takip edilmesini kararlaştırmıştır. İlgili kararın metni şu şekildedir:

.....

¹⁴ <http://www.arabicacademy.org.eg/result3.asp> (Erişim: 18.04.2005)

Hemzenin yazım kuralı şu genel kurallara göre belirlenmiştir:

1. Arapça yazımda aynı harflerin peşpeşe gelmesi durumunda bu harfler “قَدَّمَ” örneğinde olduğu gibi tek harf olarak yazılır. Ayrıca Hicazlılar eskiden beri “رؤوس”, “داود” ve “شؤون” kelimelerini tek vav ile “رؤس”, “داود” ve “شؤون” şeklinde yazmışlardır.
2. Kelimelerin sonuna bitişen zamirler, tesniye ve cemi âlemleri, mensûb kelimelere konan elif vb., kelimedenden sayılır. Kelimenin başında gelen “harf-i cer, harf-i atıf, lâm-ı ta'rif, sîn, soru hemzesi” ve “yemin lâmı”, kelimedenden sayılmaz.
3. Kelimelerin hareke ve sükûnu öncelik sırasına göre kesre, zamme, fetha ve sükûn şekilde tertip edilir.

Bu kurallar çerçevesinde hemzenin yazılış kuralları şu şekildedir:

1. **Başta:** Kelimenin başında gelen hemze her zaman elif şeklinde yazılır.
2. **Ortada:** Ortada gelen hemzenin yazımı için hemzenin ve önceki harfin harekesine bakılır ve hemze bu iki harfin harekelerinden yukarıda verilen sıralamada önce gelen harekeye uygun olarak yazılır.

- *Hemzenin yâ üzerine yazılması:* Hemze veya öncesindeki harfte kesre bulunması durumunda kesre bütün hareketler ve sükûndan öncelikli olduğu için hemze kesreye uygun olan yâ üzerine yazılır.

المُسْتَهْزِئِينَ، المُنْشِئِينَ، أَفْنِدَةَ، فَيْتَةَ، جِئْنَا

- *Hemzenin vav üzerine yazılması:* Hemze veya öncesindeki harfte zamme bulunup kesre bulunmaması durumunda zamme, fetha ve sükûndan önce geldiği için hemze zamme-yeye uygun olan vav üzerine yazılır.

يُؤْذِي، يُؤَدِّي، سُؤَال، أَوْلِيَاؤُهُمْ

- *Hemzenin elif üzerine yazılması*: Hemze veya öncesindeki harfte fetha bulunup kesre ve zamme bulunmaması durumunda fetha sükûndan önce geldiği için hemze fethaya uygun olan elif üzerine yazılır.

سَأَلَ، يَسْأَلُ، كَأَسْ

3. Sonda: Sonda gelen hemzeler öncesindeki harfin hareke ve sükûnuna göre yazılır.

- *Hemzenin yâ üzerine yazılması*: Sonda gelen hemzeden önceki harf kesreli ise hemze yâ üzerine yazılır.

بَرِيٌّ، قَارِيٌّ

- *Hemzenin vav üzerine yazılması*: Sonda gelen hemzeden önceki harf zammeli ise hemze vav üzerine yazılır.

جَزَوْهُ، تَكَافَوْهُ

- *Hemzenin elif üzerine yazılması*: Sonda gelen hemzeden önceki harf fethalı ise hemze elif üzerine yazılır.

بَدَأَ، مَلَجَأَ

- *Hemzenin tek başına yazılması*: Sonda gelen hemzeden önceki harf sâkin ise hemze tek başına yazılır.

بَطَّءَ، شَيَّءَ، جَزَاءَ، ضَبَّءَ، بَطِّيَّءَ، مُضِيَّءَ

Not: Hemzenin elif veya vav üzerine yazıldığı durumlarda aynı iki harfin yanyana gelmesi söz konusu olduğunda hemze öncesinde bitişen harf yoksa tek başına yazılır.

يَتَسَاءَلُونَ، رُؤُوسٌ

Aynı durumda hemzenin öncesinde bitişen harf varsa hemze kürsü üzerine yazılır.

بَطَّنًا، سُتُونٌ، مَسْتُولٌ

Kuraldan İstisna Edilen İki Durum

1. Hemze ile çeken elif kelimenin başında veya ortasında bir araya geldiklerinde elifin üzerine med işareti koymakla yetinilir.

آدم، آكل، آخر، الآن، مرآة، قرآن

2. Kelimenin ortasında, sâkin vav harfinden sonra gelen fetha sükûn gibi kabul edilip hemze tek başına yazılır.

مُرُوَّةٌ، سُوءٌ، لَنْ يَسُوءَكَ، إِنَّ ضَوْءَهَا

Aynı şekilde ortada gelen hemzeden önceki çeken yâ harfi de kesre gibi kabul edilip hemze kürsü üzerine yazılır.

حَاطِيَّةٌ، مَشِيَّةٌ، بَرِيَّةٌ

2. Harekeleme, Paragraflama ve Başlıklandırma

İdeal harekeleme yoğunluğu tahkike konu eserin kendisine ve muhatap kitlesine göre farklılık gösterir. Bununla birlikte prensip olarak, hadisler de dahil olmak üzere metnin tamamını harekelemekten kaçınılmalı, yalnızca gerekli görülen ve okuyucu tarafından yanlış okunacağı düşünülen yerlerde hareke kullanılmalıdır (*İTNES*, 60). Dolayısıyla *garip kelimeler, îrabı ve kelime yapısı yanlış okumaya elverişli yerler ile okunuşu problemlili özel isimlerin muhakkik tarafından mutlaka harekelenmesi gerekirken, bunun dışındaki yerler okuyucuya harekesiz olarak sunulmalıdır*. Nitekim gereksiz yere hareke kullanımı hem muhakkiki hem de okuyucuyu yorar. İlgili kuralın tek istisnası özel durumundan dolayı Kur'an âyetleridir. Metinde yer alan âyetlerin tamamının harekelenmesi gerekmektedir. Yine metinde ya da dirase kısmında geçen Türkçe kelimelerin tamamı harekelenmeli ve bu noktada Osmanlıca imlâ esas alınmalıdır. Bununla birlikte şedde metnin tamamında kullanılmamalı, sadece farklı şekillerde okunabilecek kelimelere konulmalıdır. Özellikle "nispet yâ"sına ve lâm-ı târiflerden sonra gelen harflere şedde konulmamalıdır. Ancak şeddeli harflere hareke konulacaksa mutlaka şeddeyle birlikte konulmalı; şeddesiz hareke kullanılmamalıdır. Ayrıca sonu elifle biten kelimelerde tenvin elifin üzerine değil ait olduğu harfin üzerine konulacaktır (*İTNES*, 60).

شيئا، كثيراً، خلافاً، فضلاً، مستقلاً، رجالاً، دالاً

Metni paragraflara ayırma konusunda da benzer prensipler takip edilmektedir. Buna göre, metin içindeki konu değişikliklerinde ve müellifçe serdedilen görüşlerin taksime tâbi tutulduğu yerlerde muhakkik tarafından uygun paragraflama yapılmalıdır. Ancak bu noktada mutedil bir yol izlenmeli, çok kısa ve uzun paragraflardan kaçınılmalıdır (*İTNES*, 18). Daha çok Arap muhakkiklerce benimsenen ve neredeyse her bir cümlenin paragraf yapılması şeklindeki uygulama ile bazı oryantalistlerin çalışmalarında görülen sayfalarca paragraf koymama şeklindeki uygulamadan özellikle kaçınılmalıdır.¹⁵

Okuyucuların konu akışını daha rahat takip edebilmesi amacıyla metin içerisinde gerekli görülen yerlere ana başlıklar ve alt başlıklar eklenebilir. Özellikle müellifi tarafından başlıklandırılmamış eserlerde bunun önemli bir ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bu tür başlıkların müellifin bahsettiği konuyu veciz bir şekilde ifade etmesi, dönemin diline uzak olmayan bir yapıda olması ve sayfa kenarında değil de metnin gövdesi içerisinde ve mutlaka köşeli parantez içerisinde yer alması gerekir (*İTNES*, 19).¹⁶

3. Noktalama İşaretleri

Duyguları ve düşünceleri daha açık ifade etmek, cümlenin yapısını ve duraklama noktalarını belirlemek, okumayı ve anlamayı kolaylaştırmak, sözün vurgu ve ton gibi özelliklerini belirtmek üzere yazılı metinlerde noktalama işaretleri kullanılmaktadır. Ancak noktalama işaretlerinin nerelerde kullanılacağı konusunda Arap bilginler arasında bile ortak bir kabul bulunmaması, bu noktada takip edilecek kuralların tayinini zorlaştırmaktadır. Bu yüzden *İSAM Tahkikli Neşir Esasları*, ilgili maddede sadece noktalama konusunda aşırı uygulamalardan kaçınılması gerektiğini ifade etmekle yetinmiştir (*İTNES*, 63). Bununla birlikte konuyla ilgili bir belirsizliğin söz

¹⁵ Kabâve, “Zabtü'n-nas”, s. 190.

¹⁶ Dirase ve tahkikli metinlerdeki başlıkların biçimi hakkında bk. s. 119.

konusu olmaması için noktalama işaretlerinin kullanım yerlerine dair bir açıklamada bulunmayı faydalı görüyoruz.

Öncelikle aşağıda belirtilecek istisnaları dışında şu üç yerde boşluk bırakılmayacağını belirtmeliyiz: 1. Noktalama işaretleri ile önceki kelime arasında, 2. Tırnak, iktibas işareti, parantez ve tire ile başında ve sonunda buldukları kelimeler arasında, 3. Rakamlar arasına konulan kısa çizginin iki tarafında (İTNES, 69-71). Ayrıca dipnotlarda gösterilen nüsha rumuzları, nüsha farkları, noktalama ve benzeri işaretlere tâbi olmayacak (İTNES, 63) ve daha evvel de ifade edildiği üzere ana metinde dipnot numaraları noktalama işaretlerinden sonra konulacaktır (İTNES, 62).

Eserde geçen tazim cümleleri de iki çizgi veya diğer noktalama işaretleri arasına *alınmadan* yazılacaktır.

قال النبي صلى الله عليه وسلم:
قال الله تعالى في كتابه:
عن أبي هريرة رضي الله عنه:

Nüsha rumuzları arasına virgöl değil sadece boşluk konulacaktır.

ح ر ش : كالأمر.

Bu bölümde kendisine yer verilecek olan noktalama işaretleri şunlardır: Nokta, virgöl, noktalı virgöl, iki nokta, üç nokta, soru işareti, ünlem işareti, kısa çizgi, uzun çizgi, eğik çizgi, çift tırnak işareti, tek tırnak işareti, parantez, köşeli parantez, çiçekli parantez, kuşak işareti, iktibas işareti, dikey çizgi. Noktalama işareti olmamalarına karşın nüsha farklılıklarını göstermede kullanılan artı, eksi ve iki nokta işaretlerini de şekli benzerliklerinden dolayı burada zikredeceğiz.¹⁷

.....
¹⁷ Noktama işaretleriyle ilgili kısımda, konuyla ilgili yapılmış akademik çalışmalarını esas alarak kapsamlı bir derleme yapan ve (http://www.diwanalarab.com/spip.php?page=article&id_article=19986) adresinde yer alan site ile *İSAM Tahkikli Neşir Esasları*'ndan faydalanılmıştır.

— Nokta (.)

- Cümlelerin ve paragrafın sonuna konur:

قال علي بن أبي طالب: أول عوض الحليم عن حلمه أن الناس
أنصاره. وحد الحلم ضبط النفس عند هيجان الغضب. وأسباب
الحلم الباعثة على ضبط النفس كثيرة.

- Kısaltmaların sonuna konur:

د. شوقي ضيف. (دكتور) ق. م. (قبل الميلاد) د. ن. (دون ناشر)
د. م. (دون مكان نشر) د. ت. (دون تاريخ)

- Ondalık sisteme göre hazırlanan dirase başlıklarındaki rakamlardan sonra konur:

[.۱]

[.۱ .۱]

[.۲ .۱]

[.۳ .۱]

[.۲]

[.۱ .۲]

[.۲ .۲]

— Virgül (،)

- Cümle içindeki ara cümlelerden önce ve sonra konur:

إن محمدًا طالب مهذب، لا يؤذي أحدًا، ولا يكذب في كلامه،
ولا يقصر في دروسه.

- Birbirine atfedilmiş olan kısa cümleler arasında konur:

الصدق فضيلة، والكذب رذيلة، والحسد منقصة وعجز.

- Uzunluğundan dolayı cümleye benzeyen, birbirine atfedilmiş olan kelimeler arasına konur:

الطالب المجتهد في دروسه، والعامل المخلص في عمله، والجندي المتفاني في الذود عن وطنه، والأديب الصادق في أدبه... هم الأركان التي ينهض عليها صرح الأمة.

- Bitişik münâdâ lafzından sonra konur:

يا أحمد، اجتهد في دروسك.

- Ana cümlelerin hazırlayıcısı olan kelime yahut ifadeden sonra konur:

خيرًا، وصل المحاضر الذي انتظره الطلاب.

- Bitişik münâdâ lafzından sonra konur: gibi cevap harflerinden sonra konur:

١. هل أجبت عن أسئلة التقويم الذاتي كلها؟ نعم، إلا السؤال الأخير.
٢. وهل كان سبب ذلك صعوبته؟ لا، ولكن انتابني شيء من الملل.

- Cümle başında gelen şaşırma bildiren kelimelerden sonra konur:

١. عجبًا، كيف تأخرت؟
٢. آه، ما أمر الفراق!

- Bedelden önce ve sonra konur:

إن هذا العصر، عصر الآلة، سهلت فيه المواصلات.

- Âyetlerden sonra gelen "الآية" kelimesinden sonra konur (İTNES, 33):

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِّن قَبْلِكَ﴾ الآية، [الرعد ١٣/٣٨]

- Hadis kaynağından sonra konur (İTNES, 34):

^١ صحيح البخاري، بدء الخلق ٨؛ صحيح مسلم، الإيمان ٩٥.

- Kaynakçada, yayımlayan kişi ve yayınevi bilgisinden sonra konur (İTNES, 48):

- الأدب المفرد؛

محمد بن إسماعيل البخاري (ت. ٢٥٦هـ/٨٧٠م).

تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار الكتب العلمية، بيروت

١٤٠٩هـ/١٩٨٩م.

— Noktalı Virgül (؛)

- Birincisi ikincisinin sebebi olan ya da ikincisi birincisinin sonucu olan iki cümle arasına konur:

۱. لا تصاحب شريراً؛ لأن صحبة الأشرار تردي.

۲. قد غامر بماله كله في مشروعات لم يخطط لها؛ فتبدد هذا المال.

- İkincisi birincisinin sebebi olan iki cümle arasına konur:

لا تمازح سفيهاً ولا حليماً؛ لأن السفية يؤذيك، والحليم يشمئز منك.

- Birbirini anlam olarak tamamlayan uzun cümleler arasına konur:

ليست المشكلة في المدارس نابعة من جفاف المناهج أو تدني مستوى الطلاب أو طول اليوم الدراسي؛ وإنما المشكلة في عدم تعاون الآباء مع المدرسة.

- Cümle içinde virgüllerle ayrılmış tür veya sınıfları birbirinden ayırmak için konur:

من مملكة النبات: السرو، الصفصاف، الصنوبر؛ التفاح، الخوخ، المشمش؛ القمح، الشعير، الذرة؛ الخيار، الخس، الباذنجان.

- Bir cümle başında yer alan بل، لكنّ، لأن، لهذا، لذلك vb. edatlardan önce konur:

لا حكم قبل ورود الشرع؛ بل الحكم موقوف على وروده.

- Birden fazla kaynak ismi gösterimi arasına konur (İTNES, 67):

۱ صحیح البخاری، بدء الخلق ۸؛ صحیح مسلم، الجنة ۲.

- Birden fazla nüsha farkı gösterimi arasına konur (İTNES, 67):

۲ ن ج: فراه؛ ش: قراه؛ ع - هراه؛ ق + ثوب.

- Kaynakçada, kitap isminden sonra konur (İTNES, 48):

- الأدب المفرد؛
محمد بن إسماعيل البخاري (ت. ۲۵۶هـ/۸۷۰م).
تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار الكتب العلمية، بيروت
۱۴۰۹هـ/۱۹۸۹م.

— İki Nokta (:)

- “Kavl” kökünden gelen kelimelerle (أجاب، سأل، أخبر، حدث، حكى) bu mânadaki kelimelerden sonra, dile getirilen şeyden hemen önce konur:

۱. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «إنما الأعمال بالنيات».
۲. من نصائح أبي لي كل يوم: «لا تؤخر عمل يومك إلى غدك».

- Kendisiyle ilgili örnek verilecek cümlelerin sonuna, genellikle de bu gibi yerlerde kullanılan “مثل” ve “نحو” benzeri bir kelimedenden sonra konur:

أنعم الله على الإنسان بنعم كثيرة: العينين، واليدين، والرجلين،
وغير ذلك.
بعض الحيوان يأكل اللحم: كالأسد، والنمر، والذئب؛ وبعضه
يأكل النبات: كالفيل، والبقر، والغنم.

- Bir şey ile kısımları, sınıfları arasına konur:

۱. الخلفاء الراشدون أربعة: أبو بكر وعمر وعثمان وعلي رضي
الله عنهم.
۲. الشعر قسمان: قديم وحديث

- Tanımı, açıklaması yapılacak kelimedenden sonra konur:

الفعل: لفظ يدل على معنى في ذاته، وغير مقترن بزمن.

- İktibaslardan önce konur:

من الأقوال المأثورة: عند الشدائد يعرف الإخوان.

- İlgili nüshada, diğer nüshalarda bulunan kelimenin/cümlelerin yerinde başka bir kelime/cümle bulunduğu durumda konur (İTNES, 26):

١ ش: كالأمر.

— Üç Nokta (...)

- Alıntılarda başta ve sonda alınmayan kelime veya cümlelerin yerine konur (Alıntıların baş tarafından çıkarılan sözlere işaret eden üç nokta sonrasında bir boşluk bırakılacak, bitirilmemiş cümle sonundaki üç nokta ile öncesindeki kelime arasında ise boşluk bırakılmayacaktır [İTNES, 73]):

«... واعترض عليه بمفهوم اللقب».

«ولم يكن لتخصيص سليمان عليه السلام جهة...» إلخ

— Soru İşareti (?)

- Soru edatı bulunsun ya da bulunmasın, soru bildiren cümlelerin sonuna konur:

٢. ترى المنكر ولا تغيره؟

١. متى عدت من السفر؟

— Ünlem İşareti (!)

- Sevinç, üzüntü, korku, şaşma gibi duyguları anlatan cümle veya ifadelerin sonuna konur:

١. يا بشراي!

- İstifhâm-ı inkârîden sonra, soru işaretinin ardına konur:

هل ظننت أنني طفل تخدعه!؟

— Kısa Çizgi (-)

- Cümle içinde ara sözleri veya ara cümleleri (*i'tirâziyye*) ayırmak için ara sözlerin veya ara cümlelerin başına ve sonuna konur, bitişik yazılır:

۱. كان ابن حجر رحمه الله - مع صغر سنه - لا يألو جهدا في الرحلة إلى طلب العلم وتحصيله.
۲. إنه لقسم - لو تعلمون - عظيم.

- Dirase bölümünde metin içerisinde yapılan taksimlerde kullanılan rakamlardan sonra konur:

وجدنا لهذه الرسالة نسختين:

۱ - نسخة في ...

۲ - ونسخة في ...

Not: Tahkik bölümünde metin içerisinde yapılan taksimlerde kullanılan rakamlar, sonrasında kısa çizgi ya da nokta konulmaksızın sadece köşeli parantez içerisine alınır:

وهو ثلاثة أقسام:

[۱] قسم يوجد في ...

[۲] وقسم يوجد في ...

[۳] وقسم يوجد في ...

— Eğik Çizgi (/)

- Tarihlerin yazılışında gün, ay ve yılı gösteren sayıları birbirinden ayırmak için konur: ۲۰۱۷/۵/۴ gibi.

- Süre numarası ve âyet numarasını gösteren sayıları birbirinden ayırmak için konur: الرد ۳۸/۱۳ gibi (*İTNES*, 33).

- Varak/sayfa numaralarını gösteren köşeli parantez içindeki sayılardan önce konur (*İTNES*, 14).

وإن لم يكن [۷۷] معتبرًا عندنا...

وإن لم يكن [۷۷] معتبرًا عندنا...

— Çift Tırnak İşareti (" " - " ")

- Özellikle belirtmek istenen terim ve kelimeleri vurgulamak için konur:

وينقسم دلالة اللفظ إلى "منطوق" و"مفهوم".

Not: Bu tür vurgular iktibas işareti ile («منطوق») yapılmaz!

- İktibas içindeki ilk alıntı içerisinde bulunan ikinci alıntıyı belirtmek üzere kullanılır:

وفي الولوالجية من كتاب الجنائيات: «قال أبو يوسف: "ما قلت قولاً خالفت فيه أبا حنيفة إلا قولاً قد كان قاله". وروي عن زفر...»

— Tek Tırnak İşareti (' ' - ' ')

- İktibas işareti ve çift tırnak içerisinde yapılan alıntılardan sonra üçüncü kez yapılan alıntıyı vurgulamak için konur:

قال ابن عابدين: «وقال في الذخيرة أيضا في كتاب الطلاق: "وإن قال ظهرك طالق أو بطنك قال السرخسي في شرحه: 'الأصح أنه لا يقع، واستدل بمسألة ذكرها...'»

— Parantez ()

- Dipnotlarda esas ismi olmayan meşhur adıyla kaydedilen eserler kaynakçada da dipnottaki şekliyle verilir, ardından eserin esas adının başına المسمى kelimesi eklenerek parantez içi yazılır (İTNES, 49).

- تفسير الطبري (المسمى جامع البيان في تأويل آي القرآن)؛
أبو جعفر محمد بن جرير الطبري (ت. ۳۱۰هـ/۹۲۳م).
دار المعارف، القاهرة ۱۹۶۹م.

- “Metin + şerh” ya da “metin + hâşiye” türü eserlerde metin bölümü parantez içi ve **bold** olarak yazılır (İTNES, 64).

(قال في "الكافي": معناه أن الشك ليس بعبادة له لا أنه لم يشك في عمره قط) أقول: هذا أحد ما قيل فيه، وهو قول السرخسي. وقال فخر الإسلام: أي: أول ما عرض له في تلك الصلاة، واختاره ابن الفضل. وقيل: أول ما وقع له في عمره، وعليه أكثر المشايخ، كما في الخلاصة والخانية والظهيرية، كذا أفاده المقدسي.

- Dipnota dipnot eklendiğinde dipnot rakamı üst simge-parantez içi yazılır (İTNES, 32).

¹ وفي هامش ن: فإن العدد نص في مفهومه عندهم، وأما ⁽¹⁾ احتمال أن يقال: "معنى ذلك أنه لا يحتمل النقصان، لا ⁽²⁾ الزيادة" فليس بشيء كما لا يخفى. ⁽³⁾ «منه». | ⁽¹⁾ ل: أما؛ ⁽²⁾ ل: لأن؛ ⁽³⁾ ر - كما لا يخفى.

— Köşeli Parantez []

- Muhakkik tarafından metne yapılan ilâveler (başlıklar ve rakamlar dahil) köşeli parantez içinde yazılır ve metnin kenarında değil ana gövdesi içerisinde yer verilir (İTNES, 19).

- Dipnotta devam eden cümle içerisinde kaynak gösterilmesi gerektiği durumlarda kaynak adları köşeli parantez kullanılarak dipnot içerisinde verilir (İTNES, 68).

- Metin içerisindeki varak numaraları köşeli parantez içinde gösterilir (İTNES, 14).

وإن لم يكن / [٧٧و] معتبرًا عندنا...

وهي محتملة في الآية على ما أشار إليه / [٧٧ظ] الفاضل التفتازاني...

- Sûre adı ve sûre-âyet numaraları köşeli parantez içinde yazılır (İTNES, 33).

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِّن قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً﴾ [الرعد ١٣/٣٨]

- Tahkikli metne muhakkik tarafından ilave edilecek vefat tarihleri parantez içine konur (*İTNES*, 74).

[ت. ۳۰۳/هـ ۹۰۶م]

— Kuşak İşareti { }

- Ana metin içinde müellife nispet edilen “قال-يقول” gibi kelimeler ile nüsha sonlarında yer alan “تمت الرسالة...” türü ifadeler müellifin kendisine ait olmayacağı düşüncesiyle kuşak işareti {...} içine alınacaktır (*İTNES*, 74).

{ قال الشيخ الإمام نور الملة والدين، تاج المفسرين، سيف المحققين، قامع البدعة، محيي السنة أبو محمد أحمد بن محمود بن أبي بكر الصابوني، قدس الله روحه، وجعل الجنة مأواه: {تمت الرسالة}

— İktibas İşareti (« »)

- Âyetler dışındaki diğer alıntı ve doğrudan iktibaslarda (hadis metinleri de dahil), ana metinde aktarılan metin üç satırdan uzun değilse iktibas işareti («...») içine konur (*İTNES*, 60).

- Dipnotlarda kaynaklardan yapılan her tür alıntı iktibas işareti içerisine konur (*İTNES*, 60).

- Dipnotlarda lugat kitaplarını kaynak verirken maddenin aslı harfleri iktibas işareti içine konur: «كتب»، «بث» gibi (*İTNES*, 39).

- Nüshanın okunamadığı yerlerde, kelime veya cümleye ait fotoğraf, iktibas işareti içerisine konur (*İTNES*, 24).

وطالعتها كذا وكذا مرة، والنسخة وقف على المدرسة «الطبرستانية» بمصر.

— Dikey Çizgi İşareti (|)

- Dipnotta verilen birbirinden tamamen farklı iki bilgi arasına konulur. Meselâ nüsha farkıyla muhakkik açıklamasının metinde

aynı kelimeye denk gelmesi durumunda, dipnottaki nüsha farkıyla muhakkik açıklaması arasına konur (*İTNES*, 62).

فهذه عُجالة عَلَّقْتُهَا عَلَى مَبْحَثِ الْمَفْهُومِ، وَذَكَرْتُ فِيهَا مَا وَقَعَ
فِي بَيَانِهِ مِنَ الْأَفْضَلِ الْقُرُومِ^١، مَعَ فَوَائِدِ التَّقَطُّطِهَا أَثْنَاءَ الْمَدَارَسَةِ
وَالْمَذَاكِرَةِ.

^١ ل: القُدوم. | القُرُوم: جمع قَرْم، بمعنى الفحل. القاموس المحيط للفيروز
آبادي «قرم».

Ancak iki farklı nüsha gösterimi arasına konulmaz; daha evvel de geçtiği üzere buralarda noktalı virgül konulur.

— Artı, Eksi, İki Nokta: (+ - :)

Nüshadaki fazlalığı göstermek için “artı”, eksikliği göstermek için “eksi”, alternatif kelime ve ifadeyi göstermek içinse “iki nokta” işaretleri aşağıdaki formatta kullanılır (*İTNES*, 26).

^١ ز + أن يقوم من.
^٢ ز - قد كان.
^٣ ز: أن يقوم.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere “artı” ve “eksi” işaretlerinden önce ve sonra birer boşluk bırakılır. “İki nokta” işaretinden önce boşluk bırakılmazken sonrasında bırakılır (*İTNES*, 72).

III. Açıklamalar ve Dipnotlar (*Ta'lik ale'n-nas*)

Tahkikli bir metnin “asıl” kabul edilen kısmı, nüsha farklılıkları ve müellife ait notlarla (*minhuvât*) birlikte “ana metin”dir. Ana metin sayfanın üst kısmında yer alırken, nüsha farklılıkları ve müellife ait notlar dipnotlarda bulunur. Metnin, müellifin kaleminden çıkan haline ulaşmaktan ibaret olan *tahkik* faaliyeti gayesine, bu üç unsurun ilmî kriterlere uygun bir şekilde gerçekleşmesiyle ulaşmaktadır. Bunun yanı sıra, muhakkik tarafından tahkikin “asıl” kabul edilen kısmına, bir kısmı köşeli parantez içi, çoğunluğu ise dipnot şeklinde ilâve edilen bazı bölümler daha vardır ki bunlar metne, kullanışlı ve pratik olmak gibi özellikleri kazandırır. Tahkikin -tâli de olsa- amaçları arasında kabul edilen bu ilâve işlemler, muhakkikin mutlaka icra etmesi gereken işler arasında yer alır. Bu ilâve işlemleri şu dört başlık altında toplayabiliriz: Metnin öğeleriyle ilgili notlar, kaynak gösterimi, müellife ait notlar ve muhakkike ait notlar. Bu tür notların tamamında prensip olarak kadim eserleri kaynak gösterip onlara atıfta bulunmak ve bu eserlerde de kronolojiyi takip etmek esastır.

A. Metnin Öğeleriyle İlgili Notlar

Muhakkikin dipnotlarda ilgili kaynakları referans göstererek açıklaması gereken altı öğe vardır: garip kelimeler, ıstılahlar, şahıs isimleri, yer isimleri, olaylar ve eserler.

Garip kelimelere düşülecek dipnotlarda, “klasik Arapça lugatlar”a müracaat etmek ve buradaki açıklamaları esas almak gerekir.

el-Mu‘cemü’l-vasit benzeri çağdaş sözlüklere ancak ikinci kaynak olarak yer verilmeli, bu tür kaynaklar tek kaynak olarak kullanılmamalıdır. Dipnotta lugat kitaplarından anlamı verilen kelimelerin yeri gösterilirken cilt ve sayfa numarası verilmemeli, maddenin aslı harfleri iktibas işareti içinde yazılmalı, öncesinde "مادة" ve benzeri açıklayıcı kelimeler kullanılmamalıdır (İTNES, 39).

لسان العرب لابن منظور، «كتب».

Lugat kitapları dışında, tefsir, hadis ve fıkıh gibi belli ilim dallarına mahsus garip kelimeleri açıklayan gâribü’l-Kur’ân, gâribü’l-hadîs ve lugatü’l-fukahâ türü kitapların da âyetlerde, hadislerde ve fikhî meselelerde geçen garip kelimelere getirilen açıklamalarda kullanılması ve kaynak gösterilmesi gerekir.

Eserde geçen ıstılahların, ilgili olduğu ilim dalındaki muteber eserlerden yahut Ebü’l-Bekâ el-Kefevî’ye (ö. 1095/1684) ait *el-Külliyyât*, Muhammed Ali et-Tehânevî’ye (ö. 1158/1745’ten sonra) ait *Keşşâfû ıstılâhâtî’l-fünûn ve’l-ulûm* gibi genel olarak İslâmî ilimlerde kullanılan terimleri açıklamak üzere kaleme alınmış ansiklopedik eserlerden ya da belli bir ilim dalındaki terimleri konu edinen özel sözlüklerden hareketle kısaca açıklanması gerekir. Tahkike konu çalışma içerisinde zikredilen yer isimleri ve olayların da aynı şekilde coğrafya ve tarih kitaplarına referansla dipnotta açıklığa kavuşturulmalıdır. Mekke, Medine, Halep, Dımaşk gibi meşhur yer isimleri ile hicret, Mekke’nin fethi gibi meşhur olaylar için açıklama notu koyulmayacaktır.

■ Lugat Kitapları

175/791	Halîl b. Ahmed, <i>Kitâbü’l-Ayn</i>
370/980	Herevî, Muhammed b. Ahmed, <i>Tehzîbü’l-luga</i>
393/1002	Cevherî, İsmâil b. Hammâd, <i>es-Sihâh (Tâcü’l-luga)</i>
666/1268’ten sonra	Râzî, Zeynüddin Muhammed b. Ebû Bekir, <i>Muhtârû’s-Sihâh</i>

- 711/1311 İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim, *Lisânü'l-Arab*
 817/1415 Fîrûzâbâdî, Mecdüddin, *el-Kâmûsü'l-muhit*
 1205/1791 Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcû'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*

■ Garîbü'l-Kur'ân Kitapları

- 276/889 İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Garîbü'l-Kur'ân*
 330/941 Sicistânî, Ebû Bekir Muhammed b. Uzeyz, *Garîbü'l-Kur'ân*
 502/1108 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*
 756/1355 Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-huffâz fî tefsiri eşrefi'l-elfâz*

■ Garîbü'l-hadîs Kitapları

- 224/838 Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Garîbü'l-hadîs*
 276/889 İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Garîbü'l-hadîs*
 388/998 Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd (Ahmed) b. Muhammed, *Garîbü'l-hadîs*
 538/1144 Zemahşerî, Cârullah, *el-Fâik fî garîbi'l-hadîs*
 610/1142 İbnü'l-Esrî, Mecdüddin, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*

■ Fıkıh Sözlükleri

- 537/1142 Nesefî, Necmeddin Ömer b. Muhammed, *Tilbetü't-talebe fi'l-istilâhâti'l-fıkhıyye*
 610/1213 Mutarrizî, Nâsır b. Abdüsseyyid, *el-Mugrib fî tertîbi'l-Mu'rib*
 770/1368-9 Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed, *el-Misbâhu'l-münîr fî garîbi's-Şerhi'l-kebîr*

■ Terim Sözlükleri:

- 816/1413 Cürcânî, Seyyid Şerîf, *et-Ta'rîfât*
 1095/1684 Ebû'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Küllıyyât*
 1158/1745 Tânevî, Muhammed b. Ali, *Keşşâfû istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*

Şahıs ve eser adları da muhakkik tarafından açıklama yapılması gereken yerlerdendir. Biyo-bibliyografik açıklamalara, ilk dipnotta değil, eserin sonunda yer alan indekslerin ilgili yerine düşülecek dipnotta yer verilmelidir. Bu açıklamada; şahsın adı, künyesi, kabilesi, doğum yeri ve tarihi, memleketi, mezhebi, konumu, uzman olduğu alan, görevi, özellikleri, en meşhur hoca ve talebelerinden bir-iki örnek ve kaleme aldığı eserlerin yine en meşhurlarından bir-iki örnek, ölüm yeri ve tarihi kısaca yer almalıdır. Biyografik açıklamanın muhtevası ve hacmi kişiden kişiye değişebilmekle birlikte bu açıklamayı mümkün merteye yukarıda verdiğimiz çerçeve ve üç-dört satır ile sınırlandırmak gerekir.

Biyografik açıklamalarda aşağıdaki kural ve örnekler takip edilecektir (*İTNES*, 36):

- a. Tahkik ve dirase metinlerinde geçen, ilgili alanda meşhur olmayan isimler için zikredildikleri ilk yerin dipnotunda biyografik açıklama yazılacaktır. Biyografik açıklamada; şahsın adı, künyesi, memleketi, mezhebi, uzman olduğu alan ve kendisiyle tanındığı; esere, hocasına-öğrencisine ya da özel durumuna ait bilgi yer almalıdır. Biyografik açıklama kaynaklardan “kopyala-yapıştır” yapılmayacak; yukarıda verdiğimiz çerçevede muhakkik tarafından yazılacak ve iki-üç satırı geçmeyecektir. Bu açıklama notunda aşağıdaki örnek format takip edilecektir:

■ Örnek biyografik açıklama:

¹ أبو محمد عبد الله بن محمد بن يعقوب بن الحارث السُّبْدُمُونِي الحارثي (ت. ٣٤٠هـ/٩٥٢م). فقيه حنفي من أهل بخارى، كان معروفاً بـ"الأستاذ". له: كشف الآثار الشريفة في مناقب الإمام أبي حنيفة. انظر: الأنساب للسمعاني، ١/١٩٦؛ الجواهر المضية للقرشي، ٢/٣٤٤.

Aynı isim hem tahkik metninde hem de dirase metninde geçiyorsa bu durumda dirase metninde ismin yanına köşeli parantez içerisinde hicri ve miladi ölüm yılı kaydedilecek,

biyografik açıklama notunun yazımı tahkik bölümünün dipnotuna bırakılacaktır.

- b. Tahkik ve dirase metinlerinde geçen (Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. İbn Mesud, Hz. İbn Abbâs, Ebu Hanife, Şâfiî, Eş'ârî, Gazzâlî, Râzî... gibi herkes tarafından ya da örneğin Tahâvî, Cessâs, Serahsî gibi alanda tanınan) meşhur isimler için dipnotta biyografik açıklama yazılmayacak, sadece geçtikleri ilk yerde isimlerinin yanına köşeli parantez içerisinde hicri ve miladi ölüm yılı kaydedilecektir.

واختصر كتاب الغزالي [ت. ٥٠٥هـ/١١١١م] في الأصول المسمى...

فهو عند أبي حنيفة [ت. ١٥٠هـ/٧٦٧م] ليس بشرط...

Biyografik açıklamalarda prensip olarak en eski kaynakların kullanılması gerekmektedir birlikte belirli alanlardaki ilim adamlarına tahsis edilmiş klasik eserlerin kaynak gösterilmesi de uygundur. Meselâ Hanefî mezhebine mensup bir âlimin biyografisi, *el-Cevâhirü'l-mudiyye* (Kureşî), *Tâcü't-terâcim* (İbn Kutluboga), *el-Fevâidü'l-behiyye* (Leknevî) vb. Hanefî tabakat kitaplarından kaynak verilebilir. Burada mümkün mertebe bir kaynakla yetinilmeli, zorunlu durumlarda en fazla iki kaynağa referans verilmelidir. Biyografik açıklamalarda geçerli olan, kısa-veciz olma, üç-dört satırı geçmeme, sadece meşhur olmayanlara dair açıklama getirilmesi vb. esaslar bibliyografik açıklamalarda da geçerlidir. Metin içerisinde geçen eser adları aynı zamanda müellifin kaynaklarını oluşturduğundan, dirâse bölümünde yapılacak inceleme için muhakkik tarafından ayrıca not alınmalıdır.

Kaynak Eserler Listesi

Aşağıda tarihî, coğrafik ve biyo-bibliyografik temel kaynakların bir listesi verilmiştir.¹⁸

.....

¹⁸ Bazı tashih, düzenleme, ilâve ve çıkarmalarda bulunduğumuz yukarıdaki liste için bk. Mısri, "Sekâfetü'l-muhakkik", s. 103-110.

■ Tarih Kitapları

- 279/892-3 Belâzürî, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim,
Fütûhu'l-büldân
- 282/895 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *el-Ahbârü't-tivâl*
- 292/905'ten Ya'kübî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ebû Ya'küb,
sonra
Târîhu'l-Ya'kübî
- 310/923 Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu't-
Taberî (Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk)*
- 345/956 Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin, *Mürûcû'z-zeheb
ve meâdinü'l-cevher (fî tuhafî'l-eşraf mine'l-mülûk
ve ehli'd-dirâyât)*
- 421/1030 İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed,
Tecâribü'l-ümem ve teâkübü'l-himem
- 630/1233 İbnü'l-Esîr, İzzeddin, *el-Kâmil fî't-târîh*
- 660/1262 İbnü'l-Adîm, Ebû'l-Kâsım Kemâleddin Ömer,
Bugyetü't-taleb fî târihi Haleb
- 774/1373 İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b.
Şehâbeddin, *el-Bidâye ve'n-nihâye*
- 776/1374-5 İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin, *el-Ketîbetü'l-kâmine fîmen
lakiynâhü bi'l-Endelüs min şuarâi'l-mieti's-sâmine &
el-İhâta fî ahbâri (târîhi) Gırnâta*
- 809/1407 İbn Dokmâk, Sârimüddin İbrâhim b. Muhammed,
Nüzhetü'l-enâm fî târihi'l-İslâm
- 809/1407 İbn Dokmâk, Sârimüddin İbrâhim b. Muhammed,
Kitâbü'l-İntisâr li-vâsıtati ikdi'l-emsâr.
- 845/1442 Makrîzî, Ahmed b. Ali, *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-
mülûk & el-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi-(fî) zikri'l-hitat
ve'l-âsâr*
- 874/1471 İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır
ve'l-Kâhire*
- 911/1505 Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir,
*Târîhu'l-hulefâ' (Menâhilü's-safâ' bi-tevârîhi'l-eimme
ve'l-hulefâ')*

- 1041/1632 Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-tib min gusni'l-Endelüsi'r-ratib (ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatib)*
- 1370/1951 Râgıb et-Tabbâh, *İ'lâmü'n-nübelâ' bi-târîhi Halebe's-şehbâ'*

■ Tabakat ve Rical Kitapları

• Genel

- 230/845 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*
- 279/892-3 Belâzürî, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Ensâbü'l-eşraf*
- 327/938 İbn Ebû Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*
- 350/961 Kindî, Muhammed b. Yûsuf, *el-Vülât ve'l-kudât*
- 354/965 İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *Meşâhîru ulemâ'i'l-emsâr (ve a'lâmü ulemâi'l-aktâr)*
- 361/967 Huşenî, Muhammed b. Hâris el-Kayrevânî, *Kudâtü Kurtuba (Târîhu kudâti'l-Endelüs, Ahbârü'l-kudât bi'l-Endelüs)*
- 403/1013 İbnü'l-Faradî, Ebü'l-Velîd Abdullah b. Muhammed, *Târîhu ulemâi'l-Endelüs (Târîhu'l-ulemâ' ve'r-ruvât li'l-ilm bi'l-Endelüs)*
- 462/1070 Sâid el-Endelüsî, *Kitâbü't-Ta'rîf bi-tabakâti'l-ümem (Tabakâtü'l-ümem)*
- 463/1071 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd (Târîhu Medîneti's-selâm ve ahbâru muhaddisihâ ve zikru kuttânihâ'l-ulemâ' min gayri ehlihâ ve vâridihâ)*
- 562/1166 Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed, *el-Ensâb*
- 565/1169 Zahîrüddin el-Beyhakî, *Târîhu hukemâi'l-İslâm*
- 571/1176 İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım, *Târîhu Medîneti Dımaşk*
- 578/1183 İbn Beşküvâl, *Kitâbü's-Sıla fî târîhi eimmeti'l-Endelüs*
- 665/1267 Ebû Şâme el-Makdisî, *Terâcimü ricâli'l-karneyn: es-Sâdis ve's-sâbi'*
- 676/1277 Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*

- 681/1282 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân (ve enbâü ebnâi'z-zamân mimmâ sebete bi'n-nakl evi's-semâ' ev esbetehü'l-ıyân)*
- 748/1348 Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *Târîhu'l-İslâm (ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm) & Tezkiretü'l-huffâz (Tabakâtü'l-huffâz) & Siyeru a'lâmi'n-nübelâ' & Mîzânü'l-i'tidâl*
- 764/1364 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*
- 764/1362 İbn Şâkir el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*
- 809/1407 İbn Dokmâk, Sârimüddin İbrâhim b. Muhammed, *el-Cevherü's-semîn fi siyeri'l-hulefâ' ve'l-mülûk ve's-selâtin*
- 852/1449 İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb & Takrîbü't-Tehzîb & Lisânü'l-Mîzân & ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*
- 874/1471 İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-vâfi*
- 902/1496 Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-(ebnâi a'yâni ulemâi) karni't-tâsi'*
- 968/1561 Taşkôprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fi ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*
- 971/1563 İbnü'l-Hanbelî, Radiyyüddin, *Dürrü'l-habeb fi târihi a'yâni Haleb*
- 992/1584 Hısım Ali Çelebi, *el-İkdü'l-manzûm fi zikri efâdili'r-Rûm*
- 1038/ 1628 Abdülkâdir b. Şeyh el-Ayderûs, *en-Nürü's-sâfir an ahbâri'l-karni'l-âşir*
- 1045/1635 Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-Şekâik*
- 1061/1651 Necmeddin el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire bi-menâkibi a'yâni'l-mieti'l-âşire*
- 1089/1679 İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*

- 1111/1699 Muhibbî, Muhammed Emîn, *Hulâsatü'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hâdi aşer & Nefhatü'r-reyhâne ve reşhatü tılâi'l-hâne*
- 1136/1724 Uşşâkizâde İbrâhim, *Zeyl-i Şekâik*
- 1144/1732 Şeyhî Mehmed, *Vekâyiü'l-fuzalâ*
- 1206/1791 Muhammed Halîl el-Murâdî, *Silkü'd-dürer fî a'yâni'l-karni's-sânî aşer (Ahbârü'l-a'sâr fî ahyâri'l-emsâr, Târîhu'l-Murâdî)*
- 1250/1834 Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali, *el-Bedrüt-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*
- 1313/1895 Hânsârî, Muhammed Bâkır, *Ravzâtü'l-cennât fî ahvâli'l-ulemâ' ve's-sâdât*
- 1321/1904 Fındıklılı İsmet, *Tekmiletü's-Şekâik*
- 1321/1904 Şemseddin Sâmi, *Kâmûsü'l-a'lâm*
- 1232/1817 Amasyalı Âkifzâde Abdürrahim Efendi, *Kitâbü'l-Mecmû' fî'l-meşhûd ve'l-mesmû'*
- 1335/1917 Baytâr, Abdürrezzâk b. Hasan, *Hilyetü'l-beşer fî târîhi'l-karni's-sâlis aşer*
- 1340/1922 Ali Alâeddin el-Âlûsî, *ed-Dürrü'l-müntesir fî ricâli'l-karni's-sânî aşer ve's-sâlis 'aşer*
- 1342/1924 Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *el-Miskü'l-ezfer fî terâcimi ulemâi'l-karni's-sânî ve's-sâlis aşer*
- 1341/1925 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri & İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*
- 1371/1952 Âmilî, Seyyid Muhsin el-Emîn, *A'yânü's-Şta*
- 1379/1959 Şattî, Muhammed Cemîl, *Ravzü'l-beşer fî a'yâni Dimaşk fî'l-karni's-sâlis aşer 1200-1300*
- 1390/1976 Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm (Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-Arab ve'l-müsta'rebin ve'l-müsteşrikîn)*
- 1407/1987 Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifîn: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye & Mu'cemü kabâili'l-Arabi'l-kadîme ve'l-hadîse & A'lâmü'n-nisâ' fî âlemeyi'l-Arab ve'l-İslâm*

1412/1992 Korkîs Avvâd, *Mu‘cemü’l-müellifîne’l-İrâkıyyîn fi’l-karneyni’t-tâsi‘ aşere ve’l-ısrîn 1800-1969*

• **Sahâbe**

368/974 İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstâb fi ma‘rifeti’l-ashâb*
 630/1233 İbnü’l-Esîr, İzzeddin, *Üsdü’l-gâbe fi ma‘rifeti’s-sahâbe*
 852/1449 İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi’s-sahâbe*

• **Müfessirler, Kâriiler:**

833/1431 İbnü’l-Cezerî, Şemsüddin Muhammed b. Muhammed, *Gâyetü’n-Nihâye fi tabakâti’l-kurrâ’*
 911/1505 Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tabakâtü’l-müfessirîn*
 945/1538 Dâvûdî, Muhammed b. Ali, *Tabakâtü’l-müfessirîn*
 748/1348 Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Ma‘rifetü’l-kurrâi’l-kibâr ale’t-tabakâti ve’l-a’sâr (Tabakâtü’l-kurrâ’)*

• **Fakihler**

436/1044 Saymerî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*
 467/1074 Şîrâzî, Ebû İshak, *Tabakâtü’l-fukahâ’*
 526/1131 İbn Ebû Ya‘lâ, Ebü’l-Hüseyin Muhammed b. Muhammed, *Tabakâtü’l-Hanâbile (Tabakâtü’l-ashâb, Tabakâtü’l-Hanbeliyye)*
 544/1149 Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik ve takrîbü’l-mesâlik li-ma‘rifeti a‘lâmi mezhebi Mâlik*
 586/1190 İbn Semüre el-Ca‘dî, *Tabakâtü fukahâi’l-Yemen (ve uyûn min ahbâri sâdâti rüesâi’z-zemen, Tabakâtü’l-Yemâniyyîn)*
 771/1370 Tâceddin es-Sübki, *Tabakâtü’ş-Şâfiyyeti’l-kubrâ*
 772/1371 İsnevî, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdürrahîm b. Hasan, *Tabakâtü’ş-Şâfiyye*
 775/1373 Abdülkâdir el-Kureşî, *el-Cevâhirü’l-mudîyye fi tabakâti’l-Hanefiyye*

- 795/1393 İbn Receb el-Hanbelî, *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*
 799/1397 İbn Ferhûn, Burhâneddin, *ed-Dîbâcû'l-mûzheb fî ma'rifeti a'yâni ulemâi'l-mezheb*
 809/1407 İbn Dokmâk, Sârimüddîn İbrâhim b. Muhammed, *Nazmü'l-cümân fî tabakâti ashâbi imâmine'n-Nu'mân*
 879/1476 İbn Kutluboğa, *Tâcû't-terâcim fî tabakâti'l-Hanefiyye*
 990/1582 Kefevî, Mahmûd b. Süleyman, *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*
 1010/1601 Temîmî, Takıyyüddin b. Abdülkâdir, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*
 1304/1886 Leknevî, Abdülhay, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*

• Dilciler ve Şairler

- 231/846 Muhammed b. Sellâm el-Cümahî, *Tabakâtü fuhûli's-şuarâ'*
 276/889 İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Uyûnü'l-ahbâr & eş-Şi'r ve's-şuarâ'*
 296/908 İbnü'l-Mu'tez, Ebü'l-Abbas Abdullah b. Muhammed, *Tabakâtü's-şuarâ' (el-muhdesîn)*
 351/962 Ebü't-Tayyib el-Lugavî, Abdülvâhid b. Ali el-Halebî, *Merâtibü'n-nahviyyîn*
 368/979 Sîräfî, Ebû Saîd, *Ahbârü'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn (Ahbârü'n-nühât)*
 370/981 Hasan b. Bişr el-Âmidî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif (fî esmâi's-şuarâ' ve künâhüm ve elkâbihim ve ensâbihim ve ba'zı şî'rihim)*
 379/990 Zebîdî, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*
 384/994 Merzübânî, Muhammed b. İmrân, *Mu'cemü's-şuarâ'*
 577/1181 Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*
 626/1229 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*
 646/1248 İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nühât*
 646/1248 İbnü'l-Kiftî, *el-Muhammedün mine's-şuarâ' ve eş'âruhüm*

- 776/1374-5 İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin, *el-Ketîbetü'l-kâmine fîmen lakıynâhü bi'l-Endelüs min şuarâi'l-mieti's-sâmine*
- 817/1415 Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya'küb, *el-Bulga fî terâcimi eimmeti'n-nahv ve'l-luga*
- 851/1448 İbn Kâdî Şühbe, Bedreddin, *Tabakâtü'n-nühât ve'l-lugaviyyîn*
- 911/1505 Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebü Bekir, *Bugyetü'l-vuât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*

• Mutasavvıflar, Filozoflar, Kelâmcılar

- 412/1021 Sülemî, Muhammed b. Hüseyin, *Tabakâtü's-sûfiyye*
- 430/1038 Ebü Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ*
- 465/1072 Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *er-Risâle*
- 481/1088 Sülemî, Muhammed b. Hüseyin, *Tabakâtü's-sûfiyye*
- 627/1229 Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*
- 646/1248 İbnü'l-Kiftî, *İhbârü'l-ulemâ' bi-ahbâri'l-hükemâ' (Târihu'l-hükemâ')*
- 840/1438 İbnü'l-Mürtezâ, Ahmed b. Yahyâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*
- 893/1488 Zebidî, Ahmed b. Ahmed, *Tabakâtü'l-havâs ehlü's-sıdkı ve'l-ihlâs*
- 898/1492 (Molla) Câmî, Abdurrahman, *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds*
- 973/1565 Şa'rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ (Levâkihu'l-envâri'l-kudsiyye fî tabakâti'l-ulemâ' ve's-sûfiyye, Levâkihu'l-envâr fî tabakâti'l-ahyâr)*
- 1031/1622 Münâvî, Muhammed Abdürraûf, *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî terâcimi's-sâdeti's-sûfiyye*

■ Coğrafya Kitapları

- 367/973 İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ali, *Süretü'l-arz (el-Mesâlik ve'l-memâlik)*
- 390/1000'ler Makdisî, Muhammed b. Ahmed, *Kitâbü Ahseni't-tekâsım fî ma'rifeti'l-ekâlîm*
- 626/1229 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*

■ Ansiklopedik Eserler

- 328/939 İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*
 356/962 Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Egānî*
 385/995 (İbnü'n-)Nedîm, *el-Fihrist*
 460/1067 Tûsî, Ebû Ca'fer, *el-Fihrist (Fihristü't-Tûsî)*
 808/1406 İbn Haldûn, *Mukaddime*
 968/1561 Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fi mevzûâtî'l-ulûm*
 1067/1657 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*
 1307/1890 Sıddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-ulûm*
 1339/1920 Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn & Hediyetü'l-ârifîn, esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*
 TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)

B. Kaynak Gösterimi

Bu başlık altında, tahkike konu metinde yer alan âyet, hadis ve eserlerden yapılan alıntılarda nasıl kaynak gösterileceği konusu işlenecektir.

1. Âyetler

Muhakkik, metinde yer alan âyetlerin sûre adı ve numarasını belirtmek suretiyle Kur'an-ı Kerim'de geçtiği yere işaret edip, eserde geçen lafız ile âyet metninin uyumunu kontrol etmelidir. Bu noktada özellikle dikkat edilmesi gereken husus, birbirine benzeyen âyetlerdir. Nitekim bazı tahkikli neşirlerde bazan benzer âyetlerin sûre adı ve numaralarının birbirine karıştırıldığı, bazan da metinde geçen âyet lafzı ile Kur'an-ı Kerim'deki âyetin lafzının birbirine uymadığı görülmektedir. Özellikle bu ikinci durumda, muhakkikin ilgili âyet metnini herhâlükârda metinde düzeltmesi gerekir. Ancak tahkike esas alınan nüshanın, müellif nüshası,

müellife okunmuş/müellifin okuduğu nüsha veya müellif nüshasıyla mukabele edilmiş nüsha olması durumunda nüshadaki âyet hatasına dipnotta işaret edilmesi gerekirken, bu üç nüshanın dışındaki nüshalarda bulunan âyet hatalarına dipnotta işaret edilmez, bilfiil metinde tashih edilir (*İTNES*, 20). Ayrıca âyetlerde hata gibi görünen hususlar kıraat farklılıklarından kaynaklanıyorsa, bu durumda âyet metni olduğu gibi bırakılır ve dipnotta buna işaret edilir (*İTNES*, 21).

■ Kıraatler Konusunda Faydalanılacak Eserler

- 324/936 İbn Mücâhid, Ebû Bekir el-Bağdâdî, *Kitâbü's-Seb'â fi'l-kırâât*
- 370/980 İbn Hâleveyh, *el-Hücce fi'l-kırââti's-seb'*
- 377/987 Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Maâni'l-kırâât*
- 377/987 Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce li'l-kurrâi's-seb'â*
- 381/992 İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Gâye fi'l-kırââti'l-aşr & el-Mebsût fi'l-kırââti'l-aşr*
- 437/1045 Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-Keşf an vücûhi'l-kırââti's-seb' ve ilelihâ ve hucecihâ*
- 444/1053 Ebû Amr ed-Dânî, *Câmiu'l-beyân fi'l-kırââti's-seb'*
- 833/1429 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr & Tahbîrû't-Teysîr fi kırââti'l-eimmeti'l-aşere*
- Muhammed Fehd Hârûf, *el-Müyesser fi'l-kırââti'l-erbaa aşara*
- Tefsir kitapları (Özellikle de Taberî, Ebû Hayyân, Zemahşerî, Begavî, İbn Atıyye, İbnü'l-Cevzî ve Râzî'nin tefsirleri)

Âyet tahricinin keyfiyetinde çok farklı yollar izlenmektedir. Kimi eserlerde âyet tahricleri metin içerisinde yer alırken kimilerinde

dipnotta zikredilmektedir. Aynı şekilde kimilerinde sadece sûre adı ve âyet numarası zikredilirken kimilerinde bunlara ilâveten sûre numarası da zikredilmektedir. *İSAM Tahkikli Neşir Esasları* da tahkikli eserlerin belli bir düzen içerisinde çalışılmaları amacıyla âyetlerin gösterimini bazı biçimsel düzenlemelere tâbi tutmuştur. Buna göre metinde delil olarak kısmen yer verilen ya da işaret edilen âyetlerin gösteriminde aşağıdaki esaslar (*İTNES*, 33) takip edilecektir:

- Metinde kısmî olarak zikredilen âyet ve hadisler, gerek duyulduğu takdirde dipnotta başı ve sonu ile birlikte tam olarak zikredilmelidir. Âyetlerin tamamlanması durumunda sure ismi ve âyet numarasına asıl metinde değil, dipnotta tamamlanan âyetin sonunda yer verilecektir.
- Âyet ve hadisler dipnotta tamamlanırken öncesinde “يقول” ve benzeri kayıtlara yer verilmeyecektir. Doğrudan bir âyete veya hadise telmih özelliği taşıyan ve işaret edilmesi önemli görülen ifadelerde ise “لعله يشير إلى قوله تعالى” gibi cümleler kullanılacaktır.
- Dipnotta uzun âyet ve hadislerin tamamını vermek gerekli olmayıp mahall-i istişhâdı içeren ve ifadeyi eksik bırakmayan ibareler kaydedilmelidir.
- Metinde ve dipnotta geçen âyetler çiçekli parantez içerisine alınacak, varsa الآية ve الخ kelimesinden sonra virgöl, الخ kelimesinden önce üç nokta, sonrasında ise virgöl konulacak, metinden iki punto daha küçük yazılan sûre adı ve âyet numarası köşeli parantez içinde verilecek, sûre adından sonra sadece boşluk konulacak, sûre numarası ve âyet numarası arasında “eğik çizgi” işareti (/) yer alacaktır:

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِّن قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً﴾ [الرعد ۳۸/۱۳]

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِّن قَبْلِكَ﴾ الآية، [الرعد ۳۸/۱۳]

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِّن قَبْلِكَ﴾ الخ. [الرعد ۳۸/۱۳]

■ Âyet Tahricinde Yararlanılabilecek Kaynaklar

- Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-âyâti'l-Kur'âni'l-hakîm*,
- *el-Mu'cemü'l-müfehres li'l-Kur'âni'l-Kerîm = Kur'an Fihristi: Kelime-Konu*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), t.y.
- <https://kuran.diyanet.gov.tr/>
- Elektronik uygulamalar (el-Mektebetü's-şâmile, Hayran Konkordans, Hasenât vb.)

2. Hadisler

a. Hadis tahrici

İSAM Tahkikli Neşir Esasları'na (İTNES) göre tahkikte hadis tahrici, metinde yer alan hadisin kaynağını, dipnotta temel hadis kitaplarına atıfla göstermekten ibarettir. Çok gerekli olmadıkça hadisin sıhhat derecesine dair bir yargıda bulunmaktan kaçınılmalıdır (İTNES, 35).

Kaynak gösterme işleminde muhakkik mümkünse en az iki kaynak göstermeli, hadis *Kütüb-i Tis'a*'da mevcutsa bunların dışındaki eserleri, Buhârî ve Müslim'de varsa bu iki kaynağın dışındaki eserleri zikretmemelidir. Ayrıca varsa metin sahibinin kendi kaynaklarına ve mensup olduğu ekole ait kaynaklara öncelikli olarak yer verilmesi uygundur. Meselâ İmam Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr*'ı tahkik edilirken burada geçen hadislerin öncelikli olarak *Şerhu Müşkili'l-âsâr*'dan ve Şeybânî ile Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ı gibi eserlerden tahric edilmesi tercih edilmelidir (İTNES, 35).

b. Hadis tahricinde takip edilen sistem

İSAM Tahkikli Neşir Esasları'nda (İTNES, 34) hadislerin kaynağı gösterilirken takip edilecek yol şu şekilde açıklanmıştır:

Hadislerin kaynağı verilirken muhakkikin tercihine göre aşağıdaki iki sistemden biri takip edilecektir:

i. Klasik sistem (Cilt + sayfa + hadis no)

Hadis tahriçlerinde muhakkik tarafından klasik sistemin takip edilmesi durumunda *Kütüb-i Sitte-Tis'a* ve diğer hadis kitapları arasında herhangi bir ayırım yapılmaksızın önce hadis kaynağının ismi, virgül sonrasında da cilt-sayfa numarası ile ilgili eseri baştan sona numaralayan müteselsil hadis numarası zikredilmelidir. Kaynaklar arasında noktalı virgül kullanılmalıdır.

١ صحیح البخاری، ٣٢٣/٢ (١٩٤٢)؛ صحیح ابن حبان، ٣٢٥/١١-٣٢٦.

ii. Concordance sistemi:

Hadis tahriçlerinde *Concordance* sisteminin tercih edilmesi durumunda kullanılan hadis kaynaklarının öncelikle bu sistemle uyumlu baskılar olması gerekmektedir.¹⁹ *Kütüb-i Sitte*'den tahriç yapılırken öncelikle hadis kaynağı zikredilmeli, virgülden sonra kitap ismi ve bab numarası, aralarına virgül koymadan verilmelidir. Müslim'in *Sahih*'i ve Mâlik'in *Muvatta*'ında bab numarası yerine o kitâbın 1'den başlayan hadis numarası kullanılacaktır. Kaynaklar arasında yine noktalı virgül kullanılmalıdır

١ صحیح البخاری، بدء الخلق، ٨؛ صحیح مسلم، الإيمان، ٩٥.

Concordance sistemine göre yapılan tahriçlerde *Kütüb-i Tis'a* dışındaki hadis kaynaklarında hadis kaynağı zikredildikten sonra cilt-sayfa numarası verilecektir.

١ صحیح ابن حبان، ٣٢٥/١١-٣٢٦؛ المستدرک للحاکم، ٤/٣٧٩.

.....

¹⁹ Örneğin:

- *el-Kütübü's-sitte ve şürühuhâ*, İstanbul: Çağrı Yayınları; Tunis: Dâru Sahnûn, 1992, XXIII.

- *Mevsû'atü'l-hadisî's-şerif: el-Kütübü's-sitte*, Riyad: Dârü's-Selam, 2000.

c. Hadis tahricinde dikkat edilmesi gereken bazı hususlar

- Metinde geçen hadiste sahâbî adı zikredilmişse, dipnotta işaret edilen kaynak eserde geçen rivayetin de aynı sahâbeden gelmiş olmasına dikkat edilmelidir.
- Metinde yer alan hadisin lafızlarında, mânâden rivayet sayılmayacak kadar ufak tefek bazı farklılıklar varsa bu durum herhangi bir problem teşkil etmez. Dolayısıyla ilgili hadisin kaynağını dipnotta zikrettikten sonra bir daha ayrıca metnine yer vermek gerekmez.
- Hadis tahricinin, hadisi senetli olarak rivayet eden temel kaynaklardan yapılması zorunludur. İbnü'l-Esîr'in *Câmiu'l-usûl*'ü gibi hadis mecmularından ve Zeylâî'nin *Nasbû'r-râye*'si gibi tahric kitaplarından hadis tahrici yapılmaz. Bu tür kaynaklar yalnızca hadisin kaynağına ulaşmak için bir vasıta olarak kullanılabilirler.
- Tahkike konu olan eserde yer alan hadis metni, kaynaklarda geçenden çok farklı ise orijinal hadis metnine dipnotta yer vermek gerekir. Hadis metnindeki farklılık mânâca rivayet kabul edildikten sonra hadisin kaynakları zikredilir, ayrıca hadisin metnine yer verilmez.
- Dipnotlarda kullanılan diğer bütün kaynaklarda olduğu gibi, hadis kaynakları da müelliflerinin vefat tarihlerine göre sıralanmalıdır. Buna göre *Kütüb-i Tis'a*'nın sıralaması şöyledir: *el-Muvatta'*, *Müsnedü Ahmed*, *Dârimî*, *Buhârî*, *Müslim*, *İbn Mâce*, *Ebû Dâvûd*, *Tirmizî*, *Nesâî* (İTNEŞ, 40).
- Hadis tahricinde *el-Mektebetü's-şâmile*, *Cevâmiu'l-kelim*, *Mevsûatü'l-hadisî's-şerîf* vb. elektronik kaynaklardan istifade edilmeli, ancak hadisin metnini kitaptan yahut pdf formatındaki versiyonundan görmeden tahric kaydı girilmemelidir.

3. Şiir ve Meseller

Muhakkikin kaynağını belirtmekle yükümlü olduğu bir diğer alıntı türü de şiirlerdir. Prensip olarak her biri şiirin, şairinin matbu divanından tahrîç edilmesi gerekir. Eğer şiir, şairin divanında mevcut değilse yahut şairin divanı yoksa ya da matbu değilse, bu durumda kaynak değeri olan çeşitli şiir mecmualarına ve içerisinde şiir alıntıları bulunan edebiyat, nahiv, belâgat, tarih, coğrafya vb. eserlere müracaat edilmelidir.²⁰ İlgili eserlerde şiiri bulduktan sonra şairi belirlenmeli ve alıntı yapılan şiir ile kaynakta geçen şiir arasında varsa metin farklılıkları tespit edilmelidir. Şöyle ki, metinde geçen bir şiir, şairin neşredilmiş divanındaki metin ile uyuşmuyorsa olduğu gibi bırakılmalı, farklılığa dipnotta işaret edilmelidir (*İTNES*, 23). Dipnotta ayrıca şiirin veznine işaret edilmemeli, ihtiyaç varsa metninde geçen garip kelimeler açıklanmalı ve yine ihtiyaç duyulduğu takdirde eksik alıntılanan şiirler tamamlanmalıdır. Ayrıca şiirde geçen ve okunması problem teşkil edecek kelimelerin de harekelenmesi gerekir. Bütün dipnot bilgilerinde prensip olarak kabul edildiği üzere şiirle ilgili açıklama ve notlarda aşırıya kaçılmamalıdır. Mesel tahrıcinde ise kaynaklarda meselin anlamına dair getirilen açıklamalara yer verilmeli ve varsa meseli ilk kullanan kişinin ismi zikredilmelidir.

■ Şiir ve Mesel Tahrıcinde Yararlanılabilecek Kaynaklar

178/794 [?]	Mufaddal b. Muhammed ed-Dabbî, <i>Kitâbü'l-Emsâl</i>
178/794 [?]	Mufaddal b. Muhammed ed-Dabbî, <i>el-Mufaddaliyyât</i>
216/831	Ebû Saîd el-Esmâî, <i>el-Asmaiyyât</i>
224/838	Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, <i>Kitâbü'l-Emsâl</i>
231/846	Ebû Temmâm Habîb b. Evs et-Tâî, <i>el-Hamâse</i>
328/940	İbn Abdürabbih, <i>el-İkdü'l-ferîd</i>

••••••••••

²⁰ Mısırî, "İzâetü'n-nas", s. 211.

- 356/967 Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Egānî*
 IV/X. asır Ebû Zeyd el-Kureşî, *Cemheretü eş'âri'l-Arab*
 400/1009'dan Askerî, Ebû Hilâl, *Cemheretü'l-emsâl*
 sonra
- 518/1124 Meydânî, Ahmed b. Muhammed, *Mecmau'l-emsâl*
 538/1144 Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî emsâli'l-Arab*
 542/1148 İbnü's-Şecerî, *Muhtârâtü şuarâi'l-Arab*
 589/1193 İbn Meymûn, Ebû Gâlib Muhammed b. Mübârek,
Muntehe't-taleb min eş'âri'l-Arab
- 656/1258 Ebü'l-Hasan Ali b. Ebü'l-Ferec el-Basrî, *el-Hamâ-
 setü'l-Basriyye,*
- 733/1333 Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb, *Nihâyetü'l-ereb
 fî fününi'l-edeb*
- 821/1418 Ebü'l-Abbas el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ
 fî sînâati'l-inşâ*
- 1041/1632 Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-tîb min
 gusni'l-Endelüsi'r-ratîb (ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn
 İbni'l-Hatîb)*
- 1093/1682 Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb ve lübbü
 lübâbi lisâni'l-Arab*
- Divanlar
- Elektronik Kaynaklar (el-Mektebetü's-şâmile,
 el-Mektebetü's-şâmile li's-şi'r ve'l-edeb,
 Mevsûatü's-şi'ri'l-Arabî... vb.)

4. Alıntılar ve Atıflar

Tahkike konu metinde yer alan alıntılarının muhakkik tarafından kaynağından kontrol edilmesi ve yapılan alıntının birebir mi yoksa mânaca mı olduğunun tespit edilmesi, eğer nakilde bir yanlışlık yapılmışsa bunlara işaret edilmesi, ilgili alıntının kaynağının belirtilmesi ve bütün bunların sayfanın dipnot bölümünde yapılması gerekir. Ayrıca *Concordance*'ın içerdiği dokuz kitap da

dahil olmak üzere dipnotlarda kullanılan kaynaklar müelliflerin vefat tarihine göre sıralanmalıdır (*İTNES*, 40).

Bu kontrol neticesinde nakilde görülen eksiklikler muhakkik tarafından “gerekli ve zorunlu görüldüğü takdirde” köşeli parantez [] içerisinde ana metne ilâve edilebilir. Bu durumda alıntının bitiminde köşeli parantez içi ilâvelerin muhakkik tarafından hangi kaynaktan ilâve edildiği belirtilmelidir. *İSAM Tahkikli Neşir Esasları*, metin içerisindeki alıntı ve atıfların hangilerinin ne şekilde gösterileceği konusunu şu şekilde düzenlemiştir (*İTNES*, 41-44):

- Metinde eser ismi zikredilmek suretiyle yapılan atıfların kaynağı tespit edilerek dipnotta gösterilmelidir. Eser ismi belirtilmesizin yapılan atıfların kaynağını göstermek zorunlu değildir. Kaynak gösterilecek eserin matbu hali tercih edilmelidir. Kişi ismi zikredilerek ya da henüz tahkik edilmemiş, yazma halindeki eserlere yapılan atıfların tespiti konusunda da azami gayret gösterilmelidir. Birden fazla baskısı olan tefsir kitaplarına yapılan atıflarda cilt ve sayfa yanında sûre ve âyet numarası da kaydedilmelidir:

١ تفسير الطبري، ١٣٣/١ (البقرة، ٢٣/٢).

- Nüsha farkıyla muhakkikin açıklamasının metinde aynı kelimeye denk gelmesi durumunda bunlar tek dipnot numarası verilerek birlikte gösterilmeli, iki ayrı dipnot numarası verilmemelidir. Bu durumda önce nüsha farkı, daha sonra muhakkik açıklaması yazılacak ve bu ikisi arasında, öncesinde ve sonrasında birer boşluk bulunan “dikey çizgi işareti” (|) yer alacaktır:²¹

.....

²¹ Dikey çizgi işareti, klavye Arapça iken “sol shift + bitişiğindeki özel tuş” a basıldığında çıkar.

فهذه عُجالة علَّقتها على مبحث المفهوم، وذكرت فيها ما وقع في بيانه من الأفاضل القُرُوم،¹ مع فوائد التقطتها أثناء المدارسة والمذاكرة.

¹ ل: القدوم. | القروم: جمع قَرْم، بمعنى الفحل. القاموس المحيط للفيروز آبادي «قرم».

- Dipnotta herhangi bir kaynağa atıf yapılırken, sırasıyla eserin ve müellifin meşhur adı, cilt ve sayfa numarasıyla yetinilmelidir. Tam künye kaynakçada verilmelidir. Kaynaklar arasında atıf harfi kullanılmamalıdır.

¹ تبصرة الأدلة للنسفي، ٨٤٩/٢؛ الإمامة والسياسة لابن قتيبة، ٤٤١.

- Dipnotta tahkikli bir eserin muhakkikine ait dirasesine ise şu şekilde atıf yapılacaktır:

- a. Tahkik çalışmasında muhakkikin tek bir dirasesi kullanılmışsa:

"المقدمة" لمحمد أحمد دهمان، ٢١.

- b. Tahkik çalışmasında muhakkikin birden fazla dirasesi kullanılmışsa:

"المقدمة" لمحمد أحمد دهمان (لكتاب إعلام الوری بمن ولي نائبا بدمشق الكبرى) ٢١.

"المقدمة" لمحمد أحمد دهمان (لكتاب القلائد الجوهريّة في تاريخ الصالحية) ٢١.

- Her iki durumda da ilgili esere kaynakçada şu şekilde yer verilecektir:

- المقدمة؛

محمد أحمد الدهمان.

ضمن القلائد الجوهريّة في تاريخ الصالحية لمحمد بن طولون (ت. ٩٥٣هـ/١٥٤٦م)، دار الكتب، بيروت، ١٤٣٣/٥١٢هـ، ٢٠١٢م، ٥-٣٦.

— Metin içerisinde yer alan “ileride gelecek”, “geride geçti” şeklindeki müellife ait atıflarda okuyucunun metni anlamasını sağlayacak olan metin içi bağlantıların muhakkik tarafından düşülecek notlarla kurulması, okuyucular tarafından muhakkikten beklenen hususlar arasındadır. Muhakkik bu gibi yerlere düşeceği dipnotlarda tahkik içerisinde gösterilen varak numaralarını zikretmek suretiyle okuyucuyu yönlendirmelidir (*İTNES*, 42). Çoğu defa muhakkikler tarafından ihmal edilen bu husus, okuyucunun, metni bir bütün halinde anlayabilmesi için önemlidir.

C. Müellife Ait Notlar (*Minhüvât*)

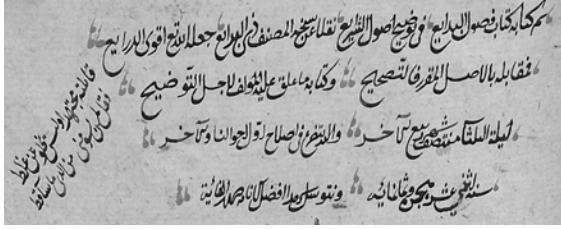
“Minhüvât” (مِنْهُوَآت) kelimesi, “ondan” anlamına gelen Arapça “minhü” (مِنْهُ) kelimesinin cem’i müennesidir. Dolayısıyla “minhüvât” kelimesi de “onun tarafından yazılanlar” anlamına gelmekte olup ilgili eserin kenarında bulunan ve müellif tarafından yazılmış olup sonunda “minhü” kaydı bulunan notları ifade eden bir tür kısaltmadır. Bu yüzden de “منه” kelimesi eserin baş kısmındaki kısaltmalar listesinde gösterilmelidir (*İTNES*, 37).

Genellikle Osmanlı dönemine ait metinlerde görülen bu notlar,²² metin içerisinde kapalı kalan bazı hususları açıklar, ilâve bilgi verir, bir itirazı gündeme getirir, bir itiraza cevap verir ve bazan da bu saydıklarımız dışında metne ilâve bir kayıt düşer. Bunlar, müellife ait kayıtlar olduğundan, nüsha farklılıklarıyla birlikte dipnotta yer alan metnin iki aslı ögesinden birini oluşturur ve bu yüzden de muhakkik tarafından mutlaka dipnot bölümünde ve müellife aidiyetini bildirmek üzere “minhü” kaydı ile birlikte tahkik çalışması içerisine dahil edilmelidirler. Ancak burada muhakkikin, gerek nüshaların baş ve sonlarında bulunan kayıtlardan, gerekse diğer hârici kaynaklardan hareketle sonu “minhü” ile biten bu notların müellife ait olup olmadığını ortaya koyması beklenir. Müellife aidiyeti tespit edilemeyen kenar notlarına (dirâse kısmında bu aidiyet probleminde işaret etmek şartıyla) ihtiyaten yer verilebilir.

••••••••••

²² Minhüvâtın, eserin aslıyla birlikte basıldığı neşir örneklerine dair bk. Özen, “Metin Tenkidi Üzerine Bazı Tespitler ve Öneriler”, s. 460, dipnot 28.

■ Nüshadaki Minhü Kayıtlarının Müellife Aidiyetini Belirten Bir Ferağ Kaydı²³

Nüsha kenarlarında bulunan ve müellife ait olmayan notlar ise muhakkik tarafından gerekli görüldüğü takdirde tahkik çalışmasının dipnotunda şu şekilde kaydedilir (*İTNES*, 32, 37):

¹ وفي هامش ن:

Minhüvât notlarının metinlerinde, aynı ana metinde olduğu gibi nüsha farkları bulunabilmektedir. Bu notlardaki nüsha farklılıklarının nasıl belirtileceği hususunda *İSAM Tahkikli Neşir Esasları*'nda geçen düzenleme ve örneği (*İTNES*, 32) şu şekildedir:

— Minhüvât notlarındaki nüsha farklılıkları, hadis tahriçleri vb. gerekli açıklamalar gösterilirken manuel olarak dipnot işaretçisi konulmalı ve normal dipnotlardan farklı olarak üst simge şeklinde parantez içi rakam kullanılmalıdır:

¹ وفي هامش ن: فإن العدد نص في مفهومه عندهم، وأما⁽¹⁾ احتمال أن يقال: "معنى ذلك أنه لا يحتمل النقصان، لا⁽²⁾ الزيادة" فليس بشيء كما لا يخفى⁽³⁾. («منه»). | (1) ل: أما؛ (2) ل: لأن؛ (3) ر - كما لا يخفى.

Bu konu hakkında son olarak şunu da belirtmeliyiz. Minhüvât notları bazan aynı nüsha içerisinde bazan da farklı nüshalar içerisinde "منه سلمه الله", "منه رحمه الله", "من المؤلف", "منه" gibi farklı formlarda kaydedilmiş olabilmektedir. Muhakkik dirâse kısmında diğer formlarına işaret etmek kaydıyla bunları tek formda ("منه") kaydedebileceği gibi, bütün bu notları, varak numarası için esas aldığı nüshada olduğu şekliyle de kayda geçirebilir.

.....

²³ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâyi'*, Murad Molla Ktp., nr. 704'teki nüsha.

D. Muhakkike Ait Notlar

Tahkik çalışmasının dipnot bölümünde muhakkike ait beş tür nota yer verilir. Bunlar; müellifin kapalı ifadelerini açan notlar, müellifin ifadelerini birbirine bağlayan notlar, düzeltmeler, yanlışlara işaretler ve ilâve ilmî notlardır.

Muhakkik, müellifin kapalı ifadelerini açan notlar koyarak anlaşılmayan bazı cümle ve ifadeleri açıklığa kavuşturmalıdır. Aynı şekilde müellifin birbirini açıklayan, teyit eden ve nakzeden türden ifadeleri arasındaki bağlantıyı da düşeceği notlarla kuracak olan kişi muhakkiktir. Bunların dışında muhakkikin dipnot bölümünde metne katkıda bulunacağı ilmî-fikrî düzeltmeler, metindeki ilmî-fikrî yanlışlara işaretler ve okuyucuya ilâve bilgi sağlayacak olan notlar da tahkikin tâli hedefi olan “metni okuyucuya kolaylaştırma”yı sağlar. Ama bu tür notlarda aşırıya kaçılmamalı, dipnotların asıl metni gölgelememesine dikkat edilmelidir. İlâveten muhakkik, tahkik çalışmasına ne tür notlar düştüğü konusunda okuyucuyu dirâse kısmında bilgilendirmelidir.

Dipnotta muhakkikin kaynaklardan yaptığı alıntılar iktibas işareti («...») içinde gösterilecektir. İktibas işareti içinde yapılan alıntının kendi içinde yeniden işaret kullanmak gerekiyorsa sırasıyla önce çift tırnak (“...”) sonra da tek tırnak (‘...’) tercih edilecektir (İTNES, 38).

Dipnotta devam eden cümle içerisinde kaynak gösterilmesi gerektiği durumlarda ise kaynak isimleri köşeli parantez kullanılarak dipnot içerisinde verilecektir (İTNES, 68):

¹ وفي هامش غ: وقال الشيخ أكمل الدين أيضا في كتاب الصلح [العناية شرح الهداية، ١٥/٨] عند شرح قول المصنف: «وهو بمنزلة النكاح، حتى إن ما صلح مسمى فيه صلح ههنا»: ولا يتوهم لزوم العكس؛ فإنه غير لازم ولا هو ملتزم، ألا يرى أن الصلح عن القتل العمدة على أقل من عشرة دراهم صحيح، وإن لم يصلح صداقا... إلخ.

Not: Türkçe diraselerde İSAM atıf ve kaynak gösterme usulü takip edilecektir.

Üçüncü Bölüm

TAHKİK SONRASI

I. Dirâse / İnceleme

A. Müellifin Tanıtımı

B. Eserin Tanıtımı

C. Tahkikte Takip Edilen Yöntem

II. Kaynakça

III. Dizin ve İçindekiler

I. Dirâse / İnceleme

Tahkik çalışması temelde iki ana bölümden oluşur: dirâse ve tahkikli metin. *Dirâse* kısmı muhakkik tarafından hazırlanan ve temelde üç ana başlıktan oluşan inceleme yazısıdır. Bu üç ana başlıkta müellif ile eser tanıtılır ve tahkikte takip edilen yöntem hakkında bilgi verilir.

Tahkik işi bittikten sonra metin bir daha okunur ve bu okuma esnasında, kaleme alınacak dirâsenin gerek müellif gerekse eser tanıtımı bölümüyle ilgili notlar alınır. Müellifin hocaları, diğer eserleri, eserin muhtevası, üslûbu, kaynakları ve daha birçok bilgi, muhakkikin tahkik sonrası eser üzerinde gerçekleştireceği bu okumalar esnasında tespit edilir. Ancak kitabın durumuna ve özellikle de hacmine göre dirâse ile ilgili notlar almaya, hatta bizzat dirâse yazımına tahkik süreci devam ederken de başlanabilir. Nitekim hacimli eserlerde, özellikle de dirâsenin eser tanıtımı kısmı ile ilgili bu not alma ve yazım işlerinin, tahkik süreciyle eş zamanlı olarak ilerlemesinin bir zorunluluk teşkil edebileceğini de söyleyebiliriz.

Daha sonra hâricî kaynaklardan yapılacak okuma ve araştırmalar sonucunda elde edilen bilgiler dirâse okumasında elde edilen bilgilerle birlikte değerlendirilerek bir inceleme yazısı kaleme alınır. Böylece tahkikin iki ana bölümünden ilki olan dirâse bölümü tamamlanmış olur.

Dirâse kısmında belirtilen ve her tahkik çalışmasında muhakkik tarafından kayda geçirilmesi gereken müellif ve eser hakkındaki teknik ve standart bilgiler fazla uzatılmamalı; kitabın hacmi, niteliği ve önemine uygun olarak tahkik yayın kurulu tarafından belirlenecek kelime hacmine bağlı kalınmalıdır (*İTNES*, 4). Örneğin tek ciltli eserlerde Türkçe dirâse/inceleme bölümü yaklaşık 12.000 kelimeyi, özet tercümesi olan Arapça dirâse/inceleme bölümü ise 4.000 kelimeyi aşmamalıdır (*İTNES*, 4). Bununla birlikte, müellif, eser veya konu hakkında hazırlanan ayrıntılı tahlil ve incelemeler tahkik yayın kurulu tarafından uygun bulunduğu takdirde eserin giriş kısmında yayımlanabilir (*İTNES*, 5). Dirase bölümünde müellifin hayatıyla ilgili başlığın prensip olarak eser incelemesi yapılan başlıktan daha az hacimde olmasına dikkat edilmelidir. Ayrıca Arapça diraseler için de müstakil bir kaynakça oluşturulmalı ve dirase bölümünün sonunda buna yer verilmelidir. Burada geçen kaynakların künyeleri, tahkik bölümünde kullanılmadıysa, tahkik kaynakçasında yer almamalıdır.

A. Müellifin Tanıtımı

Müellifin tanıtıldığı birinci ana başlıkta mutlaka yer alması gereken bölümler şunlardır:

- Müellifin ismi, künyesi, lakabı ve nesebi
- Doğum-ölüm yeri ve tarihi
- İlmî hayatı, hocaları, talebeleri ve vazifeleri
- Eserleri (*İTNES*, 3)

Müellif hakkında çok fazla bilgi bulunmaması vb. sebeplerle bu bilgiler tek bir başlık altında sunulabileceği gibi, detaylı bilgi bulunması gibi özel durumlarda her biri ayrı bir başlık altında işlenebilir, hatta yeni başlıklar da açılabilir.

B. Eserin Tanıtımı

Bu başlık altında temelde iki konu işlenir: Eserin kendisinin ve yazma nüshalarının tanıtımı (*İTNES*, 3-5).

Eserin kendisinin tanıtıldığı bölümde öncelikli olarak eserin orijinal adının ve müellifine aidiyetinin tespitine dair temelde muhakkikin tahkik öncesinde aldığı notlara ve yaptığı incelemelere dayanan bir başlığa yer verilir. Ardından biliniyorsa eserin telif sebebi ve tarihi zikredilir. Telif sebebi ve tarihi metin içerisindeki mukaddime bölümünde veya hâricî kaynaklarda belirtilmiş olabilir. Bir diğer başlıkta muhakkik, ana hatlarıyla eserin konusu, muhtevası ve müellifin takip ettiği metot hakkında okuyucuyu bilgilendirir. Sonrasında, ilgili alan ve konudaki diğer çalışmalar tespit edilerek bir literatür dökümü yapılır ve eserin bu literatür içindeki yeri ve önemi ortaya konmaya çalışılır. Muhakkik bunu yapmak suretiyle bir anlamda eserin niçin tahkik edilerek yayımlanması gerektiği sorusuna da cevap vermiş olur. Eserin kullandığı kaynaklar, hakkında yapılmış ihtisar, şerh, hâşiye ta'lik, reddiye ve tercüme gibi çalışmalar ile daha önceki neşirleri yine bu bölümde listelenir ve haklarında yeterli oranda bilgi verilir. Son olarak da eserin dil ve imlâ özellikleri ile yazarın kullandığı özel terimler açıklandıktan sonra yazma nüshaların tanıtımına geçilir.

Yazma nüshaların tanıtımı bölümünde prensip olarak, nüsha mukabelesi işleminde kullanılmış olsun ya da olmasın, eserin bütün nüshalarının tanıtımının yapılması gerekir. Burada, esere ait nüshaların toplam sayısı, buldukları ülke, kütüphane ve koleksiyonlar, ilmî açıdan sahip oldukları değer, üzerlerinde yer alan eser adı, müellif adı, müstensih adı, istinsah tarihi, temellük notları vb. kayıtlar, mukabele işleminde hangi nüshaların esas alındığı ve gerekçeleri, mukabele işleminde kullanılan nüshalara verilen rumuzlar başlıca zikredilmesi gereken hususlardır. Ayrıca tahkik çalışmasında esas alınan yazmaların, (varsa) basılmış nüshaların, yazma eser uzmanlığı gerektirmeyen özelliklerinin tanıtımı da yine bu bölümde yapılmalıdır (*İTNES*, 3).

Yazma nüshaların tanıtıldığı bölümde aşağıda bold olarak yazılan başlıklar takip edilecektir:

1. Kütüphane ismi: Numarası (Remzi)

Yazmadaki eser ismi: Yazma üzerinde yer alan eserin ismi aynen yazılacaktır. Aynı yazmada birden fazla isim kaydedilmişse bunlar da belirtilecektir.

Varak sayısı: Yazmanın hangi varaktan (vav, zı) başladığı ve varak sayısı belirtilecektir. Ayrıca her bir sayfanın kaç satırdan oluştuğu rakam ile belirtilecektir.

Müstensih ismi: Sadece müstensih ismi yazılacaktır. Yazma üzerindeki istinsah kaydının orijinal metnine aşağıda müstakil bir başlık altında yer verilecektir.

İstinsah tarihi: Sadece istinsah tarihi rakamla yazılacaktır. Yazma üzerindeki istinsah kaydının orijinal metnine aşağıda müstakil bir başlık altında yer verilecektir.

Yazmanın özellikleri: Bu başlıkta yazmanın cildi, varağı ve yazısının durumu (türü, rengi, okunaklılığı, tam ya da eksik oluşu...) gibi fiziki özellikleri zikredilecektir.

Vakıf kaydı: Bu başlık altında, yazma üzerinde bulunan ve yazmanın vakfedildiğini ifade eden kayıt ve mühürlere ait bilgilere yer verilecektir. (Vakıf kayıtları “vakf” ya da “vakf lillâhi teâlâ” vb. ifadelerden oluşur.)

Temellük/tesâhüb kaydı: Bu başlık altında, yazma üzerinde bulunan ve yazmanın kimler tarafından edinildiğini ifade eden kayıtlara yer verilecektir. Mümkün olduğu takdirde, bu kayıtlar üzerinden yazmanın bir “intikal haritası” ortaya konmalıdır. (Temellük/tesâhüb kayıtları, “Temelleke'l-fakîr, daha le fî neveti... , dahale bi-milki'l-fakîr, intekale ile'l-fakîr, sümme intekale ilâ..., isteshabehü'l-abdü'l-fakîr, isteshâbtü, min kütübü'l-fakîr” vb. ifadelerden oluşur.)

Kırâat ve semâ kaydı: Bu başlık altında, yazma üzerinde bulunan ve yazmayı okutan-okuyan hoca ve öğrencilere ait kayıtlara yer verilecektir. (Kırâat kayıtları, “Fülân b. fülân eserin tamamını -veya bir kısmını- bana okudu, ben de fülân b. fülân bunu tashih ettim ve kendisine rivayet hakkını verdim” türü ifadelerden oluşur.)

Mukâbele kaydı: Bu başlık altında, yazma üzerinde bulunan ve yazmanın, istinsaha esas olan nüshasından başka bir veya birden çok nüsha ile karşılaştırıldığını yahut müellif ya da hocaya arz edilip okunmak suretiyle tashih edildiğini ifade eden kayıtlara yer verilecektir. (Mukâbele kayıtları, “belega mukâbeleten, belega’l-irâzu, belega mukâbeleten ve tashihân, belegati’l-mukâbele, kûbile (kûbilet), kûbile ve suhhiha (kûbilet ve suhhihat), ûriza, ârazahû, kâbelehû, belega’l-arzu” vb. ifadelerden oluşur.)

Mütâlaa kaydı: Bu başlık altında, yazma üzerine düşülen ve yazmanın birileri tarafından okunduğunu yahut göz gezdirilmek suretiyle istifade edildiğini bildiren kayıtlara yer verilecektir. (Mütâlaa kayıtları, “karae, tâla‘a fî..., nazara fî..., vakafe ‘alâ..., teemmelehû, istev‘abehû ve‘stenâra minhû” vb. ifadelerden oluşur.)

Fevâid kaydı: Bu başlık altında, yazma eserlerin başında ve sonunda bulunan boş sayfalara okuyucular tarafından düşülen ve muhakkik tarafından önemli görülen notlara yer verilecektir.

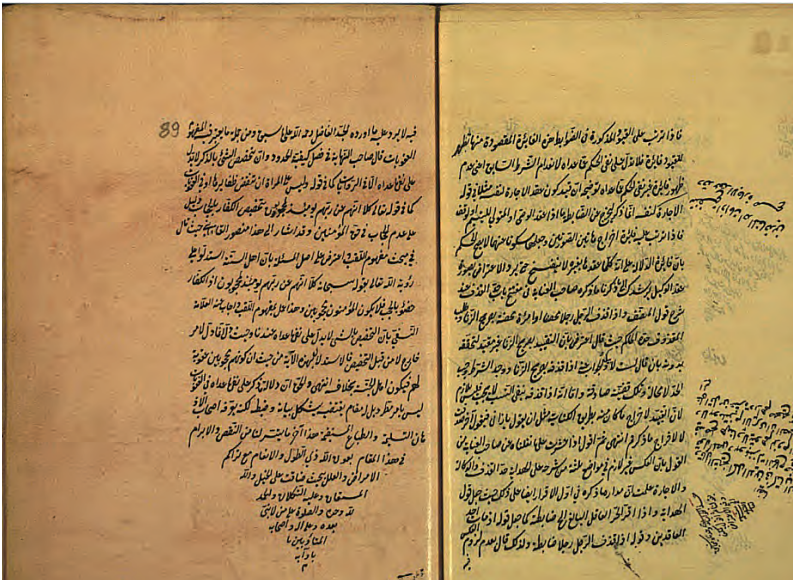
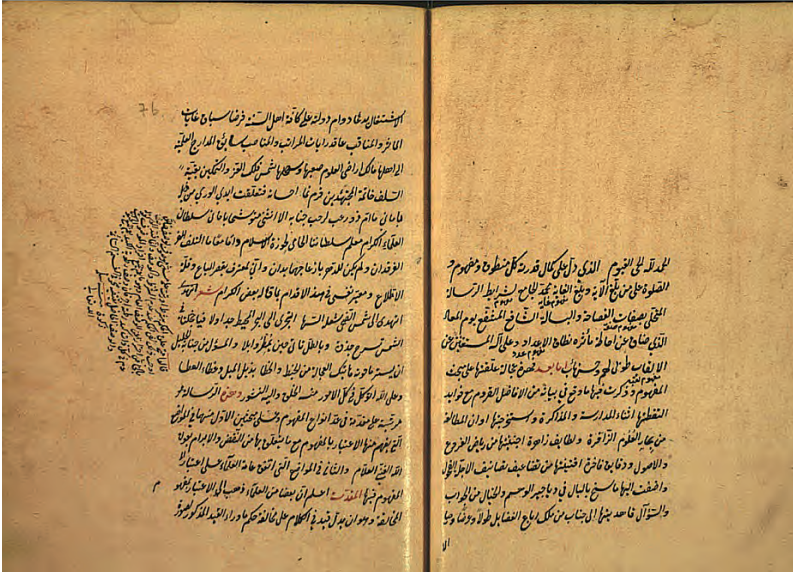
İstinsâh kaydı: Bu başlık altında, genellikle yazmanın sonunda, nadiren de başında bulunan ve yazmanın istinsah tarihini, müntensih adını ve istinsah yerini bildiren kayıtlara yer verilecektir. (İstinsah kaydı ifadesi olarak genellikle, “ketebehû, kad vekaa’l-ferâğ, nemekahû, harrerehû, rakamehû, sevvedehû, meşşekahû, nesehahû, satarehû, kalledehû” gibi ibareler kullanılmıştır.)

Değerlendirme: Bu başlık altında muhakkik, yazmanın ilmi kıymetine dair değerlendirmelerini ortaya koyacak ve yazmayı mukabeleye dahil etme sebebini ifade edecektir. Muhakkik, yukarıdaki başlıklar dışında kendisi için başlık açmadığı farklı türden mülahazalarına da yine bu başlık altında yer verecektir. (*İTNES*, 3)

Eserin tanıtımı bölümünde açılacak başlıklar ve işlenecek konular, eserin durumuna göre daha çok veya daha az olabilir; bunun takdirini muhakkik yapacaktır.

Bu bölümde, tahkikte kullanılan nüshalardan en fazla beş tanesinin giriş ve son sayfalarına/varaklarına fotoğraf olarak yer verilmeli ve altında fotoğrafın ait olduğu nüshanın yer aldığı koleksiyon adı ve numarası verilmelidir. Bu işlemin amacı, hem eserin yazmalarının durumuna dair okuyucuya bir fikir vermek hem de muhakkikin yaptığı çalışmayı, daha evvel yayımlanmış matbu bir metne değil, fotoğraflarını sunduğu bu yazmalara dayandırdığını kanıtlamaktır. Ancak fotoğrafların gereksiz yer kaplamasını önlemek amacıyla örnekte olduğu gibi, her bir nüshanın giriş ve son varak fotoğrafı için yalnızca tek bir sayfa kullanılmalıdır (*İTNES*, 3).

■ Nüsha Fotoğrafları Örneği

صورة اللوحة الأولى والأخيرة من نسخة رشيد أفندي في المكتبة السليمانية رقم: 1117 (رمزها "ر")

C. Tahkikte Takip Edilen Yöntem

Dirâse kısmının son bölümü, muhakkikin tahkikte takip ettiği yöntemi açıkladığı başlıktır. Burada “Genel/standart esaslar açısından *İSAM Tahkikli Neşir Esasları* benimsenmiştir” “اعتمدنا مبدئيًا على أسس” “مركز البحوث الإسلامية (İSAM) في التحقيق *takip edilen bütün esaslar ayrıca zikredilmez*. Bu ifadenin sonuna düşülecek dipnotta aşağıdaki kaynağa referans verilecektir: *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu*, haz. Okan Kadir Yılmaz, İstanbul - Ankara: *İSAM Yayınları - TDV Yayınları*, 20XX. Ancak muhakkikin takip ettiği yöntemde, tahkik edilen kitaba özgü esaslar varsa bunlara işaret edilir (*İTNES*, 3). Örneğin ana metinde, müellif hattı, müellife okunan/müellifin okuduğu ya da müellif hattıyla mukabele edilmiş nüsha esas alınmışsa bu belirtilir. Tahkikte kullanılan kısaltma ve rumuzlar (nüshalar için kullanılanlar da dahil olmak üzere) bu bölümde değil, belli bir standart oluşturularak eserin baş kısmında liste halinde verilir.

■ Kısaltma Listesi Örneği

ج نسخة جار الله أفندي في المكتبة السلیمانية (٨٢٧)
 ف نسخة فیض الله أفندي في مكتبة الملة (٢١٨٤)
 + إشارة إلى كلمة أو عبارة زائدة في النسخة
 - إشارة إلى كلمة أو عبارة ناقصة في النسخة
 : إشارة إلى الاختلاف بين النسخ في كلمة أو عبارة
 [] إشارة إلى ما أضافه المحقق إلى نص الكتاب

إلخ. إلى آخره

ت. توفي

د.ت. دون تاريخ نشر

د.م. دون مكان نشر

د.ن. دون ناشر

ص الصفحة

ظ	ظهر الورقة
ق.هـ.	قبل الهجرة
ق.م.	قبل الميلاد
م	الميلادي
هـ	الهجري
و	وجه الورقة

■ Dirâse ve Tahkikli Metindeki Başlıkların Biçimi

Dirâse ve tahkikli metin kısmında yer alan üst ve alt başlıkların tamamı bold olacak ve numaralandırmasında ondalık sistem kullanılacaktır. Çalışmanın tahkikli metin kısmında yer alan müellife ait başlıkların yalnızca rakamları “köşeli parantez” [] içerisine alınırken, muhakkik tarafından ilâve edilen başlıkların hem kendileri hem de rakamları köşeli parantez içerisinde yazılacaktır.

■ Örnek Başlıklar

أ. الدراسة	
١. ترجمة المؤلف	
١.١	اسمه ونسبه
٢.١	تاريخ ولادته ووفاته
٣.١	أساتذته
٤.١	تلاميذه
٥.١	مصنفاته
١.٥.١	في الفقه
٢.٥.١	في الكلام
...	
٢. التعريف بالكتاب	
١.٢	اسم الكتاب
٢.٢	توثيق نسبة الكتاب إلى المؤلف
١.٢.٢	التوثيق الداخلي
٢.٢.٢	التوثيق الخارجي
٣.٢	موضوع الكتاب وأهميته

٤.٢. نسخ الكتاب

...

٣. المنهج المتبع في التحقيق

ب. النصّ المحقّق

[٠.١] الباب الأول:

[٠.١.١] الفصل الأول:

[٠.٢.١] الفصل الثاني:

[٠.٣.١] الفصل الثالث:

[٠.٢] الباب الثاني:

[٠.١.٢] الفصل الأول:

[٠.٢.٢] الفصل الثاني:

[٠.٢.٢.١] البحث الأول:

[٠.٢.٢.٢] البحث الثاني:

[٠.٣.٢] الفصل الثالث:

...

II. Kaynakça

Kaynakça dipnotlarda kullanılan bütün kaynakları kapsmalı, sıralaması da eser adına göre alfabetik olmalıdır. Eserlerin adları, satır başında uzun tire işaretinden sonra tam olarak ve koyu harflerle (**bold**) yazılır, sonuna noktalı virgül konulur. Daha sonra yazar adı (müellifin meşhur olan künyesi ve/veya lakabı, sonra kendisinin ve babasının -ihtiyaç halinde dedesinin- adı, ardından nisbesi), varsa muhakkik adı ve neşir bilgileri (eseri yayımlayan kurum, yayınevi -bunların bulunmaması durumunda matbaa adı-, basıldığı yer ve basım tarihi) *her biri yeni bir paragrafta olmak üzere* aşağıdaki şekilde kaydedilir (ITNES, 46-50):

- الأدب المفرد؛

محمد بن إسماعيل البخاري (ت. ۲۵۶هـ/۸۷۰م).

تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار الكتب العلمية، بيروت
١٤٠٩هـ/١٩٨٩م.

- الدر المنثور في التفسير بالمأثور؛

جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي (ت. ٩١١هـ/
١٥٠٥م).

دار الفكر، بيروت ١٩٩٣م.

Dipnotlarda meşhur adıyla kaydedilen eserler kaynakçada da dipnottaki şekliyle verilir, ardından eserin gerçek adı başına “المسمى” kelimesi eklenerek parantez içine yazılır:

- تفسير الطبري (المسمى جامع البيان في تأويل آي القرآن)؛

أبو جعفر محمد بن جرير الطبري (ت. ٣١٠هـ/٩٢٣م).
دار المعارف، القاهرة ١٩٦٩م.

Baskı tarihi eser üzerinde kayıtlı olan tarihten ibaret olup ilâve ve eksiltme yapılmayacak, hicrî ve milâdî tarihin her ikisinin de bulunduğu durumlarda hicrî/milâdî tarih sırasıyla ve sonralarında “ه” ve “م” kayıtlarıyla yazılacaktır. Hicrî-şemsi tarihin baskı tarihi olarak yer aldığı durumlarda tarihin bitiminde “ه.ش.” kullanılmalıdır.

Baskı tarihi, baskı yeri ve yayınevi/matbaa adı taşımayan eserlerde, her biri diğerinden virgöl ile ayrılan ve tahkike konu eserin baş tarafındaki kısaltmalar bölümünde beyan edilecek olan aşağıdaki kısaltmalar kullanılacaktır:

- د. ن. Yayınevi/matbaa adı bulunmayan eserler için “دون ناشر” anlamında.
- د. م. Baskı yeri bulunmayan eserler için “دون مكان نشر” anlamında.
- د. ت. Baskı tarihi bulunmayan eserler için “دون تاريخ نشر” anlamında.

- شذرات الذهب في أخبار من ذهب؛
 أبو الفلاح عبد الحي بن أحمد بن محمد المعروف بابن العماد
 الحنبلي (ت. ١٠٨٩هـ/١٦٧٩م).
 د. ن.، د. م.، د. ت.

Özetleyecek olursak, birinci paragrafta eserin adı, ikinci paragrafta müellifin adı ve üçüncü paragrafta da neşir bilgileri yer alacaktır.

Arapça kaynakçanın ardından diğer dillerdeki eserler için “المصادر” başlığı altında ayrı bir kaynakça düzenlenecek ve burada İSAM Yayınları bibliyografya kuralları uygulanacaktır (İTNES, 51-53).¹

Osmanlıca ve Farsça kaynaklarsa Arabî harflerle yazılacak ve parantez içinde eserin hangi dilde olduğu belirtilecektir:

بهجة الفتاوى؛ [باللغة التركية العثمانية]

...

.....

¹ Bk. “İSAM Yayınları Kaynak Gösterme ve Kaynakça Oluşturma Kuralları”, http://www.isam.org.tr/documents/_dosyalar/_pdfler/isam_kurallar.pdf

III. Dizin ve İçindekiler

A. Dizin

Dizin (indeks) ve içindekiler kısımlarının hazırlığı, tahkik çalışmasının mizanpaj-basım aşamasından önceki son aşamasıdır. Muhakkik, özellikle dizin işi için çalışmasını bir defa daha okur ve dizin için gerekli öğeleri belirler. İSAM projeleri kapsamında yayımlanacak tahkik çalışmaları için bu belirlemenin nasıl yapılacağı aşağıda anlatılacaktır. Ondan önce standart bir dizinde yer alması gereken öğeler nelerdir onları görelim:

Eserin sonuna sırasıyla; âyet, hadis, emsâl, şiir, fırka ve mezhep, yer, şahıs, eser adları ve terimlerin yer aldığı dizinler konulmalıdır. Bu dizinlerde esas metinde geçen öğeler dikkate alınmalı, dipnotlardaki öğeler ancak (metinde işaret edilen bir âyetin/hadisın metninin dipnotta verilmesi, metinde belirsiz olarak geçen şahıs, eser vb. isimlerin dipnotta belirlenmesi gibi) metinle bağlantılı olan ve/veya ilmî fayda mülâhaza edilen durumlarda dizine dahil edilmelidir (*İTNES*, 45). Ayrıca fûrû-ı fıkıh kitaplarında “kavâid/zavâbıt”, fetva kitaplarında ise “tercih” indeksi oluşturulmalıdır. Bu dizinlerin tamamı ayrı ayrı oluşturulacak, Türkçe eserlerde olduğu gibi hepsi için tek bir karma dizin yapılmayacaktır. Yukarıda saydığımız öğeler genel olarak bütün eserlerde bulunması gereken standart dizin için belirlenmiştir. Gerektiği takdirde farklı öğeler içeren, esere özel dizin çalışmaları da yapılabilir.

B. İçindekiler

İçindekiler kısmı, eserin son kısmında bulunan dizin, kaynakça, Türkçe giriş vb. bölümlerle karışmaması için *eserin en başına konulacaktır*. Böylece gerek yazma eserlerde gerekse Osmanlı döneminde basılmış Arapça eserlerde “içindekiler” eserin baş kısmında yer aldığından, yeni çalışmalarda da bu gelenek devam ettirilmiş olacaktır. İlgili esere mahsus durumdan dolayı gerekli görüldüğü takdirde yalnızca üst/ana başlıkları içeren bir “içindekiler” ile alt başlıkları da ihtiva eden bir “ayrıntılı içindekiler” olmak üzere iki farklı konu fihristi de oluşturulabilir. Ancak standart uygulama bu olmayıp, biri kısa diğeri ayrıntılı iki ayrı içindekiler oluşturulması sadece özel durumlarda tercih edilmelidir. “İçindekiler” ile ilgili dikkat edilecek bir diğer husus, üst başlıklarla alt başlıkların tıpkı metin içerisindeki gibi olduğu gibi ondalık sistem kullanılarak oluşturulması gerektiğidir.

Âyet dizini yapılırken âyetlerin Kur’ân-ı Kerim içerisinde yer aldıkları sıra dikkate alınacaktır. Âyet dizininde önce sûre numarası, ardından âyet numarası yazılacak, ilgili âyetin metninden sonra eser içerisinde zikredildiği sayfa numarası yazılacaktır.

سورة الأنبياء	
١٠٣	﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلُ اللَّهِ إِلَّا اللَّهُ﴾ ٢٢/٢١
١٣١	﴿لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ﴾ ٢٣/٢١
٢٥٠	﴿وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى﴾ ٢٨/٢١
٣٠٧	﴿أَفَأَيْنَ مَتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ﴾ ٣٤/٢١

Hadis ve şiir dizinleri alfabetik olarak yapılacak ve hadisin yahut şiirin başlangıç harfi dikkate alınacaktır.

Şahıs adları dizini (lâm-ı ta’rif, eb, ibn, ibnetün, bint, üm, zû, zât vb. kelimeler dikkate alınmaksızın) alfabetik yapılacaktır. Eserde birden fazla adla yer alan şahısların isimlerinin tamamı dizine

girilecek, bu durumda kişinin daha meşhur olduğu adının karşısına sayfa numarası konulurken, diğer isimlerde bu isme atıf yapılacaktır (İTNES, 45):

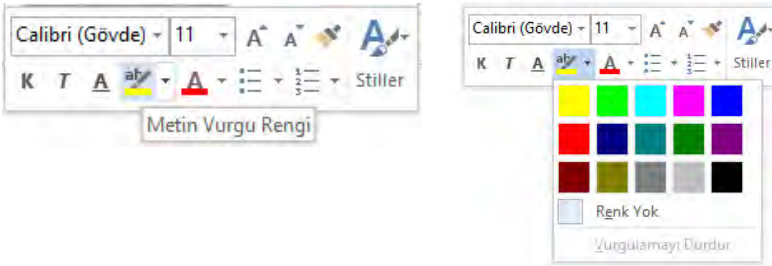
الماتريدي: ٢، ٨، ٢٣، ٤٥

أبو منصور: الماتريدي

Kısacası, âyet dizini haricindeki bütün dizinler alfabetik yapıdadır.

Ayrı ayrı dizin oluşturma işi teknik olarak zor olduğundan ve bu işin sayfa düzeni (tasarım/mizanpaj) işiyle de alakalı olmasından dolayı muhakkikler sadece dizinde yer alacak öğeleri renklendirmek suretiyle seçimini yapacak, yukarıdaki dizin işlemleri ise bilgisayar programı üzerinde tasarımcı tarafından yapılacaktır. Buna göre eser içerisinde geçen ve dizinde yer alacak bu öğeler muhakkikler tarafından Word programı içerisinde “Metin Vurgu Rengi” ile farklı renklerde vurgulanacak; âyetler sarı, hadisler açık yeşil, şiirler turkuaz, emsaller pembe, şahıs adları mavi, eser adları kırmızı, şüub-kabâil-yer adları deniz mavisi, edyân-fırka-mezhep-cemaat adları mor, terimler koyu sarı renklerine boyanacaktır. Boyama işlemi esasen tahkik metni için uygulanmakla birlikte, dipnotta muhakkik tarafından tamamlanan ayet ve hadisler ile müellife ait minhuvât notları da boyamaya dahil edilir.

■ Metin Vurgu Rengi

Sarı, A. Yeşil, Turkuaz, Pembe, Mavi, Kırmızı, Deniz Mavisi, Mor, K. Sarı

Muhakkik tarafından yapılan boyama işlemi sona erdikten sonra, bu işlemi esas almak suretiyle tasarımcının bilgisayar ortamında oluşturduğu dizinler muhakkik tarafından kontrol edilip son aşamaya getirilecektir.

Dizin hazırlığı sonrasında tahkik çalışmasının sona ermesi için geriye mizanpaj ve basım aşamaları kalmış olup bunları muhakkik değil, tasarımcı yerine getirecektir.

Ekler

Ek 1: *İSAM Tahkikli Neşir Esasları (İTNES)*

Ek 2: Yazma Eserlerde Yer Alan Şekiller ve Kısaltmalar Sözlüğü

Ek 3: Tahkik Terimleri Sözlüğü

Ek 4: Tahkik Şeması

Ek 5: Yazma Eser Görselleri

Ek 1: İSAM Tahkikli Neşir Esasları (İTNES)

TANIM

1. Yazma bir metnin, mevcut tek nüshasına veya nüshalarına dayanarak müellifin kaleminden çıkmış haline ulaşmaya çalışılması ve neşre hazır hale getirilmesine *tahkik* denir.

Metnin hiçbir nüshasının bulunmadığı durumlarda, ondan aktarma yapan kaynaklardaki rivayetlerin derlenmesi suretiyle yapılan faaliyete “metin inşâsı”, matbu metinden yapılan neşre “ilmî neşir” denilir; tahkik denilmez.

AMAÇ

2. Tahkikin temel amacı, metnin, müellifin kaleminden çıkmış veya takririnden elde edilmiş haline ulaşmaya çalışmaktır. Yanı sıra, aşağıdaki hususlar da tahkikin tali amaçları arasında yer alır:
 - a. Eserin doğru isminin tespiti.
 - b. Eserin müellife nispetinin tespiti.
 - c. Okuyucuya kolaylık sağlayacak gerekli açıklamaları eklemek.

DİRASE / İNCELEME KISMI

3. Tahkik çalışmasının dirâse/inceleme bölümünde şu bilgiler yer almalıdır:

a. Müellifin tanıtılması:

- İsmi, künyesi, lakabı ve nesebi
- Doğum-ölüm yeri ve tarihi
- İlmî hayatı, hocaları ve talebeleri
- Eserleri

b. Eserin müellife nispeti

c. Eserin tanıtımı: Telif sebebi, ilgili literatürün tespiti ve eserin bu literatür içindeki yeri, önemi, hakkında yapılmış çalışmalar (daha önceki neşirler de dahil), kaynakları, varsa tipik dil ve imlâ özellikleri, yazarın kullandığı özel terimler

d. Yazma nüshaların tanıtımı: Nüshaların sayısı, buldukları yerler ve durumları, vb.

Bu tanıtımlarda aşağıda bold olarak yazılan başlıklar takip edilecektir:

1. Kütüphane ismi: Numarası (Remzi)

Yazmadaki eser ismi: Yazma üzerinde yer alan eserin ismi aynen yazılacaktır. Aynı yazmada birden fazla isim kaydedilmişse bunlar da belirtilecektir.

Varak-satır sayısı: Yazmanın hangi varaktan (vav, zı) başladığı ve varak sayısı belirtilecektir. Ayrıca her bir sayfanın kaç satırdan oluştuğu rakam ile belirtilecektir.

Müstensih ismi: Sadece müstensih ismi yazılacaktır. Yazma üzerindeki istinsah kaydının orijinal metnine aşağıda müstakil bir başlık altında yer verilecektir.

İstinsah tarihi: Sadece istinsah tarihi rakamla yazılacaktır. Yazma üzerindeki istinsah kaydının orijinal metnine aşağıda müstakil bir başlık altında yer verilecektir.

Yazmanın özellikleri: Bu başlıkta yazmanın cildi, varağı ve yazısının durumu (türü, rengi, okunaklılığı, tam ya da eksik oluşu...) gibi fiziki özellikleri zikredilecektir.

Vakıf kaydı: Bu başlık altında, yazma üzerinde bulunan ve yazmanın vakfedildiğini ifade eden kayıt ve mühürlere ait bilgilere yer verilecektir. (Vakıf kayıtları “vakf” ya da “vakf lillâhi teâlâ” vb. ifadelerden oluşur.)

Temellük/tesâhüb kaydı: Bu başlık altında, yazma üzerinde bulunan ve yazmanın kimler tarafından edinildiğini ifade eden kayıtlara yer verilecektir. Mümkün olduğu takdirde, bu kayıtlar üzerinden yazmanın bir “intikal haritası” ortaya konmalıdır. (Temellük/tesâhüb kayıtları, “Temelleke'l-fakîr, dahale fi nevbeti..., dahale bi-milki'l-fakîr, intekale ile'l-fakîr, sümme intekale ilâ..., isteshabehü'l-abdü'l-fakîr, isteshâbtü, min kü-tübi'l-fakîr” vb. ifadelerden oluşur.)

Kırâat ve semâ kaydı: Bu başlık altında, yazma üzerinde bulunan ve yazmayı okutan-okuyan hoca ve öğrencilere ait kayıtlara yer verilecektir. (Kırâat kayıtları, “Fülân b. fülân eserin tamamını -veya bir kısmını- bana okudu, ben de fülân b. fülân bunu tashih ettim ve kendisine rivayet hakkını verdim” türü ifadelerden oluşur.)

Mukâbele kaydı: Bu başlık altında, yazma üzerinde bulunan ve yazmanın, istinsaha esas olan nüshasından başka bir veya birden çok nüsha ile karşılaştırıldığını yahut müellif ya da hocaya arz edilip okunmak suretiyle tashih edildiğini ifade eden kayıtlara yer verilecektir. (Mukâbele kayıtları, “belega mukâbeleten, belega'l-ırâzu, belega mukâbeleten ve tashîhan, belegati'l-mukâbele, kûbile (kûbilet), kûbile ve suhhiha (kûbilet ve suhhihat), ûriza, ârazahû, kâbelehû, belega'l-arzu” vb. ifadelerden oluşur.)

Mütâlaa kaydı: Bu başlık altında, yazma üzerine düşülen ve yazmanın birileri tarafından okunduğunu yahut göz gezdirilmek suretiyle istifade edildiğini bildiren kayıtlara yer verilecektir. (Mütâlaa kayıtları, “karae, tâla’a fî... , nazara fî... , vakafe ‘alâ... , teemmelehû, istev‘abehû ve’stenâra minhû” vb. ifadelerden oluşur.)

Fevâid kaydı: Bu başlık altında, yazma eserlerin başında ve sonunda bulunan boş yapraklara okuyucular tarafından düşülen ve muhakkik tarafından önemli görülen notlara yer verilecektir.

İstinsâh kaydı: Bu başlık altında, genellikle yazmanın sonunda, nadiren de başında bulunan ve yazmanın istinsah tarihini, müntensih adını ve istinsah yerini bildiren kayıtlara yer verilecektir. (İstinsah kaydı ifadesi olarak genellikle, “ketebehû, kad vekaa’l-ferâğ, nemekahû, harrerehû, rakamehû, sevvedehû, meşşekahû, nesehahû, satarehû, kalledehû” gibi ibareler kullanılmıştır.)

Değerlendirme: Bu başlık altında muhakkik, yazmanın ilmi kıymetine dair değerlendirmelerini ortaya koyacak ve yazmayı mukabeleye dahil etme sebebini ifade edecektir. Muhakkik, yukarıdaki başlıklar dışında kendisi için başlık açmadığı farklı türden mûlahazalarına da yine bu başlık altında yer verecektir.

- e. Tahkik çalışmasında esas alınan yazmaların, (varsa) basılmış nüshaların, yazma eser uzmanlığı gerektirmeyen özelliklerinin tanıtımı.
- f. Tahkikte takip edilen usul: 1. Genel/standart esaslar açısından “*İSAM Tahkikli Neşir Esasları (İTNES)* benimsenmiştir” şeklinde bir ifade kullanılır. 2. Ayrıca her bir kitaba özgü takip edilen esaslar varsa bunlara işaret edilir. 3. Tahkikte kullanılan kısaltma ve işaretler belli bir standart oluşturularak eserin baş kısmında liste halinde bilgi verilir.
- g. Kullanılan nüshalardan en fazla 5 tanesinin giriş ve son sayfalarına/varaklarına fotoğraf olarak yer verilmeli. Her bir

nüşhanın giriş ve son varak fotoğrafı için yalnızca tek bir sayfa kullanılmalıdır.

4. Yukarıda belirtilen ve her tahkik çalışmasında muhakkikten talep edilecek olan teknik ve standart bilgiler gereğinden fazla uzatılmamalı; inceleme bölümünde kitabın hacmi, niteliği ve önemine uygun olarak yayın kurulu tarafından belirlenecek kelime hacmine bağlı kalınmalıdır.

Buna göre tek ciltli eserlerde Türkçe dirâse/inceleme bölümü yaklaşık 12.000 kelimeyi, özet tercümesi olan Arapça dirâse/inceleme bölümü ise 4.000 kelimeyi aşmamalıdır.

5. Müellif, eser veya konu hakkında hazırlanan ayrıntılı tahlil ve incelemeler yayın kurulu tarafından uygun bulunduğu takdirde eserin giriş kısmında yayınlanabilir.

TAHKİK USULÜ / YÖNTEMİ

I. Nüsha Seçimi

6. Nüsha seçiminde öncelikli olarak yapılması gereken; *eserin müellif nüshasına, bizzat müellif tarafından/müellife okunmuş nüshasına veya müellif nüshasıyla mukabele edilmiş nüshasına/nüşhalarına ulaşmaktır*. Müellif nüshasının gerçekten müellifin elinden çıkmış *son nüsha* olduğu (bazı müelliflerin eserlerini hayatları boyunca birkaç defa kaleme aldıkları gerçeği dikkate alınarak) ve müellifi tarafından kaleme alınmış müsvedde nüsha olmadığı teyit edilmelidir. Bu noktada bazı müstensihlerin, istinsah ettikleri nüshanın değerini arttırmak için “müellif nüshası” izlenimi verdikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bununla birlikte müellife ait müsvedde nüshanın da kıymetli olduğu unutulmamalı, bu nüsha ile sonraki müstensih nüshaları arasındaki ilişki dikkate alınmalıdır. Elimizde sadece müsvedde nüsha varsa, onu “müellif nüshası” olarak değerlendirmek gerekmektedir. Müellife ait elimizde birden fazla nüsha varsa, bunların hepsi incelenip değerlendirilmeli, muhakkik ve İSAM tahkik editörü birlikte çalışarak bir takdirde bulunmalıdır.

7. Müellif nüshasının bulunmadığı durumlarda bütün nüshalar arasındaki ilişki belli bir usul çerçevesinde tespit edilerek tahkikte kullanılacak temel nüshalar belirlenir ve nüshalar arası karşılaştırma yapılır.

Müellif nüshasının mevcut olması durumunda; nüshanın müellif hattı olduğu kesinse, müellif nüshası müsvedde ya da eserin ilk versiyonu değilse, diğer nüshalardaki farklılıklar sadece yazım hataları ve imla farklılıkları türünden önemsiz farklılıklarsa, bu hususu mukaddimede belirtmek kaydıyla tahkikte müellif hattı nüshayla yetinip nüsha mukabelesi yapılmayabilir.

Ancak:

(a) Diğer nüshalar müellifin mübeyyaza/temize çekilmiş nüshasını temsil ediyorlarsa bu durumda müsvedde nüsha esas alınmalı, diğer nüshalar da nüsha tercihinden sonra karşılaştırmaya dahil edilmelidir.

(b) Diğer nüshalar eserin ikinci versiyonunu temsil ediyorlarsa bu durumda nüsha karşılaştırmasında bu nüshalar kullanılmalı, ilk versiyonu temsil eden müellif nüshası da karşılaştırmaya dahil edilmelidir.

(c) Diğer nüshaların eserin mübeyyaza/temize çekilmiş versiyonunu yahut ikinci versiyonunu temsil etmediği durumlarda; müellif hattı nüsha ile aralarında (kelime değişiklikleri dahi olsa) muhteva farklılıkları, takdim-tehirler vb. önemli farklar var ise bu nüshaların da karşılaştırma işine dahil edilmesi gerekir.

8. Müellif nüshası, müellif tarafından/müellife okunmuş nüsha veya müellif nüshasıyla mukabele edilmiş nüsha dışındaki temel nüshaların belirlenmesi aşamasında, kural olarak eserin bütün nüshalarına ulaşılması gerekir. Ancak tümüne ulaşamayacak derecede çok sayıda nüshası bulunan eserlerde *makul ve temsil edici* sayıda nüshaya ulaşmak yeterli olacaktır.

9. Müellif nüshası, müellif tarafından/müellife okunmuş nüsha ve müellif nüshasıyla mukabele edilmiş nüsha dışındaki temel nüshaların belirlenmesi aşamasında aşağıdaki tercih kriterleri esas alınır:
- Müellif nüshasından istinsah edilmiş olması,
 - Müellifin tanınmış öğrencilerinden birisi tarafından istinsah edilmiş olması,
 - Eski tarihli olması; özellikle müellifin yaşadığı/eserini kaleme aldığı tarihte ve şehirde istinsah edilmiş olması,
 - Mukabele görmüş olması,
 - Müstensihin âlim ve titiz biri olması,
 - Bir âlim tarafından okunmuş ve/veya notlandırılmış olması,
 - Semâ (kıraat ve icâzet) kayıtlı olması,
 - Tashif ve tahrifin az olması,
 - Tam nüsha olması,
 - Okunaklı olması,
 - Özel itina ile hazırlanmış olması (sultânî nüshalar gibi),
 - İstinsah tarihinin biliniyor olması,
 - Müstensih adının biliniyor olması.
10. Bu tercih kriterleri ve sıralama mutlak olmayıp muhakkik tarafından söz konusu bütün özellikler değerlendirilmelidir. Zira daha geç tarihli veya daha az okunaklı bir nüshanın müellifin metnine daha yakın olma ihtimali her zaman mevcuttur.
11. Tahkik edilecek eserin nüshaları dışında o eser üzerine yazılmış şerh ve hâşiyeler, reddiyeler, o eserden yapılan iktibaslar, eserin klasik dönemde yapılmış çevirileri ve daha önce yapılmış muteber baskıları (özellikle Bulak, Matbaa-i Âmire vb. baskılar ile ulaşılamayan nüshaları kullanmış muteber ilmi neşirler) da dikkate alınmalıdır.

12. Çok sayıda nüshası bulunan eserlerde nüsha karşılaştırma işlemi için prensip olarak en az üç, en fazla beş nüsha seçilmelidir.

Haşiye ve talik gibi esas metnin tamamını içermeyen tahkik çalışmalarında tahkik editörünün kararı doğrultusunda esas metin tahkik edilebilir ya da tek bir yazmaya/basmaya itimatla çalışmada kendisine yer verilebilir.

II. Metnin Ortaya Çıkarılması

13. Metnin ortaya çıkarılmasında *müellif nüshası* varsa bu nüsha, müellif nüshası bulunmayıp *müellif tarafından/müellife okunduğu tespit edilen bir nüsha* varsa bu nüsha, böyle bir nüshanın bulunmadığı durumlarda *müellif nüshasıyla mukabele edilmiş nüsha* esas alınmalıdır. Bu durumda diğer nüshalardaki farklılıkların tamamı dipnotta gösterilmelidir. Müellife ait birden fazla nüsha varsa bunlar arasında, müellife okunan birden fazla nüsha bulunması halinde de bu nüshalar arasında tercih yapılarak biri esas alınmalı ve diğer nüshalardaki farklılıklar dipnotlarda gösterilmelidir.

14. Yukarıdaki türlerden (:müellif nüshası, müellif tarafından/müellife okunmuş nüsha ve müellif nüshasıyla mukabele edilmiş nüsha) bir nüsha bulunmadığı zaman, tek bir nüsha değil belirtilen tercih kriterlerine göre tespit edilmiş temel nüshaların her biri asıl kabul edilmek suretiyle tercih (metin seçimi) yöntemi kullanılır ve müellifin elinden çıkmış nüshaya en yakın metin ortaya çıkarılmaya çalışılır. Bu yöntem, belirlenen nüshalardaki ortak ifadeleri koruyup farklı ifadeler söz konusu olduğunda en doğru ifadenin tercihi ve hataların muhakkik tarafından tashihi esasına dayanmaktadır.

Ancak bu durumda varak numaralarının gösterilebilmesi için bir nüsha seçilir ve bu numaralar varak başlangıcına gelmek şartıyla metnin içinde şu şekilde [eğik çizgi + köşeli parantez içi varak numarası ve harfi] gösterilir:

وإن لم يكن / [٧٧] معتبرًا عندنا...
وهي محتملة في الآية على ما أشار إليه / [٧٧] الفاضل التفتازاني...

Eğer yazma varak olarak değil de sayfa sayfa numaralandırılmışsa bu durumda varak numarası ve harfi yerine sadece sayfa numarası aynı formatta kaydedilecektir:

وإن لم يكن / [٧٧] معتبرًا عندنا...
وهي محتملة في الآية على ما أشار إليه / [٧٨] الفاضل التفتازاني...

Eğer yazma birkaç ciltten teşekkül ediyorsa ilgili cildin başlangıç noktasına dipnot düşülerek gösterilen varak numarasının kütüphane kayıt bilgisi verilmelidir:

وإن لم يكن / [١] معتبرًا عندنا...

^١ من هنا: شهيد علي باشا: ١٢٣.

وهي محتملة في الآية على ما أشار إليه / [١] الفاضل التفتازاني...

^١ من هنا: شهيد علي باشا: ١٢٤.

Teâlâ, *sallallâhu aleyhi ve sellem* gibi tâzim ve dua cümleleri de varak numaralarını göstermek için seçilen bu nüshada olduğu gibi kaydedilmeli, diğer nüshalarda bu tür cümlelerde görülen farklar da dipnotta gösterilmelidir. Tâzim ve dua cümleleri kaydedilirken esas alınan nüshada kısaltma kullanılmış olsa bile, bu cümleler tahkikte açıkça yazılmalı, simge kullanılmamalıdır. Ayrıca tazim cümleleri iki çizgi arasına alınmadan yazılmalıdır.

قال النبي صلى الله عليه وسلم:

عن أبي هريرة رضي الله عنه:

قال الله تعالى في كتابه:

15. Prensip olarak tahkik yapan araştırmacı *gerekli olmadıkça* metne müdahale etmemelidir. Buna göre, yazmalarda yer alan rumuz ve kısaltmalarda şu şekilde hareket edilmelidir:

A. Metinde kullanılan (... gibi) (قال أبو جح، صلعم، فح، قال أبو حنيفة تعالى، صلى الله عليه وسلم، فحيثئذ،) (... قال أبو حنيفة şeklinde) yazılacak ve bu değişiklik dipnotta belirtilmeyecektir. Ancak, إلخ، نا و ثنا، إلخ gibi, yaygın olarak kullanılan kısaltmalarda açıklama yapılmayacaktır. Ayrıca, çalışmanın dirase kısmında müellifin kullandığı, muhakkikin de açıklayarak yazdığı kısaltmaların bir tablosuna yer verilecektir.

Ancak; kısaltmanın birden fazla şekilde açıklanabilecek olması, muhakkikin açıklamada şüpheye düşmesi gibi durumlarda her bir açıklamaya düşülecek dipnotlarda yazmada yer alan kısaltmalara nüsha farkına işaret eder gibi işaret edilecektir:

لكن هذا خلف¹...

¹ ط ر ل: هف [اختصارًا من "هذا خلف"].

لكن هذا فاسد¹...

¹ ط ر ل: هف [اختصارًا من "هذا فاسد"].

B. Müellif tarafından simge/rumuz olarak kullanılan işaretler ise açıklanmaksızın olduğu gibi yazılacaktır. Örneğin, Zâhidî'nin *Kunye*'sinde, Mevsilî'nin *Muhtâr*'ında ve İbn Âbidîn'in *Reddû'l-muhtâr*'ında kullanılan simgelerde bu şekilde hareket edilecektir:

”جت“ [جمع التفاريق] ولا يجب ضمان السوم إلا بذكر الثمن.

Bu durumda okuyucuya kolaylık sağlamak üzere dirase kısmında müellif tarafından kullanılan simgelerin açıklımalarını ihtiva eden bir tabloya yer verilecektir. Ayrıca muhakkik,

fayda görmesi halinde simgenin açılımına köşeli parantez içerisinde ana metinde yer verebilecektir:

”جت“ [جمع التفاريق] ولا يجب ضمان السوم إلا بذكر الثمن.

16. Müellif nüshası, müellif tarafından/müellife okunmuş nüsha veya müellif nüshasıyla mukabele edilmiş nüsha esas alınarak metin oluşturulduğunda, *asıl nüshadaki hatalar* (âyetlerin yazımındaki hatalar hariç) metinde aynen korunup bunlara dipnotta işaret edilir.
17. Tahkikte kullanılan nüshalarda istikrarlı olarak sürdürülen ve günümüz standart Arapça gramerine göre “yanlış” olarak değerlendirilen uygulamalar, müellifin üslubuna ve/veya dönemin dil anlayışına ışık tutuyorsa aynen bırakılmalı; girişte, eserin bu özelliği mutlaka vurgulanmalıdır.
18. Metin içindeki konu değişikliklerinde ve müellifçe serdedilen görüşlerin taksime tâbi tutulduğu yerlerde muhakkik tarafından uygun paragraflama yapılmalıdır. Paragraflama konusunda mutedil bir yol izlenmeli, çok uzun ve kısa paragraflardan kaçınılmalıdır.
19. Muhakkik gerekli gördüğü yerlerde köşeli parantez [] içine alarak başlık-alt başlık ve rakam kullanabilir. Bu tür başlıklar ve rakamlar sayfa kenarında değil metnin gövdesinde yer almalıdır.
20. Âyetlerin yazımındaki hatalar muhakkikçe asıl metinde düzeltilmeli, fakat nüsha farkı olarak gösterilmemelidir. Müellif nüshası, müellif tarafından/müellife okunmuş nüsha ve müellif nüshasıyla mukabele edilmiş nüshadaki bu tür hatalar ise metinde düzeltilip dipnotta bu hataya işaret edilmelidir.
21. Âyetlerde hata gibi görünen hususlar kıraat farklılıklarından kaynaklanıyorsa, olduğu gibi bırakılmalı ve dipnotta buna işaret edilmelidir.

22. Müellifin verdiği hadis metni, mâna ile rivayet kabilindense veya mevcut hadis eserlerinde eksiksiz olarak bulunamıyorsa olduğu gibi bırakılmalı ve dipnotta bu hususa işaret edilerek, ona yakın ifadeli hadis rivayeti kaynağıyla verilmelidir. Mâna ile rivayet kabilinden sayılamayacak kadar küçük değişikliklerde ise lafız değişikliği olduğuna işaret edilerek sadece kaynak belirtilmekle yetinilmelidir.
23. Metinde geçen bir şiir, meşhur şairlerden birine aitse ve onun neşredilmiş divanındaki metin ile uyuşmuyorsa olduğu gibi bırakılmalı, farklılığa dipnotta işaret edilmelidir.
24. Nüshanın okunamadığı yerlerde, kelime veya cümleye ait fotoğraf, iktibas işareti « » içerisinde ilgili yere konulmalıdır:

وطالعتها كذا وكذا مرة، والنسخة وقف على المدرسة « (الخطوط المصنوعة) »
بمصر.

III. Nüsha Farklarının Gösterilmesi ve Açıklamalar

A. Nüsha Farkları

25. Tahkikte kullanılan nüshaların gösterilmesinde nüshaların buldukları kütüphaneyi işaret eden ت، ب، أ، gibi uygun rumuzlar kullanılmalıdır. Meselâ Şehid Ali Paşa Kütüphanesi nüshası için ش gibi. Kütüphane adlarının benzer olması durumunda karışıklığa yol açmayacak uygun bir rumuz bulunmalıdır. Birden fazla rumuzun aynı yerde kaydedilmesi halinde nüsha istinsah tarihine göre kronolojik sıralama yapılmalı, istinsah tarihinin bilinmemesi durumunda ise nüshaların “Giriş/İnceleme” kısmında belirtilen tercih sıralaması dikkate alınarak sıralamaya gidilmelidir.
26. Nüsha farklılıkları şu şekilde gösterilecektir:

- Nüshada fazlalık bulunduğu durumda artı + işareti kullanılacaktır:

Bunun anlamı، ش + الأمر

- Nüshada eksiklik bulunduğu durumda eki – işareti kullanılacaktır:

الأمر ش – الأمر Bunun anlamı, ش nüşhasında الأمر kelimesi eksiktir.

- Nüshada, diğer nüshalarda bulunan kelimenin/cümlenin yerinde başka bir kelime/cümle bulunduğu durumda iki nokta : işareti kullanılacaktır:

الأمر ش: كالأمر Bunun anlamı metinde geçen (örneğin) بالأمر kelimesi yerine ش nüşhasında كالأمر ifadesi yer almaktadır.

27. Nüsha farklılığı iki satırdan fazla değil ise dipnotta – veya + işareti kullanılarak aynen yazılmalıdır:

١ ث - وقوله عز وجل وقد أنزلنا آيات بينات أي آيات تبين حدود الله من غير حدوده أو ما يبين الحق من الباطل أو الرسول من غيره.
٢ ن + والصحيح من الأقوال أن حم خبر مبتدأ محذوف وتنزيل الكتاب خبره من الله صفة الكتاب والتقدير هذا حم تنزيل الكتاب من الله العزيز الرحيم.

28. Nüsha farklılığı iki satırdan daha uzun olduğunda, eksiklikler başlangıç ve sonları eksik olan kısım anlaşılacak şekilde verilmek suretiyle kaydedilmeli, fazlalıklar ise tamamen yazılmalıdır.

١ ن - لكنهم... ويلبسون عليهم.

29. Nüsha farkı olarak hurûf-ı meânî gösterilirken:

a. Sonrasındaki *kelimeye bitişen* ف, ب, و gibi harflerde bunların sonrasındaki kelime esas alınmalı ve dipnot rakamı bu kelimeye konulmalıdır. Meselâ tercih edilen metnin aksine البيت kelimesinden önce ف, ب, و gibi harflerin bulunduğu ن nüşhasındaki bu farklılık (و + ن veya ب + ن veya da ف + ن olarak değil), şeklinde gösterilmelidir. Metindeki ibarede البيت veya فالببيت ن: فالببيت ن: veya البيت ن: ve البيت ن: olarak gösterilmelidir. Her iki durumda da dipnot işareti, hurûf-ı meânînin başında bulunduğu kelimenin (meselâ yukarıdaki örnekte البيت) sonuna konulmalıdır.

b. Sonrasındaki *kelimeye bitişmeyen* من، في، على gibi harflerde ise nüsha farklılığında doğrudan bu harflerin kendisi esas alınmalı ve dipnot rakamı bu harflerin hemen sonrasına konulmalıdır. Meselâ tercih edilen metnin aksine البيت kelimesinden önce، في، من، على gibi harflerin bulunduğu ن nüshasında bu farklılık، في + ن şeklinde, eksiklik ise في - ن şeklinde, metinde geçen في yerine ن nüshasında geçen على ise على ن: şeklinde gösterilecektir.

30. Müstensih tarafından yanlış yazılan kelimenin üstü çizilerek aynı satırda doğrusu yazılmış ise bu tür yazım hataları gösterilmeyecektir. Bir nüshada yanlış yazılan veya hiç yazılmayan, ancak satır arasında veya kenarda tashih edilen ibareler ise metne alınır ve nüsha farkı olarak dipnotta şu şekilde gösterilir:

¹ ن - أن يصير، [صح في الهامش].

(“Nûn” nüshasında أن يصير ibaresi eksiktir, fakat kenarda tashih edilmiştir).

Birden fazla nüshada yanlış yazılan veya hiç yazılmayan, ancak bir ya da birden fazla nüshanın satır arasında veya kenarında tashih edilen ibareler ise nüsha farkı olarak şu şekilde gösterilir:

¹ ع ش ن - أن يصير، [صح في هامش ن].

(“Ayn, şfn ve nûn” nüshalarında أن يصير ibaresi eksiktir, fakat “nûn” nüshasının kenarında tashih edilmiştir).

¹ ع ش ن ق - أن يصير، [صح في هامش ن ق].

(“Ayn, şm, nûn ve kâf” nüshalarında أن يصير ibaresi eksiktir, fakat “nûn” ve “kâf” nüshalarının kenarında tashih edilmiştir).

- Nüshalardan birinde çok fazla صح işareti olması durumunda, bu tashihler -en az iki nüshada ana metinde yer almış olmaları şartıyla- dipnotta gösterilmeyebilir.

31. Herhangi bir nüshanın hâmişinden gerekli bir nakil yapılacaksa şu şekilde gösterilecektir:

¹ وفي هامش ن:

32. Minhüvât notlarındaki (bk. md. 37) nüsha farklılıkları, hadis tahriçleri vb. gerekli açıklamalar gösterilirken manuel olarak dipnot işaretçisi konulmalı ve normal dipnotlardan farklı olarak üst simge şeklinde parantez içi rakam kullanılmalıdır:

١ وفي هامش ن: فإن العدد نص في مفهومه عندهم، وأما^(١) احتمال أن يقال: «معنى ذلك أنه لا يحتمل النقصان، لا^(٢) الزيادة» فليس بشيء كما لا يخفى.^(٣) «منه». | (١) ل: أما؛ (٢) ل: لأن؛ (٣) ر - كما لا يخفى.

B. Açıklamalar

33. Metinde delil olarak kısmen yer verilen ya da işaret edilen âyetlerde aşağıdaki esaslar takip edilecektir:
- Metinde kısmî olarak zikredilen âyet ve hadisler, gerek duyulduğu takdirde dipnotta başı ve sonuyla birlikte tam olarak zikredilmelidir. Âyetlerin dipnotta tamamlanması durumunda sure ismi ve âyet numarasına metin içerisinde değil, dipnotta tamamlanan âyetin sonunda yer verilecektir.
 - Âyet ve hadisler dipnotta tamamlanırken öncesinde “يقول” ve benzeri kayıtlara yer verilmeyecektir. Doğrudan bir âyete veya hadise telmih özelliği taşıyan ve işaret edilmesi önemli görülen ifadelerde ise “لعله يشير إلى قوله” gibi cümleler kullanılacaktır.
 - Dipnotta uzun âyet ve hadislerin tamamını vermek gerekli olmayıp mahall-i istişhâdı içeren ve ifadeyi eksik bırakmayan ibareler kaydedilmelidir.
 - Metinde ve dipnotta geçen âyetler çiçekli parantez içerisine alınacak, varsa إلخ kelimesinden sonra virgöl, öncesinde üç nokta konulacak, metinden iki punto daha küçük yazılan sûre ismi ve âyet numarası köşeli parantez içinde verilecek, sûre isminden sonra sadece boşluk konulacak, sûre numarası ve âyet numarası arasında eğik çizgi işareti / yer alacaktır:

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِّن قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمُ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً﴾ [الرعد ۱۳/۳۸]

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِّن قَبْلِكَ﴾ الآية، [الرعد ۱۳/۳۸]

34. Hadislerin kaynağı verilirken muhakkikin tercihine göre aşağıdaki iki sistemden biri takip edilecektir:

1. Klasik sistem (Cilt + sayfa + hadis no)

Hadis tahriçlerinde muhakkik tarafından klasik sistemin takip edilmesi durumunda *Kütüb-i sitte-tis'a* ve diğer hadis kitapları arasında herhangi bir ayırım yapılmaksızın önce hadis kaynağının ismi, virgül sonrasında da cilt-sayfa numarası ile ilgili eseri baştan sona numaralayan müteselsil hadis numarası zikredilmelidir. Kaynaklar arasında ise noktalı virgül kullanılmalıdır.

۱ صحیح البخاری، ۲/۳۲۳ (۱۹۴۲)؛ صحیح ابن حبان، ۱۱/۳۲۵-۳۲۶ (۱۳۲۲).

2. Concordance sistemi:

Hadis tahriçlerinde *Concordance* sisteminin tercih edilmesi durumunda kullanılan hadis kaynaklarının öncelikle bu sistemle uyumlu baskılar olması gerekmektedir.¹ Tahriç yapılırken öncelikle hadis kaynağı zikredilmeli, virgülden sonra kitap ismi ve bab numarası, aralarına virgül koymadan verilmelidir. Müslim'in *Sahih*'i ve Mâlik'in *Muvatta*'ında bab numarası yerine o kitâbın l'den başlayan hadis numarası kullanılacaktır. Kaynaklar arasında ise yine noktalı virgül kullanılmalıdır

۱ صحیح البخاری، بدء الخلق، ۸؛ صحیح مسلم، الإیمان، ۹۵.

Concordance sistemine göre yapılan tahriçlerde *Kütüb-i tis'a* dışındaki hadis kaynaklarında hadis kaynağı zikredildikten sonra cilt-sayfa numarası verilecektir.

۱ صحیح ابن حبان، ۱۱/۳۲۵-۳۲۶؛ المستدرک للحاکم، ۴/۳۷۹.

•••••

¹ Örneğin:

- *el-Kütübü's-sitte ve şürâhuha*, İstanbul: Çağrı Yayınları; Tunis: Dâru Sah-nûn, 1992, XXIII.

- *Mevsûatü'l-hadisi's-şerif: el-Kütübü's-sitte*, Riyad: Dârü's-Selam, 2000.

35. Hadislerin tahricinde:

- a. Hadisin kaynaklardaki yerlerine işaret edilmeli, çok gerekli olmadıkça hadisin sıhhat derecesine dair bir yargıdan kaçınılmalıdır. Ancak tahkik edilen eserin konusuna ve tahric edilen hadisin metindeki bağlamına göre daha ayrıntılı bilgi verilebilir.
- b. Varsa metin sahibinin kendi kaynaklarına ve mensup olduğu ekole ait kaynaklara öncelikli olarak yer verilmesi uygundur. Örneğin İmam Tahâvî'nin *Şerhu Me'âni'l-âsâr*'ı tahkik edilirken burada geçen hadislerin öncelikli olarak *Şerhu Müşkili'l-âsâr*'dan ve Şeybânî ile Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr* gibi hadis içerikli eserlerinden tahric edilmesi uygundur.
- c. Mümkünse en az iki kaynak zikredilmelidir. Hadis Buhârî ve Müslim'de varsa bu iki kaynakla yetinilmelidir.
- d. Hadis *Kütüb-i tis'a*'da mevcutsa bunlarla yetinilmelidir.

36. Metinde geçen ve *ilgili alanda meşhur olmayan* şahıs, kitap, fırka, mezhep, kabile, yer adları vb. hakkında, ilk zikredildikleri yerde dipnotta *kısaca* bilgi verilmeli, anlaşılması zor (*garib*) kelimeler kısaca açıklanmalı, şiiirlerin kaynağı gösterilmelidir.

Biyografik açıklamalarda aşağıdaki kural ve örnekler takip edilecektir:

- a. Tahkik ve dirase metinlerinde geçen, ilgili alanda meşhur olmayan isimler için dizin bölümünde zikredildikleri ilk yerin dipnotunda biyografik açıklama yazılacaktır. Biyografik açıklamada; şahsın adı, künyesi, memleketi, mezhebi, uzman olduğu alan ve kendisiyle tanındığı; esere, hocasına-öğrencisine ya da özel durumuna ait bilgi yer almalıdır. Biyografik açıklama kaynaklardan “kopyala-yapıştır” yapılmayacak; yukarıda verdiğimiz çerçevede muhakkik tarafından yazılacak ve iki satırı geçmeyecektir. Bu açıklama notunda aşağıdaki örnek format takip edilecektir:

١ أبو محمد عبد الله بن محمد بن يعقوب بن الحارث السُّبْدُمُونِي الحارثي (ت. ٣٤٠/٥٣٤٠م). فقيه حنفي من أهل بخارى، كان معروفاً بـ"الأستاذ". له: كشف الآثار الشريفة في مناقب الإمام أبي حنيفة. انظر: الأنساب للسمعاني، ١/١٩٦؛ الجواهر المضية للقرشي، ٢/٣٤٤.

Aynı isim hem tahkik metninde hem de dirase metninde geçiyorsa bu durumda dirase metninde ismin yanına köşeli parantez içerisinde hicri ve miladi ölüm yılı kaydedilecek, biyografik açıklama notunun yazımı tahkik bölümünün dipnotuna bırakılacaktır.

b. Tahkik ve dirase metinlerinde geçen (Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. İbn Mes'ûd, Hz. İbn Abbas, Ebû Hanîfe, Şâfiî, Eş'arî, Gazzâlî, Râzî... gibi herkes tarafından ya da Serahsî, Mergînânî, İbnü'l-Hümâm gibi ilgili alanda tanınan) meşhur isimler için dipnotta biyografik açıklama yazılmayacak, sadece geçtikleri ilk yerde isimlerinin yanına köşeli parantez içerisinde hicri ve miladi ölüm yılı kaydedilecektir.

واختصر كتاب الغزالي [ت. ٥٠٥/١١١١م] في الأصول المسمى...

فهو عند أبي حنيفة [ت. ١٥٠/٧٦٧م] ليس بشرط...

37. Özellikle Osmanlı dönemi metinlerinde çokça karşılaşılan ve metnin kenarına "منه"/*minhu* (çoğulu "منهوات"/*minhüvât*) kaydıyla ilâve edilmiş açıklamalara, şayet müellife aitse "منه" kaydıyla her durumda, müellif dışında birisine aitse gerekli görüldüğü durumlarda dipnotlarda yer verilmelidir.

- "منه" kelimesi de eserin baş kısmındaki kısaltmalar listesinde gösterilmelidir.

- Ana metinde *minhüvât* notunun düşüldüğü yerdeki dipnot rakamı muhakkik tarafından parantez içine alınmalıdır:

الرابعة: «طبقة أصحاب التخریج من المقلّدين»: كالرازي^(١) وأضرابه.

^١ وفي هامش ظ م ع: الرازي هو أحمد بن علي بن أبي بكر الرازي، المعروف بالجصاص خلافاً لمن زعم أنّ الجصاص غير الرازي، كما أفاده في الجواهر المضية. وهو من جماعة الكرخي وتمام ترجمته في طبقات التميمي، وذكر أنّ وفاته سنة ٣٧٠، عن خمس وستين سنة، ومثله في تراجم العلامة قاسم. «منه».

38. Dipnotta kaynaklardan yapılacak alıntılar iktibas işareti «...» içinde gösterilecektir. İktibas işareti içinde yapılan alıntının kendi içinde yeniden iktibas işareti kullanmak gerekiyorsa çift tırnak "...", sonraki alıntılarda ise tek tırnak '...' tercih edilecektir.
39. Dipnotta lugat kitaplarından anlamı verilen kelimelerin yeri gösterilirken cilt ve sayfa numarası verilmeyecek, maddenin aslı harfleri iktibas işareti içinde yazılacaktır, «بثث»، «كتب»، önce-sinde (مادة) ve benzeri açıklayıcı kelimeler kaydedilmeyecektir.
40. Dipnotlarda kullanılan kaynaklar müelliflerin vefat tarihleri-ne göre sıralanmalıdır. (Buna *Concordance*'ın içerdiği dokuz kitap da dahildir.)
- Buna göre hadis kitapları şu şekilde sıralanmalıdır: *Muvat-ta'*, *Müsned-i Ahmed*, *Dârimî*, *Buhârî*, *Müslim*, *İbn Mâce*, *Ebû Dâvûd*, *Tirmizî*, *Nesâî*.
41. Metinde eser ismi zikredilmek suretiyle yapılan atıfların kay-nağı tespit edilerek dipnotta gösterilmelidir. Eser ismi be-lirtilmeksizin yapılan atıfların kaynağını göstermek zorunlu değildir. Kaynak gösterilecek eserin matbu hali tercih edil-melidir. Kişi ismi zikredilerek ya da henüz tahkik edilmemiş, yazma halindeki eserlere yapılan atıfların tespiti konusunda da azami gayret gösterilmelidir. Birden fazla baskısı olan tef-sir kitaplarına yapılan atıfların gösterilmesinde cilt ve sayfa yanında sûre ve âyet numarası da kaydedilmelidir:

^١ تفسير الطبري، ١٣٣/١ (البقرة، ٢٣/٢).

42. Müellifin metin içerisinde ileriye ve geriye yaptığı atıfların yeri (varsa meselenin-hadisın sıralı rakamı, yoksa cilt-sayfa numarası verilmek suretiyle) dipnotta belirtilmelidir.
43. İki farklı türde dipnotun yanyana gelmesi durumunda, örneğin nüsha farkı ile açıklama notu düşülmesi gereken yerin metinde aynı kelimeye denk gelmesi durumunda bunlar tek dipnot numarası verilerek birlikte gösterilmeli, iki ayrı dipnot numarası verilmemelidir. Bu durumda önce nüsha farkı, daha sonra muhakkik açıklaması yazılacak ve bu ikisi arasında, öncesinde ve sonrasında birer boşluk bulunan “dikey çizgi işareti” (|) yer alacaktır:²

فهذه عُجالة عَلَّقْتُهَا عَلَى مَبْحَثِ الْمَفْهُومِ، وَذَكَرْتُ فِيهَا مَا وَقَعَ فِي بَيَانِهِ مِنَ
الْأَفْضَالِ الْقُرُومِ،^١ مَعَ فَوَائِدِ التَّقْطِطِهَا أَثْنَاءَ الْمَدَارَسَةِ وَالْمَذَاكِرَةِ.

^١ ل: القدوم. | القروم: جمع قَرْمٌ، بمعنى الفحل. القاموس المحيط للفيروز
آبادي «قرم».

44. Dipnotta herhangi bir kaynağa atıf yapılırken, sırasıyla eserin ve müellifin meşhur adı, cilt ve sayfa numarasıyla yetinilmelidir. Tam künye bibliyografyada verilmelidir. Kaynaklar arasında atıf harfi kullanılmamalıdır.

^١ تبصرة الأدلة للنسفي، ٨٤٩/٢؛ الإمامة والسياسة لابن قتيبة، ٤٤١.

Dipnotta tahkikli bir eserin muhakkikine ait mukaddimesine/ dirasesine ise şu şekilde atıf yapılacaktır:

- a. Tahkik çalışmasında muhakkikin tek bir dirasesi kullanılmışsa:

"المقدمة" لمحمد أحمد دهمان، ٢١.

- b. Tahkik çalışmasında muhakkikin birden fazla dirasesi kullanılmışsa:

.....

² Dikey çizgi işareti, klavye Arapça iken “sol shift + bitişiğindeki özel tuş” a basılarak yazılır.

"المقدمة" لمحمد أحمد دهمان (لكتاب إعلام الوری بمن ولي نائباً بدمشق الكبرى) ٢١.

"المقدمة" لمحمد أحمد دهمان (لكتاب القلائد الجهرية في تاريخ الصالحية) ٢١.

Her iki durumda da ilgili esere kaynakçada şu şekilde yer verilecektir:

- المقدمة؛

محمد أحمد الدهمان.

ضمن القلائد الجهرية في تاريخ الصالحية لمحمد بن طولون (ت).
٩٥٣هـ/١٥٤٦م، دار الكتب، بيروت، ١٤٣٣/٥١٤٣٣م، ٥-٣٦.

BİBLİYOGRAFYA ve FİHRİSTLER /İNDEKSLER

45. Eserin sonuna sırasıyla; âyet, hadis, emsal, şiir, fırka, mezhep, yer, şahıs ve eser isimleri ile gerekiyorsa terimlerin yer aldığı fihristler/indeksler konulmalıdır. Bu indekslerde esas metinde geçen öğeler dikkate alınmalı, dipnotlardaki öğeler ise ancak (metinde işaret edilen bir âyetin/hadisın metninin dipnotta verilmesi, metinde belirsiz olarak geçen şahıs, eser vb. isimlerin dipnotta belirlenmesi gibi) metinle bağlantılı olan ve/veya ilmî fayda mülâhaza edilen durumlarda indekse dahil edilmelidir.

- Konu fihristi eserin en başına konulmalıdır.
- Âyet indeksi yapılırken âyetlerin Kur'ân-ı Kerim içerisinde yer aldıkları sıra dikkate alınacaktır. Buna göre sıralama şöyle olacaktır: el-Fâtiha, el-Bakara, Âl-i İmrân...
- Âyet indeksinde önce sûre numarası, ardından âyet numarası yazılacak, ilgili âyetin metninden sonra eser içerisinde zikredildiği sayfa numarası yazılacaktır.

سورة الأنبياء

١٠٣	﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلَاءُ اللَّهِ﴾	٢٢/٢١
١٣١	﴿لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ﴾	٢٣/٢١
٢٥٠	﴿وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى﴾	٢٨/٢١
٣٠٧	﴿أَفَأَيْنَ مَتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ﴾	٣٤/٢١

- d. Şiir indeksi alfabetik olarak yapılacak ve şiirin başlangıç harfi dikkate alınacaktır.
- e. Özel isimlerin indeksi (lâm-ı ta'rif, eb, ibn, ibnetün, bint, ümm, zû, zât vb. kelimeler dikkate alınmaksızın) alfabetik yapılacaktır. Eserde birden fazla isimle yer alan şahısların isimlerinin tamamı indekse girilecek, daha meşhur olduğu isminin karşısına sayfa numarası konulurken diğer isimlerde bu isme gönderme yapılacaktır:

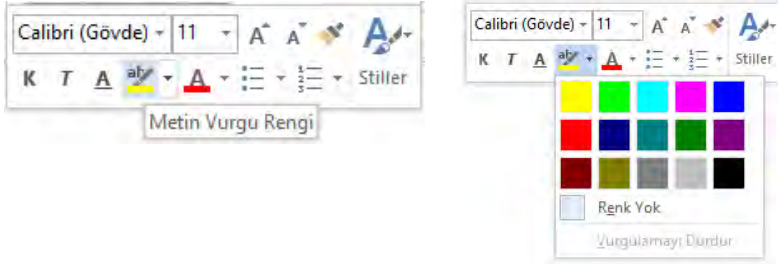
الماتريدي: ٢، ٨، ٢٣، ٤٥

أبو منصور: الماتريدي

- f. Ayır ayrı dizin oluşturma işi teknik olarak zor olduğundan ve bu işin sayfa düzeni (tasarım/mizanpaj) işiyle de alâkalı olmasından dolayı muhakkikler sadece dizinde yer alacak öğeleri renklendirmek suretiyle seçimini yapacak, yukarıdaki dizin işlemleri ise bilgisayar programı üzerinde tasarımcı tarafından yapılacaktır. Buna göre eser içerisinde geçen ve dizinde yer alacak bu öğeler muhakkikler tarafından Word programı içerisinde “Metin Vurgu Rengi” ile farklı renklerde vurgulanacak; âyetler sarı, hadisler (âsâr dahil) açık yeşil, şiirler turkuaz, emsaller pembe, şahıs adları mavi, eser adları kırmızı, şüüb-kabâil-yer adları deniz mavisi, edyân-fırka-mezhep-cemaat adları mor, terimler koyu sarı renklerine boyanacaktır.
- g. Boyama işlemi tahkik edilen eserin bütün tashihleri bittikten sonra en son aşamada muhakkik tarafından yapılacak-

tır. Tasarımcı tarafından bilgisayar ortamında oluşturulan indeksler muhakkik tarafından kontrol edilip son aşamaya getirilecektir.

■ Metin Vurgu Rengi

Sarı, A. Yeşil, Turkuaz, Pembe, Mavi, Kırmızı, Deniz Mavisi, Mib, K. Sarı

46. Bibliyografya dipnotlarda kullanılan bütün kaynakları kapsmalıdır.
47. Bibliyografyada sıralama eser adına göre alfabetik olmalıdır.
48. Eserlerin isimleri, satır başında uzun tire işaretinden sonra tam olarak ve koyu harflerle (**bold**) yazılır, sonlarında noktalı virgül konulur. Daha sonra yazar ismi, varsa muhakkik ismi ve neşir bilgileri, her biri yeni bir paragrafta olmak üzere aşağıdaki şekilde kaydedilir:

- الأدب المفرد؛

محمد بن إسماعيل البخاري (ت. ۲۵۶هـ/ ۸۷۰م).

تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار الكتب العلمية، بيروت
١٤٠٩هـ/ ١٩٨٩م.

- الدر المنثور في التفسير بالمأثور؛

جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي (ت. ٩١١هـ/
١٥٠٥م).

دار الفكر، بيروت ١٩٩٣م.

49. Dipnotlarda esas ismi olmayan meşhur adıyla kaydedilen eserler bibliyografyada da dipnottaki şekliyle verilir, ardından eserin esas ismi başına المسمى kelimesi eklenerek parantez içi yazılır:

- تفسير الطبري (المسمى جامع البيان في تأويل آي القرآن)؛

أبو جعفر محمد بن جرير الطبري (ت. ٣١٠هـ/٩٢٣م).
دار المعارف، القاهرة ١٩٦٩م.

50. Eser adından sonra müellifin meşhur olan künyesi ve/veya lakabı, sonra kendisinin ve babasının (ihtiyaç halinde dedesinin) adı, ardından nisbesi, varsa muhakik veya mütercimim yeterli adı, eseri yayımlayan kurum, yayınevi (bunların bulunmaması durumunda matbaa ismi), basıldığı yer ve basım tarihi kaydedilecektir.
51. Baskı tarihi eser üzerinde kayıtlı olan tarihten ibaret olup ilâve ve eksiltme yapılmayacak, hicrî ve milâdî tarihin her ikisinin de bulunduğu durumlarda hicrî/milâdî sırasıyla ve sonralarında (هـ) ve (م) kayıtlarıyla yazılacaktır. Hicrî-şemsî tarihin baskı tarihi olarak yer aldığı durumlarda tarihin bitiminde (هـ. ش.) kullanılmalıdır.

(١٣٨٨هـ/١٩٦٩م)

52. Baskı tarihi, baskı yeri ve yayınevi/matbaa ismi taşımayan eserlerde, her biri diğerinden virgül ile ayrılan ve tahkike konu eserin baş tarafındaki kısaltmalar bölümünde beyan edilecek olan aşağıdaki kısaltmalar kullanılacaktır:

- د. ن. Yayinevi/matbaa ismi bulunmayan eserler için ناشر anlamında.
- د. م. Baskı yeri bulunmayan eserler için مكان نشر anlamında.
- د. ت. Baskı tarihi bulunmayan eserler için تاريخ نشر anlamında.

- شذرات الذهب في أخبار من ذهب؛
 أبو الفلاح عبد الحي بن أحمد بن محمد المعروف بابن العماد
 الحنبلي (ت. ١٠٨٩هـ/١٦٧٩م).
 د. ن. د. م. د. ت.

53. Arapça bibliyografyanın ardından diğer dillerdeki eserler için العربية المصادر والمراجع غير العربية başlığı altında ayrı bir bibliyografya düzenlenecek ve burada İSAM Yayınları atıf kuralları uygulanacaktır.³

Osmanlıca ve Farsça kaynaklar Arabî harflerle yazılacak ve parantez içinde eserin hangi dilde olduğu belirtilecektir:

بهجة الفتاوى؛ [باللغة التركية العثمانية]

...

İMLÂ

54. Tahkik edilen metinle ilgili aşağıdaki biçimsel kurallar takip edilecektir:

- Ana metin (âyet, hadis, şiir, tazim cümleleri vb. yerler de dahil olmak üzere) Traditional Naskh ve 13 punto büyüklüğünde olacaktır.
- İçerlek yapılan iktibaslar Traditional Naskh ve 12 punto büyüklüğünde olacak ve hem baş hem de son taraflarından 1 cm. girinti yapılacaktır.
- Dipnotlar Traditional Naskh ve 11 punto büyüklüğünde olacaktır:

.....

³ Bk. "İsam Yayınları Kaynak Gösterme ve Kaynakça Oluşturma Kuralları", http://www.isam.org.tr/documents/_dosyalar/_pdf/iser/isam_kurallar.pdf

وأمثالهما على مخالفة حكم مدخولها^١ لما عدها^٢ بطريق الإشارة، لا المفهوم، ذكره في الفرائد. والمفهوم من كلام ابن الساعاتي في البديع أيضاً ذلك، حيث قال:

ومن أصناف مفهوم المخالفة: مفهوم الغاية، اختلفوا في أن الحكم إذا قُيد بغاية كما في قوله تعالى: ﴿ثُمَّ أَتَمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ﴾: فمذهب أكثر الفقهاء والمتكلمين أنه يدل على نفي الحكم فيما بعد الغاية، وعند أصحاب أبي حنيفة رحمه الله: نفي الحكم فيما بعد الغاية من قبيل الإشارة، لا من قبيل المفهوم.^٣

ومنها: "مفهوم العدد"، ذهب إلى الاعتبار به بعض العلماء، والمشهور أن الشافعي رحمه الله منهم. / [٧١و] فما ذكره العلامة البيضاوي في تفسير قوله تعالى:

^١ ح: مدلولها. | ش: مدخولهما.

^٢ ح غ: قبلها.

^٣ بديع النظام لابن الساعاتي، ٢٤١.

55. Âyetlerin yazımında resm-i Osmânî esas alınacak, ancak kıraat farklılığından kaynaklanan farklı yazımlar korunacaktır.
56. Tahkik edilen eserin imlâsı günümüz Arapça imlâsına göre standart hale getirilir; ancak varsa eserdeki tipik imlâ özellikleri giriş/inceleme kısmında açıklanır. Ayrıca özel imlâları kabul gören besmeledeki "بسم" kelimesi ile "الرحمن، عمرو، هؤلاء" gibi kelimelerin bu imlâları korunacaktır.⁴

.....

⁴ Arapça'nın güncel imlâsında Abdülalîm İbrahim'e ait *el-İmlâ' ve't-terkîm fi'l-kitâbeti'l-Arabiyye* adlı eser ile Kahire Arap Dili Akademisi (Mecma'u'l-lugati'l-Arabiyye) tarafından yayımlanan *el-Mu'cemü'l-vasît* ve Hayreddin ez-Ziriklî'ye ait *el-A'lâm*'dan istifade etmek mümkündür.

57. Hemze yazım kuralları konusunda Kahire Arap Dili Akademisi-
since 1979 yılında (46. Dönem) “Davâbitu resmî'l-hemze” baş-
lığıyla yayımlanan karar esas alınacaktır. Ancak genel kullanım
dolayısıyla “لَيْن: لَيْنًا” ve “لَيْنًا: لَيْنًا” kelimeleri bu kurallardan
istisna edilecektir. (Bkz. *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu*, s. 73)
58. Maksûr elif ile biten kelimelerin (جری، سعی، موسی، کبری، مصطفی،
إلى، حتى، على، ی) sonlarında yer alan yâ (ی) görünümlü elif iki
noktasız yazılacaktır. Kelime sonlarındaki hemzenin bazı du-
rumlardaki imlâsı için gerekli olan yerlerde kullanılan nebra
(yâ harfi) altında da (لم یجی، مکافی، شاطی) iki nokta kullanılma-
yacaktır. Bu durumlar dışında kelime sonlarında yâ (ی) harfi
bulunan yerlerde harfin altına iki nokta konulacaktır: (بريء،
تري، کتابي، المشتكي، يري، في، هي).
59. Dizgi sırasında hurûf-i meânî dahil bütün kelimelerden sonra
aralık bırakılacak, sadece vâv (و) harfi ile istifham edatı olan
hemze (أ) bu kuralın dışında kalacaktır.
60. Metin ve dipnotlarda:
- Âyetler çiçekli parantez içinde yazılacaktır: ﴿﴾, ﴿﴾, ﴿﴾.
 - Âyetler, “UthmanicHafs1 Ver09” fontuyla yazılmış Mushaf
dosyasından kopyalanarak yazılacaktır.
 - Âyetler dışındaki diğer alıntı ve doğrudan iktibaslarda (ha-
dis metinleri de dahil), aktarılan metin üç satırdan uzun
değilse iktibas işareti («...») içine alınacaktır.
 - Üç satırdan uzunsa iktibas işareti içine konulmaksızın
içerlek olarak verilecektir.
 - Dipnotlarda iktibaslar her hâlükârda içerlek yapılmaksızın
iktibas işareti («...») içine alınacaktır.
 - Hadis metinleri de dahil olmak üzere bütün metinlerde
gerekli yerler dışında hareke kullanılmayacaktır. Bunun-
la birlikte âyetlerin tamamı harekelenecektir. Ayrıca sonu
elifle biten kelimelerde tenvin elifin üzerine değil ait oldu-
ğu harfin üzerine konulacaktır.

- Sadece farklı okunma ihtimali bulunan kelimelere şedde konulmalı, bunun dışında şedde kullanılmamalıdır.

لَمْ يَعِدْ - لَمْ يَعِدَّ

- Özellikle “nispet yâ”sına ve lâm-ı târiflerden sonra gelen harflere şedde konulmamalıdır.
- Şeddeli harflere hareke konulacaksa mutlaka şeddeyle birlikte konulmalı; şeddesiz hareke kullanılmamalıdır.
- Ayrıca sonu elifle biten kelimelerde tenvin elifin üzerine değil ait olduğu harfin üzerine konulacaktır.

شَيْئًا، كَثِيرًا، خِلَافًا، فَضْلًا، مُسْتَقْلًا، رِجَالًا، دَالًّا

61. Lüzum görülmesi halinde, özellikle belirtilmek istenen terim ve kelimeler için çift tırnak işareti “...” kullanılacaktır:
62. Dipnot numaraları noktalama işaretlerinden sonra konulacaktır. Metinde yan yana iki dipnot rakamı yer almayacaktır. İhtiyaç hissedildiği takdirde (hem nüsha farkını göstermek hem de ilâve bilgi vermek gibi) önce nüsha farkı, daha sonra muhakkik açıklaması yazılacak ve bu ikisi arasında, öncesinde ve sonrasında birer boşluk bulunan “dikey çizgi işareti” (|) yer alacaktır.⁵

فهذه عُجالة عَلَّقْتُهَا عَلَى مَبْحَثِ الْمَفْهُومِ، وَذَكَرْتُ فِيهَا مَا وَقَعَ فِي بَيَانِهِ مِنَ الْأَفْضَلِ الْقُرُومِ،^١ مَعَ فَوَائِدِ التَّقَطُّطِهَا أَثْنَاءَ الْمَدَارَسَةِ وَالْمَذَاكِرَةِ.

^١ ل: القدوم. | القروم: جمع قَرْمٍ، بمعنى الفحل. القاموس المحيط للفيروز آبادي «قرم».

.....

⁵ Dikey çizgi işareti, klavye Arapça iken “sol shift + bitişiğindeki özel tuş” a basılarak yazılır.

63. Noktalama konusunda aşırı uygulamalardan kaçınılmalıdır. Dipnotlarda gösterilen nüsha rumuzları, nüsha farkları noktalama ve benzeri işaretlere tâbi değildir.
64. Eser isimleri dipnotlar da dahil olmak üzere metnin tamamında koyu harflerle (**bold**) yazılacaktır.
- “Metin + şerh” ya da “metin + hâşiye” türü eserlerde tamamı bold ve parantez içi olan metin bölümü içerisinde geçen kitap isimleri ise ayrıca “çift tırnak” içerisine alınacaktır:

(قال في "الكافي": معناه أن الشك ليس بعادة له لا أنه لم يشك في عمره قط) أقول: هذا أحد ما قيل فيه، وهو قول السرخسي. وقال فخر الإسلام: أي: أول ما عرض له في تلك الصلاة، واختاره ابن الفضل. وقيل: أول ما وقع له في عمره، وعليه أكثر المشايخ، كما في الخلاصة والخانية والظهيرية، كذا أفاده المقدسي.

65. Birden fazla cildi olan eserler kaynak gösterilirken şu formata uyulacaktır:

^۱ الدرّ المنثور للسيوطي، ۲/۵۶۷.

66. Kaynak gösterilen tek ciltli eserlerin sayfa numarası verilirken kısaltması kullanılmayacaktır:

^۱ التعريفات للجرجاني، ۷۸.

67. Birden fazla kaynak veya nüsha farkı gösterilmesi durumunda atıf harfi kullanılmaksızın aralarına noktalı virgül konulacaktır:

^۱ البحر الرائق لابن نجيم، ۱/۱۰۶؛ رد المحتار لابن عابدين، ۱/۵۴.
^۲ ن ج: فراه؛ ش: قراه؛ ع - هراه؛ ق + ثوب.

68. Dipnotta gösterilen kaynaklarda parantez ve “انظر” kelimesi kullanılmayacaktır:

^۱ صحيح البخاري، البيوع، ۱۰۶؛ سنن ابن ماجه، الرهون، ۴.

- Dipnotta kendisinden bir bilgi aktarılmayan ancak kendisine gönderme yapılan kaynaklarda ise kaynak isimleri parantezsiz olarak ve “انظر” kelimesinden sonra verilecektir:

¹ لروایات الحدیث المختلفة انظر: صحیح البخاری، بدء الخلق ۸؛ السنن الكبرى للنسائي، ۳ / ۱۳۲؛ السنن الكبرى للبيهقي، ۵ / ۲۶۵.

- Dipnotta bir bilgi “özet olarak” aktarılmışsa, aktarılan kısım iktibas işareti « » içine alınmayacak, kaynak gösterirken öncesinde “انظر” kelimesi kullanılacaktır:

¹ هو بشر بن غياث المرسي البغدادي المعتزلي، من تلامذة أبي يوسف، فقيه متكلم، انتقد كثيرا بسبب دخوله في الكلام، وله أقوال في المذهب الحنفي. انظر: الجواهر المضية للقرشي، ۱ / ۴۴۷-۴۵۰.

- Dipnotta bir bilgi “birebir” aktarılmışsa, aktarılan kısım iktibas işareti « » içine alınacak ve kaynak gösterirken öncesinde “انظر” kelimesi kullanılmayacaktır:

¹ ط: والدراهم. | وقال السرخسي: «يعني أن في عقد الصرف تجوز الإقالة بعد هلاكهما، بخلاف بيع المقابضة. وفي بعض النسخ قال: الدنانير والدراهم، يعني إذا اشترينا عينا بنقد ثم تقايلا فهلك المعقود عليه بطلت الإقالة وإن كان الثمن قائما». المسوط للسرخسي، ۱۲ / ۱۷۰.

- Dipnotta devam eden cümle içerisinde kaynak gösterilmesi gerektiği durumlarda kaynak isimleri köşeli parantez kullanılarak dipnot içerisinde verilecektir:

¹ وفي هامش غ: وقال الشيخ أكمل الدين أيضا في كتاب الصلح [العناية شرح الهداية، ۸ / ۴۱۵] عند شرح قول المصنف: «وهو بمنزلة النكاح، حتى إن ما صلح مسمى فيه صلح ههنا»: ولا يتوهم لزوم العكس؛ فإنه غير لازم ولا هو ملتزم، ألا يرى أن الصلح عن القتل العمد على أقل من عشرة دراهم صحيح، وإن لم يصلح صداقا... إلخ.

69. Noktalama işaretleri ile önceki kelime arasında boşluk bırakılmayacaktır.

70. Tırnak, iktibas işareti, parantez ve tire ile başında ve sonunda buldukları kelimeler arasında boşluk bırakılmayacaktır.
71. Rakamlar arasına konulan kısa çizginin iki tarafında boşluk bırakılmayacaktır.
72. Dipnotta nüsha farkları gösterilirken artı, eksi (+, -) işaretlerinden önce ve sonra birer boşluk bırakılacak, iki nokta (:) işaretinden önce boşluk olmayacak, sonrasında ise bir boşluk bırakılacaktır:

١ ز + أن يقوم من .
 ٢ ز - قد كان .
 ٣ ز : أن يقوم .

73. Alıntının baş tarafından çıkarılan sözlere işaret eden üç nokta (...) sonrasında bir boşluk bırakılacak, bitirilmemiş cümle sonundaki üç nokta ile öncesindeki kelime arasında ise boşluk bırakılmayacaktır:

«... واعترض عليه بمفهوم اللقب».
 «ولم يكن لتخصيص سليمان عليه السلام جهة»... إلخ.

Ana metin içinde müellife nispet edilen يقول-قال gibi kelimeler ile nüsha sonlarında yer alan ...تمت الرسالة... ifadeler müellifin kendisine ait olmayacağı düşüncesiyle kuşak işareti {...} içine alınacaktır:

{ قال الشيخ الإمام نور الملة والدين، تاج المفسرين، سيف
 المحققين، قامع البدعة، محيي السنة أبو محمد أحمد بن محمود بن
 أبي بكر الصابوني، قدس الله روحه، وجعل الجنة مأواه: {
 }تمت الرسالة }

74. Şahıs isimlerinin sonuna yazılan vefat tarihlerinde aşağıdaki düzenlemeye uyulacaktır:

- a. Ana metinde geçen şahıslarla ilgili biyografik açıklama dizinin bölümünde dipnot olarak verilecek ve bu açıklamada vefat tarihleri şu şekilde kaydedilecektir:

١ أبو محمد عبد الله بن محمد بن يعقوب بن الحارث السبذُموني الحارثي
(ت. ٣٤٠هـ/٩٥٢م)...

- b. Alanında meşhur oldukları için biyografik açıklama yapılmayan şahıslarda ise, isimlerinin ana metinde zikredildiği ilk yerde vefat tarihi şu şekilde kaydedilecektir:

وقال أبو حنيفة رحمه الله [ت. ١٥٠هـ/٧٦٧م]: الوتر واجب.

- c. Bibliyografyada şahıs isimlerinin sonunda vefat tarihleri şu şekilde kaydedilecektir:

- الأدب المفرد؛
محمد بن إسماعيل البخاري (ت. ٢٥٦هـ/٨٧٠م).
تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار الكتب العلمية، بيروت
١٤٠٩هـ/١٩٨٩م.

75. Muhakkik tarafından metne yapılan ilâveler köşeli parantez [] içinde yazılacaktır.

76. Metin içerisinde geçen şiirler paragrafta ortalanacak ve varsa dizeleri arasına tab tuşu ile boşluk konulacaktır:

وإن كان الأمر وارداً بتسبيح الاسم. وهذا مستعمل في عرف اللسان
أن يذكر الاسم ويراد به الذات، كما قال الشاعر:
إلى الحول ثم اسم السلام عليكما ومن يبك حولا كاملا فقد اعتذر
والمراد منه "ثم السلام عليكما"، والدليل عليه قوله تعالى...

Ek 2: Yazma Eserlerde Yer Alan Şekiller ve Kısaltmalar Sözlüğü¹

- ☺ Hâşiye işaretlerinden biri.
- ⊙ Kısa hâşiyeler için kullanılan bir işaret olup daha ziyade kitabın kenarlarına düşülen uzun hâşiyelerin, eserin yazmasına ait olduğunu ifade etmek üzere satır arasına konulur.
- ⊙ Kelimenin yanlışlıkla yazıldığını, sözün bu kelime olmadan devam ettiğini ifade eder.
- ⊙ Bir önceki işaret gibi kelimenin yanlışlıkla yazıldığını, sözün bu kelime olmadan devam ettiğini ifade eder.
- Mukabele sonrasında ortasına bir nokta konmak üzere paragraf sonlarına ilâve edilir (Bu şekilde bir işaretin bulunması, işaretin bulunduğu yere kadar kitap henüz mukabele görmemiş demektir). Virgül olarak da kullanılır.
- ⊙ Konulduğu yere kadar kitabın mukabele gördüğünü ifade eder. Bir önceki işaretin mukabele sonrası işaretlenmiş halidir.
- ⊙ Kendinden öncesinin fasıl, matlap, paragraf yahut satır başı olduğunu ifade eder.
- ^ Mağrip hattında zammeli olduğunu ifade etmek üzere harfin üzerine konulur.
- ┌ Metnin kenarında bir ilâve bulunduğunu ifade etmek üzere satır arasına, kelime düşmesi meydana gelen iki kelimenin arasına gelecek şekilde konulur. Ayrıca işaretin yönü, sözü tamamlayan, tashih eden

.....
¹ Ek 2 ve Ek 3 bölümleri, Mahmûd Mısrî tarafından hazırlanan ve *Muhâdarât ft tahkiki'n-nusûs* isimli çalışmanın sonuna ek olarak konulan sözlüğün kısaltılmış serbest bir tercümesidir.

ilâvenin sayfanın sağ kenarında yazılı olduğunu gösterir.

↪ Metnin kenarında bir ilâve bulunduğunu ifade etmek üzere satır arasına, kelime düşmesi meydana gelen iki kelimenin arasına gelecek şekilde konulur. Ayrıca işaretin yönü, sözü tamamlayan, tashih eden ilâvenin sayfanın sol kenarında yazılı olduğunu gösterir.

⇐ Metnin kenarında bir ilâve bulunduğunu ifade etmek üzere satır arasına, kelime düşmesi meydana gelen iki kelimenin arasına gelecek şekilde konulur. Ayrıca işaretin yönü, sözü tamamlayan, tashih eden ilâvenin sayfanın sağ kenarında yazılı olduğunu gösterir.

⇐ Metnin kenarında bir ilâve bulunduğunu ifade etmek üzere satır arasına, kelime düşmesi meydana gelen iki kelimenin arasına gelecek şekilde konulur. Ayrıca işaretin yönü, sözü tamamlayan, tashih eden ilâvenin sayfanın sol kenarında yazılı olduğunu gösterir.

⊕ Hâşiyenin, bir önceki yahut sonraki sayfada bulunduğunu gösterir.

∴ Satır yahut sayfa sonundaki boşluğa bir kelime sığmadığını ifade etmek üzere konulur.

✓ Metinde meydana gelen düşmeyi gideren, yanlış tashih eden, kapallılığı açıklayan bir hâşiyeye vb. yazıldığına dair iki satır arasına konulur.

↪ Bedelehû.

✓ Lehû, yani “bedelehû”.

↪ Nûsha.

↪ Hâşiyeye işaretleri.

• Teshil ile okunacağına işaret etmek üzere kelimedeki ikinci hemzenin üzerine konulur.

• Mühmel olarak okunacağına işaret etmek üzere harfin üzerine konulur.

أصل: Aslen.

أنا: Ahberanâ.

إنشاء: İnşallah.

اه: İntehâ.

أه: İntehâ.

أيض: Eydan.

ب : “Beyan” yahut “bedel” kelimelerinin ilk harfidir. Silinme yahut başka bir sebepten dolayı metin içindeki okunamayan bir kelimeyi açıklığa kavuşturan metin kenarındaki kelimenin altına yahut üstüne konulur. “Bu kelimeyi metindeki okunamayan kelimenin yerine (bedel olarak) koy” ya da “Bu kelime metindeki okunamayan kelimenin beyanıdır” anlamına gelir.

باط : Bâtıl.

البط : el-Bâtıl.

بط : “Bâtıl”ın ve “butlân”ın kısaltması.

ة : Karye.

الد : et-Teemmül.

ت : Taht.

ت : *Sünen-i Tirmizî*.

تخ : Tahlû.

تسد : Teselsül.

التسد : Teselsül.

التص : Tasavvur.

تع : Teâlâ.

ته : Teemmelhü.

ث : 1. Harfin üç noktalı olduğunu gösteren işaret 2. Harfin şeddeli olduğunu gösteren işaret.

ثنا : Haddesenâ.

ج : 1. “Vakf-ı câiz”in kısaltması, 2. “Cemi”nin kısaltması. 3. Cüz, mücellet, mücellede, 4. Cemâziyelevvel, cemâziyelâhir kelimelerinin kısaltması.

جج : Cem‘u’l-cem‘.

ججج : Cem‘u cem‘î’l-cem‘.

جد : Cedvel.

جه : *İbn Mâce*.

ح : Tahvil (Bu kısaltma bir hadis isnadından diğerine intikal anında yazılır. Bu kısaltma kullanılmak suretiyle iki isnat arasındaki müşterek bölüm bir defa yazılmış olur).

ح ve ح : 1. Müstensihin tam olarak okuyamayıp şüphe duyduğu ya da birden fazla okumaya ihtimalli gördüğü kelimenin üzerine konulan tamamlanmamış hâ. 2. Müstensihin nakil ve yazım şekli açısından sahih olan fakat haddizatında yanlış ya da okunamayacak şekilde kapalı gördüğü kelimenin üzerine konulan tamamlanmamış hâ. Müstensih daha sonra doğru okunuşu tespit ettiğinde bu kısaltmaya bir sad harfi ekler ve bu kelime “sahha” haline gelir ya da “hâ”nın kafasını tam bir harf oluşturacak şekilde tamamlar. Bu alâmete “temriz alâmeti”, “tazbîb alâmeti” ve -kapıyı kapatan sürgüye benzetilerek “dabbe” denilir. ض ve ض kısaltmalarını da aynı anlamdadır. 3. “Hîneizin” ve “hâşiye”nin kısaltması.

ح : Yapılan ilâvenin sona erdiğini bildiren işaret.

حب : *Sahîh-i İbn Hibbân*.

الحسيلة: Hasbünallâhu ve ni‘me’l-vektl.

حش : Hâşiye.

حش : Hâşiye.

الحوقة : Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi’l-aliyyi’l-azîm.

الخ : İlâ âhîrihî.

إلخ : İlâ âhîrihî.

خ : *Sahîhu'l-Buhârî*.
 خ : “Nüsha”, “hata”, “muahhar” ve “muahfaff” kelimelerinin kısaltması.
 خ : “Nüsha” ve “muahfaff” kelimelerinin kısaltması.
 د : Beled.
 د : *Sünen-i Ebî Dâvûd*.
 ذ ج : Zilhicce
 ذ ق : Zilkade
 ذ : Zeyil
 ر : Râci' / Bakınız
 را : Râci' / Bakınız
 رح : Rahimehüllah
 رض : Radıyallahü anh
 رھم : Radıyallahü anhüm
 ره : Rahimehüllah
 رھم : Rahimehümullah
 رهما : Rahimehümallah
 ز إلى : “Şuradan buraya kadar fazladır” demektir
 ز : Fazla
 ز إلى : “Şuradan buraya kadar fazladır” demektir
 سلم : Sellemehüllah
 الش : Şârih, şâri', şerh
 ش : Şârih, şâri', şerh, şeyh, şaban ayı, şevval ayı
 ص : Asıl, safer ayı, sayfa, sallallahu aleyhi ve sellem (Salavatın kısaltma olarak kullanılması hoş karşılanmamaktadır. Tam

olarak yazılmalıdır) doğru, musannif, yazmanın kenarına ilâve edilen ve “Doğru hale geldi” anlamında olan “sahha” kelimesinin kısaltması, nas.

صح : 1. Sözü devam ettiğini ifade etmek üzere son kelimedен sonra yapılan ilâveye eklenir. 2. Herhangi bir şüphe yahut ihtimal söz konusu olduğu için tashih edilen yahut harekesi tespit edilen kelimenin üzerine yazılır.

صل : Asıl nüsha.

صلع : Sallallahu aleyhi ve sellem (Kısaltma kullanılması hoş karşılanmadığından salavatın açıkça yazılması gerekir).

صلعم : Sallallahu aleyhi ve sellem (Kısaltma kullanılması hoş karşılanmadığından salavâtın açıkça yazılması gerekir).

صلى : Durmanın câiz, geçmenin evlâ olduğunu gösteren işaret.

الض : Zaruret.

ض : 1. Radıyallahü anh, 2. Nüshada eksik bir ifade bulunduğunu gösteren alâmet.

ط (Üzerinde hilâl bulunan): “Bir diğer nüshada” anlamındadır.

الط : Tahâret.

ط : 1. Kenar notu (hâşiye) bulunduğunu göstermek için metne konulan işaret. 2. Metinde bir

- eksiklik olduğunu gösteren işaret.
- ط : *Sünen-i Dârekutnî*.
- الظ : Zâhir.
- ظ : 1. Zâhir, 2. Nâzım.
- ع : Aleyhisselâm, mevzi', memnu',
١ع : Rebîülevvel, ٢ع : Rebîülâ-
hir.
- عسد : Aleyhisselâm.
- عط : Atıf.
- عف : Atıf.
- عم : Aleyhisselâm.
- غ : Galat.
- ف : Fâide.
- فالظ : Fe'z-zâhir.
- فت : Fe-teemmel.
- فح : Fe-hîneizin.
- فلا نم : Fe-lâ nüsellimü.
- فلا نمه : Fe-lâ nüsellimühû.
- فلا يخ : Fe-lâ yahlû.
- فنم : Fe-nüsellimü.
- فهد : Fihris.
- ق م : Kable'l-milâd / Milâttan önce.
- ق م : Mukaddem ve muahhar.
- ق ه : Kable'l-hicre / Hicretten önce.
- ق : 1. Kâle 2. Müttefekun aleyh.
3. Müvessak.
- قا : Kâbil-Kârin.
- قصر : Kast.
- قط : Kat'an.
- قط : Kat'an.
- قع : Zilkade.
- ك : Ke-kavlihîf.
- ك : Kürrâs, kürrâse, müstedrek, kitap.
- كذ : 1. Kezâ fi'l-asl. 2. Hâkezâ raeytühû. Nüşhalarda yanlış olarak kaydedilen ifadeler için kullanılmaktadır.
- ك : Ke-kavlihîf.
- ل : 1. Bedel. Yani kenardaki ifadeyi metinde yer alan ve okunmayan ifadenin yerine koy demektir. 2. Şevval ayı. 3. "et-Tûl" kelimesinin kısaltması.
- لامج : Lâ mecâle.
- لامح : Lâ mahâle.
- لامحة : Lâ mahâlete.
- لانم : Lâ nüsellimü.
- لانمه : Lâ nüsellimühû.
- لا يخ : Lâ yahlû.
- لا يق : Lâ yukâlû.
- لا : 1. Lâhiz 2. Vakf-ı memnû'.

- م : Muahhar, müellif, müteveffâ, muharrem ayı, mutemet, mâruf, müfret, mukaddem, mukaddime, mükerrer, mülhak, memnû', mevzû', *Sahîh-i Müslim*.
- م م : Mukaddem-muahhar.
- م م : Mukaddem-muahhar.
- المتد : el-Müteemmil.
- مج : Mücellet.
- المح : el-Muhakkik.
- مح : Muhal.
- المخ : el-Muhtelif.
- مخ : 1. Mahtut. 2. Muhtelif.
- مر : Merre sâbikan.
- مس : Müsellem.
- مش : Meşhur.
- المش : el-Meşhûr.
- المص : el-Musannif.
- مص : Masdar, musannif.
- مض : Şehr-i ramazan
- المط : el-Mutlak, el-matlûb.
- مط : Matlab, matlûb, mutlakan.
- مع : Mâdum.
- المق : el-Maksûd
- مق : Maksut
- مقص : Maksut
- مم : Memnû, mümkin.
- منه (منه, منه, منه, منه, منه, منه, منه, منه, منه, منه): Min kelâmi'l-musannif mimmâ leyse fi'l-metn.
- ن خ : Nüşa uhrâ.
- ن : 1. Ünzur, 2. Beyan, 3. Nüşa, 4. *Sünen-i Nesâf*.
- نا : en-Nâsihu'l-evvel li'l-mahtût, haddesenâ.
- نب : en-Nâsihu's-sânî li'l-mahtût.
- نج : en-Nâsihu's-sâlis li'l-mahtût.
- ه : Min mülhakâti'l-musannif (bk. منه).
- هج : es-Sene el-hicriyye.
- هف : Hâzâ hulfün.
- وح : Ve-hîneizin
- وه م : Ve-hüve'l-matlûb.
- ي فظ : Bi-tefâvütin yesîrin fi'l-lafz.
- ي : el-Âyetü.
- يخ : Yahlû.
- يظ : Yazharu.
- يق : Yukâlû.
- يقص : Yaksidü.

Ek 3: Tahkik Terimleri Sözlüğü

belega: (belegât, belega'l-arzu):

Yazma üzerinde icra edilen mukabele işleminin ulaştığı yeri gösterir.

bünyetü'l-mahtût: Yazmanın şu üç ana unsurunun toplamının adıdır: **1.** Maddî varlık, **2.** Metin / içerik, **3.** Metin dışı bilgiler / ilk iki unsura ait tevsikle ilgili yahut diğer kayıtlar.

darb: Kitapta bulunmaması gereken, fakat bir şekilde yer almış olan ifadelerin iptali. Bu iş birden fazla şekilde yapılabilir: **1.** İlgili ifadeyi silmeksizin harflerinin üzerine iptal edildiği anlaşılacak şekilde bir çizgi çekmek suretiyle. **2.** İptal edilen ifadenin baş ve son taraflarını her iki taraftan da kapatacak şekilde başlayan ve ifadenin üst kısmına ona temas etmeyen bir çizgi çekmek suretiyle. **3.** İptal edilen ifadenin başına ل یا da من, sonuna da إلى yazmak suretiyle. **4.** İptal edilen ifadenin başına ve sonuna şu şekilde yarım daire koymak suretiyle: (...). Bu

yarım daire her bir satırın baş ve sonlarına da konulabilir. Eğer yer darlığı söz konusuysa yarım daire ifadenin her iki tarafının üst kısımlarına konulur: (...) **5.** İptal edilen ifadenin başına ve sonuna sıfır koymak suretiyle. Sıfırdan kastımız küçük bir dairedir. Küçük daireye “sıfır” denmesi, aradaki ifadenin sahih olmadığına işaret etmesinden dolayıdır. Şu şekilde çizilir: ○.....○. Eğer yer darlığı söz konusuysa daireler ifadenin her iki tarafının üst kısımlarına konulur: ○.....○ **6.** İptal edilen ifadenin üzerine noktalar koymak suretiyle: **İlgili ifade**

dîbâce: Kitabın başlangıcı.

dirâsetü'n-nas: Muhakkikin, metin tahkikinin temel bir parçası olarak kaleme aldığı inceleme kısmı. Bu kısım aşağıdaki maddeleri ihtiva eder: **1.** Haddizatında metin (tevsik incelemesi, ilmî ve tarihî incelemelerin de dâhil olduğu metni oluşturan unsurların

incelemesi...) 2. Tezahürleri açısından metin (yazmaları, daha önceki neşirleri, metin hakkında daha evvel yapılmış incelemeler, tahkikte takip edilen yöntem...) 3. Metin sahibi, 4. Hâtime (sonuçlar ve tavsiyeler) 5. Temhid, 6. Mukaddime.

düstur (en-nematü'l-a'lâ): Sonunda bütün yazmaların kendisine dayandığı tek asıl.

düstürü'l-müellif: Yazmanın müellif hattıyla ortaya konduğu en son versiyonu. Bu versiyon, müellifin kitabı için kararlaştırdığı en son dil, başlıklandırma, çıkartma ve ilâveleri temsil eder.

el-fehârisü'l-lafziyye: Âyet, hadis, özel adlar, eserler ve şiirleri içeren (standart) dizinler.

el-fehârisü'l-mevzûiyye: Müellifin tefsir ettiği âyetleri, şerhettiği hadisleri ve eserde yer alan itikadî, usulî, fikhî, nahvî... kavramları/meseleleri ihtiva eden dizinler.

hâmiş: Sayfanın sonundaki boşluk (Bu terim matbaanın keşfinden sonra ortaya çıkmıştır).

hardü'l-metn (kaydû'l-ferâğ): Müstensihin, müellife ait metnin sonuna yahut -metin uzun ya da çok ciltli olduğunda- metnin bir bölümünün sonuna yazdığı, yazma nüshaya ilişkin mâlûmat. Kitabın çok ciltli olması durumunda bir yazma eserin birden fazla ferâğ kaydı bulunabilir.

hâşiye: Kitabın yanı ve kenarı. Okuyucu not düşebilsin diye yazma sayfasının her iki yanında bırakılan boşluk.

hâtime: Sonuçların ve tavsiyelerin bir özetini ihtiva eden bölüm.

hatm: Kitapların üzerine nakşedilen baskı, mühür.

hatmü'l-vakf: Yazmanın unvan sayfasını yahut başka sayfalarını, vakfeden kişinin yahut vakfedilen yerin adını taşıyan bir mühürle mühürlemek suretiyle eserin vakıf olduğunu ortaya koyan ispat türü.

havâricü'n-nas: Yazma üzerine kaydedilen esas metin dışındaki her şey. Bu kayıtlar; kapakta, eserin kenarında, dipnotunda, metnin bittiği ve son sözlerin söylendiği yahut ferâğ kaydının düşüldüğü son sayfada olabilir, bazan ortadaki sayfalarda bile olabilir.

islâhu'n-nas: Güvenilir yazma nüshalardan istifade ile metindeki tekrar, fazlalık ve eksiklik gibi kusurları gidermek.

ibrâze: Yazma bir eserin versiyonu. Günümüzde "baskı" kelimesine karşılık gelir.

i'câm: Yanlışlık yahut karışıklığı önlemek amacıyla birbirine benzeyen harfleri nokta koymak suretiyle ayırt etme işi.

icâze: Muhaddisin güvenilir gördüğü bir râvisine, kendisinden işitmediği ve kendisine okumadığı

halde bir hadisi, bir ya da birden fazla kitabı kendisinden rivayet etmesine izin vermesidir. Böyle bir icâzet, müellifin ilgili kitabın kendisine aidiyetini, kendisinden rivayet edildiğini ve ilgili nüshasının güvenilir olduğunu onayladığı anlamına gelir.

ihâle: Konunun çeşitli yönlerinin birbirleriyle olan bağlantısını kurmak amacıyla okuyucuyu aynı eser içerisinde bir başka sayfaya yönlendirmek ya da konuyu tamamlamak-derinleştirmek amacıyla aynı yazara ya da bir başkasına ait bir esere atıfta bulunmaktır. “İhâle”yi müellif yapabileceği gibi muhakkik de yapabilmektedir.

ihmâl: Harfi noktasız bırakma.

ikâmetü'n-nas: Güvenilir yazma nüshalardan istifade ile metindeki hata (tashif ve tahrif) ve lahni (kelime yahut îrap yanlışı) gidermek.

ilmü'l-mahtûtât: Yazma içerisindeki aslı unsur olan metin dışındaki unsurları inceleyen ilim. Başka bir ifadeyle, yazma bir eserin nüshasının değişmesiyle değişen unsurlarını konu edinen ilim.

istikşâfü'n-nas: Çeşitli seviyelerdeki metin okumalarını gereğince yapmak, metnin kaynaklarını ve diğer metinlerle ilişkisini bilmek, havâric-i nassı bilip onlardan istifade etmek, yazı tarzlarına ve nüsha çeşitlerine vâkıf olmak

suretiyle bir metni derinlemesine incelemek.

izâetü'n-nas: Aşağıda belirtilen hususları yerine getirmek suretiyle metne yapılan hizmet: **1.** Yazma eserde yer alan öğeleri (kelimeler, ıstılahlar, şahıs isimleri, yer isimleri, şehir isimleri, olaylar, kitaplar...) açıklamak, **2.** Metin içi ve dışı gerekli atıfları yapmak, **3.** Metindeki alıntılarını kaynaklarını göstermek.

kaydü'l-ferâğ: hardü'l-metn.

kaydü'l-mütâlaa: Okunmak yahut göz atılmak suretiyle nüshadan istifade edildiğini ifade eden kayıt. Mütâlaa kayıtları normal şartlarda nüshanın kıymetli olduğunu ifade etmek için düşülür.

keşd (beşr, hakk): İptal edilmek istenilen fazlalık ifadeyi düzeltmek amacıyla ilgili ifadenin sayfada bulunduğu yeri bıçak vb. bir şey ile kazımak. Metindeki fazlalıkları düzeltmek amacıyla başvuru en kötü yol budur.

keşşâfât: Bir kitabın öğelerini, kendilerine en kısa süre içerisinde ulaşmayı mümkün kılmak amacıyla içerisinde yer aldıkları sayfa numaralarını göstermek yahut belli bir düzen içerisindeki konularını bir şekilde belirtmek suretiyle açık ve net olarak düzenleyen [alfabetik] listeler.

keşşâfâtü'l-kütüb: Kitapların sonunda görmeye alışkın olduğumuz,

o kitabın içinde yer alan âyet, hadis, şiir, emsâl ve özlü sözler, özel isim, şehir vb. unsurların yerini gösteren dizinler.

keşşâfâtü'n-nas: Tek bir kitapta yahut aynı yazara ait birden fazla kitapta yer alan temel kavramları listeleyen ve bunların buldukları yerleri belirten alfabetik dizinler.

kırâat: Hocadan hadis alma yollarından biridir. Öğrencinin okuması, hocanın da dinlemesi yoluyla gerçekleşir.

kırâatü'l-istikşâf: Tahkik çalışmasına konu olan yazma üzerinde icra edilen şu okumaları kapsar: **1.** Müstensihin yazısına alışkanlık kazanmak amacıyla yapılan okuma. **2.** Müellifi tanımak amacıyla yapılan okuma: (kültürü, yaşadığı zaman ve mekân, dili, üslubu, fikriyatı, metodu, hocaları, öğrencileri, eserleri...) **3.** Metnin içeriğini ve alanını tanımak amacıyla yapılan okuma.

kırâatü'l-istintâk: Metnin içeriğini anlamaya yönelik yapılan okuma.

el-kırâatü'l-lâhika: İnceleme (dirâse), eleştirme ve dizin oluşturma amaçlı yapılan okuma.

el-kırâatü'l-mürâfika: Tahkik amaçlı yapılan okumadır. Bu okuma, yazıya geçme/dizme (nesh), düzeltme (tahrîr ve takvîm), sağlama (tevsîk) ve notlandırma (ta'lik) okumalarını kapsar.

el-kırâatü's-sâbika: Metni yazmadan/dizmeden önce yapılan okuma. Üç çeşittir: Kırâat-i istikşâf, kırâat-i istintâk, kırâat-i takyîd.

kırâatü't-takyîd: Şu amaçlarla yapılan okumadır: **1.** Müstensihin harfleri resmediş keyfiyeti etrafında oluşan mülâhazaların not alınması. **2.** Okunuşu problemliler yerlerin not alınması. **3.** Muhakkikin, metinde daha evvel geçen yahut sonradan karşılaştığı ve bir lafzın yazımındaki problemi çözecek, okunuşuna yardımcı olacak hususları not alması. **4.** Birbirini açıklayıcı nitelikteki tekrarlanan meseleleri listelemek. **5.** Metnin okunuşundaki problemleri çözüme noktasında yardımcı olacak nitelikteki tekrarlanan ifade biçimlerinin listelenmesi.

lahak (tahric): Kitabın ana metninden düştüğü için sayfanın kenarında yahut satır arasında yapılmış ilâveler.

mahtût: El ile yazılmış kitap (Bu terim, matbaanın çıkışından sonra oluşmuştur. Bazıları “mahtût”un tarifine, “IX/XIII. yüzyıldan sonra...” ifadesini ekler).

el-mahtûtü'd-da'î: Herhangi bir asıl nüsha ile mukabele görmemiş ya da herhangi bir senedi bulunmayan yazma.

el-mahtûtü'l-Arabî: Müstensihin milliyeti ne olursa olsun, kaleme alındığı coğrafya neresi olursa

- olsun, Arap dilinde ve Arap hat-
tıyla yazılmış olan eserdir. Bu
terim risâle, vesika, sak, eleştiri,
taş yazıtı, kumaş yazıtı gibi el ya-
zısıyla kaleme alınmış olan bütün
yazılı eserleri kapsar.
- el-mahtûtü'l-aslî** (en-nüşatü'l-asî-
le): Müellifin bizzat eliyle yazdığı
yahut yazımına işrafta bulunup
tashih ettiği nüsha.
- el-mahtûtü'l-elfî**: Binyıl veya daha
önce yazıldığı tespit edilen yazma.
- el-mahtûtü'l-ferîd**: Dünyada sadece
tek nüshası bulunan (unique/
ünik) yazma.
- el-mahtûtü'l-hazâinî**: Bir devlet
başkanının, bir devlet adamının
yahut itibarlı birinin kütüpha-
nesine ait olduğunu ifade eden
bir kayıt içeren, güzel bir yazıyla
istinsah edilmiş süslemeli ve zarif
(prestige/sultânî) yazma.
- mahv**: Metinde yer alan ancak ol-
maması gereken fazlalık ifadeyi
parmak, bez vb. bir şeyle kazı-
maksızın silmek.
- metin** (nas): Yazma eserin bilgi içe-
ren kısmı olup eserin asıl bölü-
müdür.
- minhüvât**: “Ondan” anlamına ge-
len Arapça “minhü” kelimesinin
cem’i müennesidir. “Minhüvât”
kelimesi, “onun tarafından yazı-
lanlar” anlamına gelmekte olup
eserin kenarında bulunan ve mü-
ellifi tarafından yazılmış olup so-
nunda “minhü” kaydı bulunan
notları ifade eden bir tür kısalt-
madır.
- muâlecetü'n-nas**: En üst düzey
sağlamlığa ulaştırmak için metin
üzerinde icra edilen işlemlerin
tamamı. Bu kavram, ıslâhu'n-nas,
ikâmetü'n-nas, termîmü'n-nas ve
takvîmü'n-nas işlemlerini kapsar.
- muâraza** (mukâbele): Bir kitabın
nüshasını başka bir nüshasıyla
karşılaştırmak suretiyle düzeltme
işlemi.
- mukâbele** (muâraza): Aralarındaki
benzerlik ve farklılıkları görmek
için bir nüshayı diğeriyle karşı-
laştırma işlemi.
- mukaddime**: Bir tahkik çalışma-
sının, aşağıdaki konuları içeren
bölümü: Metnin seçilme sebebi,
önemi, nüshalara nasıl ulaşıldığı,
çalışma planı ve yöntemi, dirâse
kısmındaki konu başlıklarının
nasıl seçildiği vb. hususlar.
- mübeyyematü'l-müellif**: Müellifin
tashih ettiği, temize çekip düzen-
lediği ve onaylayarak ilim dünya-
sına sunduğu, kendisinin kaleme
aldığı nüsha.
- müsevvedetü'l-müellif**: Bir kitabın,
üzerinde çeşitli düzeltme, silme
vb. değişikliklerin bulunduğu
taslak hali. Temize çekilmemiş
karalama metin.
- müstensih** (müstektib, er-râf): Nüs-
hayı istinsah edecek kişiye bu işi
sipariş eden kimse. (Türkçede
nüshayı yazan katibe denir).

nâsih: Nüshayı yazan kimse.

en-nassü'l-müvâzî (havâricü'n-nas):

Yazma üzerinde bulunan esas metnin dışındaki bütün yazılı kayıtlar.

Bu kayıtlar müellife de onun dışındaki birine de ait olabilir.

Ayrıca bu kayıtlar metnin, kapağın yahut bu ikisinin dışındaki bir yerin üzerinde de bulunabilir.

nesh: Bir metni aslından yazıya geçirme işi.

en-nüşhatü'l-âliye: Yüksek derecede kıymetli nüsha. Düstur, asıl, esas ve müellifle ilişkili nüshaları kapsar. "en-Nüşhatü's-şeyha"dan daha kapsamlıdır.

en-nüşhatü'l-esâs: Nüshalar arasında, metnin tarihi esas alınarak yapılan değerlendirme sonucunda en eski tarihe sahip olduğu ortaya çıkan nüsha.

en-nüşhatü'l-fer' (asıl yahut üm): Bir başka nüshadan kaydedilmiş nüsha.

en-nüşhatü'l-mukâbele: Bir başka nüsha üzerinden tashih görmüş olan nüsha.

en-nüşhatü'l-müleffeka (mümtezi-ce): Birden fazla nüshadan yazılmak suretiyle meydana getirilmiş nüsha.

en-nüşhatü's-sâneviyye: İlmî açıdan kıymetli olmayan ya da kıymeti az olan, dolayısıyla mukabele işleminde itimat edilmeyecek nüsha.

en-nüşhatü's-şeyha: Üm nüsha, mutemet nüsha.

en-nüşhatü'l-üm: Kendisinden nüsha veya nüshalar yazılmış olan, müellifi veya bir başkası tarafından kaleme alınmış nüsha.

otograf: Müellifin kendi eliyle kaleme aldığı nüsha.

şeceratü'n-nüsahi'l-hattıyye: Birden fazla yazmanın esasında tek bir asla râci olduğunu ortaya koyan gerekçeleri tetkik etmek suretiyle, asıl nüshaları fer' nüshalardan temyiz etmeye yarayan şecere.

tahkiku'n-nusûs: (Tahkiku'l-mah-tûtât, nakdû'n-nusûs -müştâriklere göre-) **1.** *Muhâdarât* kitabındaki tarif: Tahkik, tarih ilminin altında yer alan uygulamalı ve eleştirel bir ilimdir. Konusu, dilsel ve tarihsel yazılı metin olup tarihî tezahürleri (nüshalar) üzerinden metnin kendisinin ve yazarına nispetinin güvenilirliği, zaptı, okuyucunun anlayışına yaklaştırılması ve okuyucuya uygun hale getirilmesi işlerini görür. Gayesi ise metnin ilk tarihsel formuna ulaşmak ya da mümkün mertebe yaklaşmaktır. **2.** Abdüsselâm Hârûn'un tarifi: Tahkik, belli başlı birtakım şartları taşımasını sağlamak amacıyla yazma eserlerde icra edilen bir çalışmadır. Bu çalışma, eserin ve müellifinin adının, eserin müellifine aidiyetinin tespiti ile eserin metninin müellifin yazdığı şekle en yakın haline ulaşmaktan ibarettir.

tahrîcû'n-nusûs: Yazarın aktardığı her bir nakli, alıntılandığı aslı kaynağına dayandırma işi. Nakildeki fazlalık, eksiklik ve tasarruflara ise dipnotta işaret edilir.

tahrîf: 1. Birbirine benzeyen harflerden birini diğerinin yerine koymak. Meselâ “dal” yerine “râ” yazmak gibi. 2. Harflerde yapılan şekli yanlışlık.

tahrîrû'n-nas: Metne nihai şeklini vermek. Bu işlem, metnin düzeltilmesi (muâlecetü'n-nas), nüsha farklılıklarının gösterilmesi ve metnin düzenlenmesi (zab-tû'n-nas) hususlarını kapsar.

taḥṣiye: Bir metin üzerine yazılmış şerhe hâşiye yazmak.

taḥvîk: Başına ve sonuna yarımşar daire koymak suretiyle sözü iptal etmek.

ta'kîbe: Yazma bir eserde, sayfanın sonuna, bir sonraki sayfanın baş tarafından yazılan kısım. Ta'kîbede yazılan kısım tek bir harf, bir ya da daha fazla kelime olabileceği gibi, bir sonraki sayfanın numarasının aynısı da olabilir.

et-ta'kîbetü'l-ma'kûse: Müstensihin, sayfanın başında bir önceki sayfanın son kelimelerini yazması.

takvîmü'l-mahtût (sebr): Yazmanın kıymetini belirleyip ölçme, çeşitli ölçüleri dikkate alarak ona ilmf bir değer biçme işidir.

takvîmü'n-nas: Fazlalık, eksiklik, tekrar, yanlış ve dilbilgisi

hatalarının (“islâhu'n-nas” ve “ikâmetü'n-nas”ta olduğu gibi) yazmalardan ya da (“termîmü'n-nas”ta olduğu gibi) hâric kaynaktan hareketle değil de, muhakkikin inisiyatifiyle düzeltilmesi.

takyîd: Yazma üzerine yazılı olan bir tür metin dışı bilgi (Bu bilgiler, metne ilâve edilmesi amacıyla bir kaynaktan yahut yazarın düşüncesinden istifade ile elde edilmiştir).

takyîdü'l-hitâm bk. **hardü'l-metn**

et-ta'lik ale'n-nas: Muhakkikin, kendisiyle iki açıdan irtibatlandırarak metne iliştiirdiği nottur: 1. Metinle arasında güçlü bir bağ ve konu birliği bulunması, 2. Metinle aynı mahalli paylaşmaları. Metin ve ta'lik genelde aynı sayfada bulunurlar. Ta'lik; kapalılığı kaldırma, okuyucuyu yönlendirme, müellifin ifadesinin birbiriyle irtibatını kurma, düzeltmeler, eklemeler ve yanlışlara dikkat çekmelerden ibaret olup dirâse kısmına bırakılmayacak ilmf notları kapsar.

târîh bi'l-bâkî: “Bakiye” fiilini kullanmak suretiyle ayın gecelerini zikrederek yapılan tarihlendirme. Meselâ “filanca aydan on beş gece kalmışken...”.

târîh bi-eczâi'l-yevmi ve'l-leyle: Gün doğumu, şafak, gün batımı ve sabah gibi gün ya da gecede

zaman dilimlerini kullanan tarihlendirme.

et-târîhu'l-İslâmî (es-senetü'l-kameriyye): Hicrî yılı esas alan tarihlendirme.

târîh bi'l-küsûr: Hicrî X. yüzyılda Osmanlılar'da ortaya çıkan ve yazmaların tarihlendirilmesinde kullanılan bir tarihlendirme şekli. İbn Kemal Paşa'ya nispet edilmektedir. Bu tür bir tarihlendirmeyi çözebilmek için hayli çaba sarfedip üzerinde düşünmek gerekmektedir [meselâ "... es-südüs's-sâlis mine'l-cüz'î'r-râbi' mine's-sülûsi's-sânî mine'r-rubu'î'l-evvel mine'l-cüz'î's-sâdis mine'r-rubu'î'r-râbi' mine'l-karnî'l-hâdî" gibi. 21 Safer 1081 demektir].

târîh bi'l-mâzî: "Mezâ" yahut "halâ" fiilini kullanmak suretiyle ayın gecelerini zikrederek yapılan tarihlendirme. Meselâ "filanca aydan iki gece geçmişken...".

et-târîhu'r-rûmî (et-târîhu'r-rûmî, târîhu zi'l-karneyn): Başlangıç olarak milâttan önce Ekim 312 tarihini esas alan tarihlendirme.

târîh bi'l-uşr mine's-şehr: Ayın ondalık dilimleriyle yapılan tarihlendirme. Meselâ ayın ilk onu/el-‘aşrû'l-ülâ (1-10), orta onu/el-‘aşrû'l-vüstâ (11-20) ve son onu/el-‘aşrû'l-ahîra (21-30) gibi.

tashîf: Birbirine benzeyen harflerin noktalamasında hata yapmak suretiyle yapılan kelime yanlış.

Meselâ "ze" (ز) harfini "râ" (ر) olarak yazmak gibi.

tasvip: Yanlışın üzerini çizip doğrusunu yazma.

tazbîb (temrîz): Nakil ve rivayet açısından sahih olduğu halde, müstensih tarafından lafız ya da mâna açısından problemli görüldüğü için ilgili sözün üzerine "ص" işareti koyma.

temellük: Yazma üzerindeki, sahibine işaret eden yazı. Bunun birden fazla çeşidi vardır: Filancanın, filancanın mülkünde, filancaya vardı, filancanın kitaplarında, filancanın nöbetinde, sahibi filancadır gibi.

temhîd (medhal): Muhakkik tarafından kaleme alınan, tahkik ve dirâse kısmından olmayan, fakat okuyucuyu her ikisine de hazırlayan bölümdür. Çalışma içerisinde mukaddimeden sonra yer alır.

temrîz bk. **tazbîb**

termîmü'n-nas: Yazma nüshalara değil de hâricî birtakım kaynaklara müracaat etmek suretiyle metindeki fazlalığı kaldırma, eksikliği giderme; tekrar, yanlış ve dilbilgisi hatasını düzeltme işi.

termîzü'n-nüşa: Yazmaya; bulunduğu kütüphane ile müstensihi ile yahut alâkalı olduğu başka bir şey ile mütenasip bir remiz verme işi.

teşcîr ("Aynı ana nüshadan nakledilmiş" anlamında): Tek bir aileye ait nüshaları ayırt etme işi.

Bunun sonucunda her biri doğrudan aslı nüshalardan nakledilmiş “birbirinden bağımsız nüshalar”a ulaşılacağı gibi, kaynağı (asıl nüshadan nakledilmiş ana nüsha olmakla birlikte) mevcut yahut kayıp, fer’ nüshalara da ulaşılmış olur. Netice itibarıyla, birbirinden değil de muhtelif ana nüshalardan nakledilmiş farklı nüsha gruplarına (farklı nüsha ailelerine) ulaşmış oluruz.

et-tevsiku’d-dâhilî li’l-mahtût: Yazma eser üzerindeki kayıtlardan yola çıkarak gerçekleştirilen doğrulama.

et-tevsiku’l-hâricî li’l-mahtût: Yazma eser üzerindeki kayıtların dışında kalan doğrulama yollarının tamamı. Başlıca iki kısma ayrılır: 1. Yazmanın fizikî öğelerinin incelenmesiyle gerçekleştirilen doğrulama, 2. Kaynaklara müracaat edilerek gerçekleştirilen doğrulama.

tevsiku’l-mahtût: 1. Üzerinde herhangi bir değişiklik ve kasıtlı yahut kasıtsız bir tahrif meydana gelmemesi için yazma üzerinde icra edilen uygulamaların tamamı. 2. Sonunda bizi elimizdeki metne itimat etmeye yönelten emareler bütünü.

tevsiku’n-nas: Metnin güvenilirliğini tespit etmeyi amaçlayan ilmi ve uygulamalı birtakım işlemleri içeren tahkik enstrümanlarından biri.

tezhip: Yazma kitap ve murakka’ların bezenmesinde ezilmiş varak altın ve çeşitli renklerin kullanılmasıyla uygulanan süsleme sanatı.

turre: Sayfa kenarlarında bulunan ve metni çevreleyen boş kısım.

vakfû’l-kütüb (habsû’l-kütüb): Kitapların mütalaa ve kendilerinden istifade edilmesi amacıyla vakfedilmesidir (Bu tür vakıflar; mescit, medrese, zâviye, hastane vb. yerlere yapılır).

viâü’n-nas: Yazmanın fizikî ve maddî varlığı.

zahriye: Yazmanın ilk sayfası. Kitabın sırtına nispetle kendisine “zahriye” denilmiştir. Zahriye sayfası bazan unvan sayfası ile aynı sayfa, bazan da unvan sayfasından bir önceki varak olabilmektedir. Zahriye sayfası üzerinde mütalaa ve semâ’ kayıtları türünden bazı kayıtlar bulunabilmektedir.

zabtü’n-nas: Metne hareke, noktalama işaretleri koyma ve onu paragraflara ayırma işi.

ez-zıfrü’l-maklûb (ters tırnak): Harfin noktasız olduğunu gösteren işaret.

Ek 4: Tahkik Şeması

1. TAHKİK HAZIRLIĞI

I. Metnin (İhtiyârü'n-nas) Belirlenmesi

- A. Konunun Belirlenmesi
- B. Eserin Belirlenmesi
- C. Nüshaların Belirlenmesi

1. Eser Adının Tespiti
2. Müellif Adının Tespiti
3. Eserin Müellifine Aidiyetinin Tespiti
4. Telif Yerinin-Zamanının Tespiti
5. İstinsah Yerinin-Zamanının Tespiti

II. Metnin Doğrulması (Tevsîk)

- A. Tevsîk/Doğrulama Konuları
- B. Tevsîk/Doğrulama Yolları

1. İç Tevsîk/Doğrulama
 - a. Metin İçi Bilgiler
 - b. Metin Dışı Kayıtlar (Havâricü'n-nas)
 - i. Sema, kiraat, icazet kayıtları
 - ii. Temellük ve vakıf kayıtları
 - iii. Mühürler
 - iv. Ferağ/ketabe kaydı
 - v. İlmî notlar (şerh, talik, tahrir, fevâid, haşiye...)
 - vi. Mütalaa notları
2. Dış Tevsîk/Doğrulama
 - a. Otobibliyografya
 - b. Müellifin Diğer Eserlerindeki Atıflar
 - c. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar (Şerh, Haşiye, Talik vb.)
 - d. Tarih Kaynakları (Biyö-Bibliyografik Eserler, Fehreseler vb.)
 - e. Eserden Alınan Diğer Kaynaklar

III. Metin/Nüsha Okumaları (Kırâatü'n-nas/nüshah)

A. Tahkik Öncesi Okumaları

1. Ön Keşif Okuması (Kırâat-i İstikşâf)
2. Anlama Okuması (Kırâat-i İstintâk)
3. Fişleme Okuması (Kırâat-i Takyîd)

B. Tahkik Esnası Okumaları

1. Yazıya Geçirme Okuması (Kırâat-i Nesh)
2. Düzeltme Okuması (Kırâat-i Tahrir ve Takvim)
3. Sağlama Okuması (Kırâat-i Tevsîk)
4. Notlandırma Okuması (Kırâat-i Takyîd)

C. Tahkik Sonrası Okumaları

1. Dirase Okuması
2. Dizin Okuması

2. TAHKİK SÜRECİ

I. Metnin Yazıya Geçirilişi (Neshü'n-nas) ve Nüsha Karşılaştırması (Mukâbeletü'n-nüshah)

1. Yazma Nüshalardan
 - a. Nüsha Farklılıklarının Tespit ve Terchi (İsbâtü'n-nas)
 - b. Yanlışların Düzeltilmesi
2. Harici Kaynaklardan (Termimü'n-nas)
3. Muhakkikin Müdahalesi ile (Takvimü'n-nas)

- i. Fazlalık, Eksiklik ve Tekrarın Giderilmesi (İslâhu'n-nas)
- ii. Yazım ve Dilbilgisi Yanlışlarının Giderilmesi (İkâmetü'n-nas)

II. Metnin Ortaya Çıkarılışı (Tahrîrü'n-nas)

A. Metnin Düzeltmesi (Muâleacetü'n-nas)

B. Metnin Düzenlenmesi (Zabtü'n-nas)

1. İmlâ
2. Harekeleme, Paragraflama ve Başlıkların Düzeltilmesi
3. Noktalama İşaretleri

- a. Günümüz Arapça İmlâsının Kullanılması
- b. İSAM Tahkikî Neşir Esasları'nın Biçimsel Kurallarının Takibi

III. Açıklamalar ve Dipnotlar (Ta'lik ale'n-nas)

A. Metnin Öğeleriyle İlgili Notlar

B. Kaynak Gösterimi

C. Müellife Ait Notlar (Minhüvât)

D. Muhakkike Ait Notlar

1. Kapalı İfadeleri Açan Notlar
2. İfadeler Arası İrtibat Kuran Notlar
3. Düzeltmeler/Yanışlara İşaretler
4. İlmî Notlar

1. Garip Kelimeler
2. İstihlalar
3. Şahıs İsimleri
4. Yer İsimleri
5. Olaylar
6. Eserler

1. Âyetler
2. Hadisler-âsâr
3. Şiir ve Meseller
4. Alıntılar ve Atıflar

3. TAHKİK SONRASI

I. Dirase/İnceleme

A. Müellifin Tanıtımı

1. Adı, Künyesi, Lakabı ve Nesebi
2. Doğum-Ölüm Yeri ve Tarihi
3. İlmî Hayatı, Hocaları, Talebeleri ve Vazifeleri
4. Eserleri

B. Eserin Tanıtımı

1. Adı
2. Müellifine Aidiyeti
3. Konusu ve Planı
4. Telif Sebebi
5. Alandaki Diğer Çalışmalar
6. Yeri ve Önemi
7. Kaynakları
8. Dil ve İmlâ Özellikleri

C. İlmî Çalışmaların/ Baskıların/Nüshaların Tanıtımı

1. Eser Üzerine Yapılan İlmî Çalışmalar
2. Önceki Baskılar
3. Nüshaların Sayısı
4. Buldukları Ülke, Kütüphane, Koleksiyon
5. İlmî Değerleri
6. Nüsha Üzerindeki Bilgiler (Eser adı, müellif adı, müs-tensih adı, istinsah tarihi, temellük notları vb. kayıtlar)
7. Nüshaların Listesi ve Rumuzları
8. Nüsha Fotoğrafları

D. Tahkikte Takip Edilen Yöntem

II. Kaynakça

A. Arapça Kaynaklar

B. Arapça Olmayan Kaynaklar

III. İçindekiler ve Dizin

A. İçindekiler

1. Standart İçindekiler
2. Ayrıntılı İçindekiler

B. Dizinler

1. Âyet
2. Hadis-âsâr
3. Emsal
4. Şiir
5. Fırka-mezhep-edyân-cemaat
6. Yer-şuûb-kabâil
7. Şahıs
8. Eser
9. Terim

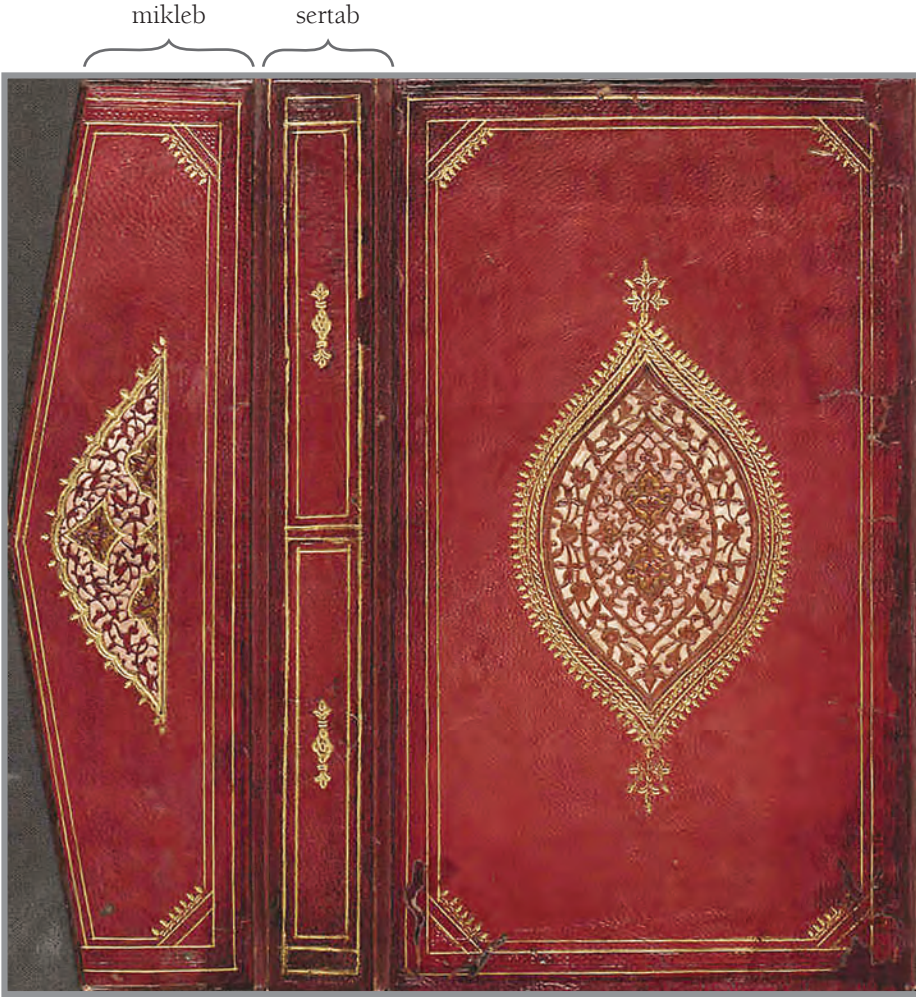
Ek 5: Yazma Eser Görselleri

Resim 1. Dîbâce/mukaddime, turre. Emîr Pâdişah, el-Haccü'l-mebrûr yükef-firü'z-zünüb, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1658, vr. 1^b-2^a.

Resim 2. Hâtîme. Nüh b. Mustafa el-Konevî el-Mısırî el-Hanefî, *ed-Dür-rü'l-munazzam fî menâkibi'l-İmâmi'l-A'zam*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1012, vr. 15^b-16^a.

Resim 3. Mikleb, sertab, cilt. es-Senâi, *Hadikatü'l-hakika ve şeriatü't-tarika*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3732.

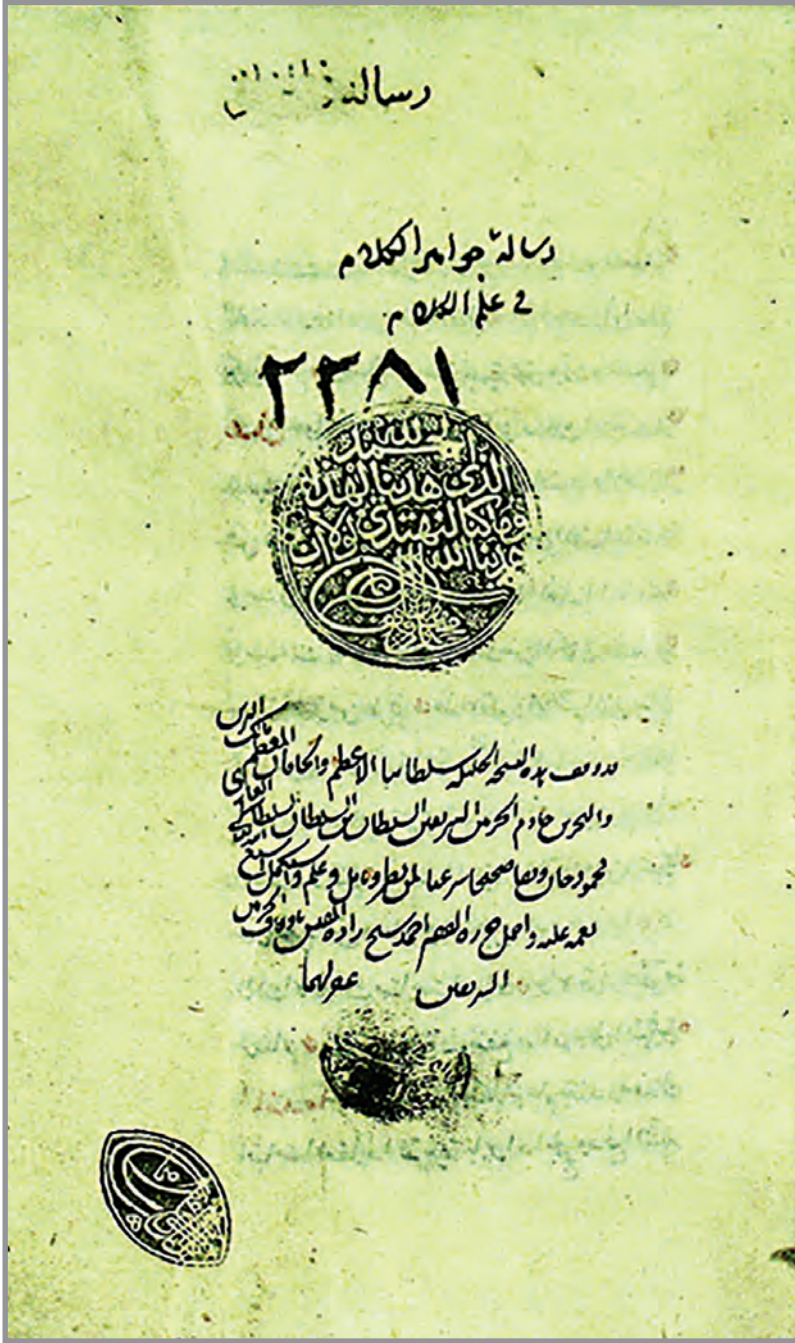
Vech

Zahr

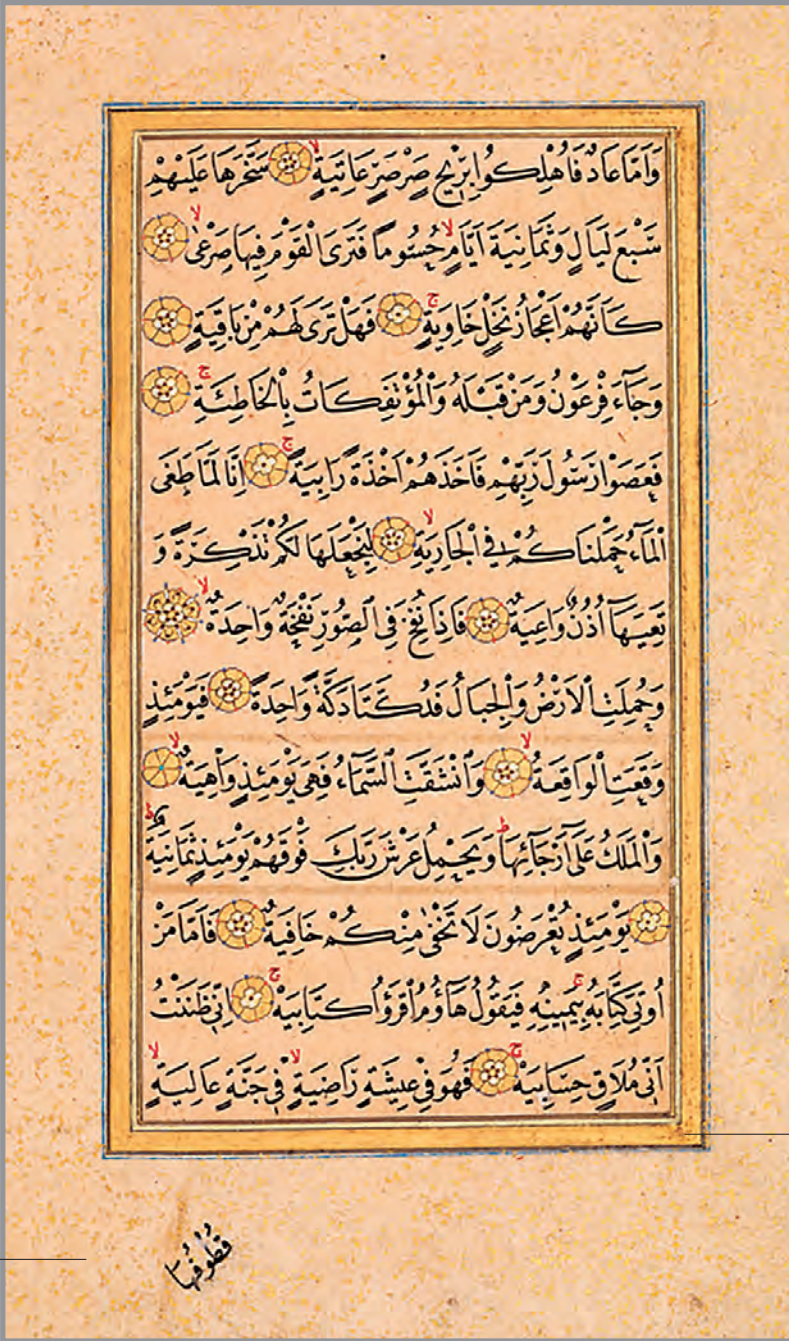
اجهت التي تهيء العالمين بان يوجب الالوهة لكل عالم قوله اني ما شكك الالهة
 انما تركت حيث قدم الغيب لينة السفا على ترك الجوهري الما من كون الاله
 طوط بكين الالهة كما ترصد انما لم يهتد على العلم ان الفوت شفا من الاله على
 العلم انما انفعوا له ساجدين اقول قد من الغنقون ولا لله الالهة على التفتيش
 بام لا ولا له قوله اني اذا انقضت الصلوة من يوم الجمعة فاستعدوا على ان يجرى السمع
 عينه لئلا يطلع ما توجه ان افعال نوبه انهم لم يجوزوا ان يظهر في الالهة
 منه حيث شاف جمهور المسلمين بالامانة انهم ادركوا ان ذلك هو الموقر
 مدبر ولم يوجبوا منه فلا والله عليه الطوبى والله ان النور اوزا يدعى محتاج الى
 التوجه بخلاف الذي يعنى علم التيقن بالامان لا التيقن بالامانة فالاجماع على
 جواز العمل بالانصاف ان كان ان فعل الساعة او يوم ساعة او يومين بلوك ان الاله
 العزى ولك ان الله انى زمانه ان شاء الله تعالى والاولى واعده من جوهري ان يكون الله
 بامر نور مولا الاضراء بيان تيقن واجيب عن من كان يتردد في كون كونه في
 الاطلاق كما كان في قول التيقن بالساعة وليس بالانوار كما ذكرنا في الاصل من التيقن
 الاجماع على ان افضل عطين وانفلس عة منه مما ذكره في قوله ان الله الاطلاق
 انطقا فسلم كنهه من هذا ان اريد من هذا ان الله بالانوار ولكن في جوهري
 ما خلا من هذا انى من ان يوسن ويحور ويملكه حتى وعده من هذا انى
 يوصف بالظفر عذمان يوسن خطا في الجوهري العيني انه لا خلاف بينهما في
 في الالهة بانه يوصف على التيقن كما يوصف على التيقن انما في قوله في الجوهري
 استخرج كما استب باه من قوله ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق في الجوهري
 الجوهري المطلق كما يظهر في كلامه في الاسلام ومن منه الالوهة الاطلاق ان الله الاطلاق
 في علم الاله الام من الالهة المسمى حيث قال من جوهري الالهة المطلق على التيقن
 وهو من جوهري انى في الالهة ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق
 قوله في الالهة ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق

من في الجوهري ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق
 الى الالهة من جوهري ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق
 فقال **ان الله الاطلاق** ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق
 الفدر لغزوه **وشرط الالهة** ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق
 للوهة من جوهري ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق
 من جوهري ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق
 فالله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق
 فانها من جوهري ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق
 اذا ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق
 وجوده وسلبه جوهري ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق
 الحقيقى فان الاصل في الالهة ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق
 الحقيقى وهو ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق
 ونحوه من جوهري ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق
 ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق
 ويهتد من جوهري ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق
 فلهذا ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق
 كما لو جوهري ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق
 عليه ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق
 الاكله وجوهري ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق
 الكلام ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق
 مستلزمه ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق
 التيقن سره ولسه ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق
 بالاجماع ولا روى على التيقن والالوهة الاطلاق ان الله الاطلاق ان الله الاطلاق

Resim 4. Vech, zahr. Molla Hüsrev, Mir'atü'l-usûl fî şerhi Mirkâtî'l-vüsûl, Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 527, vr. 18^b-19^a.

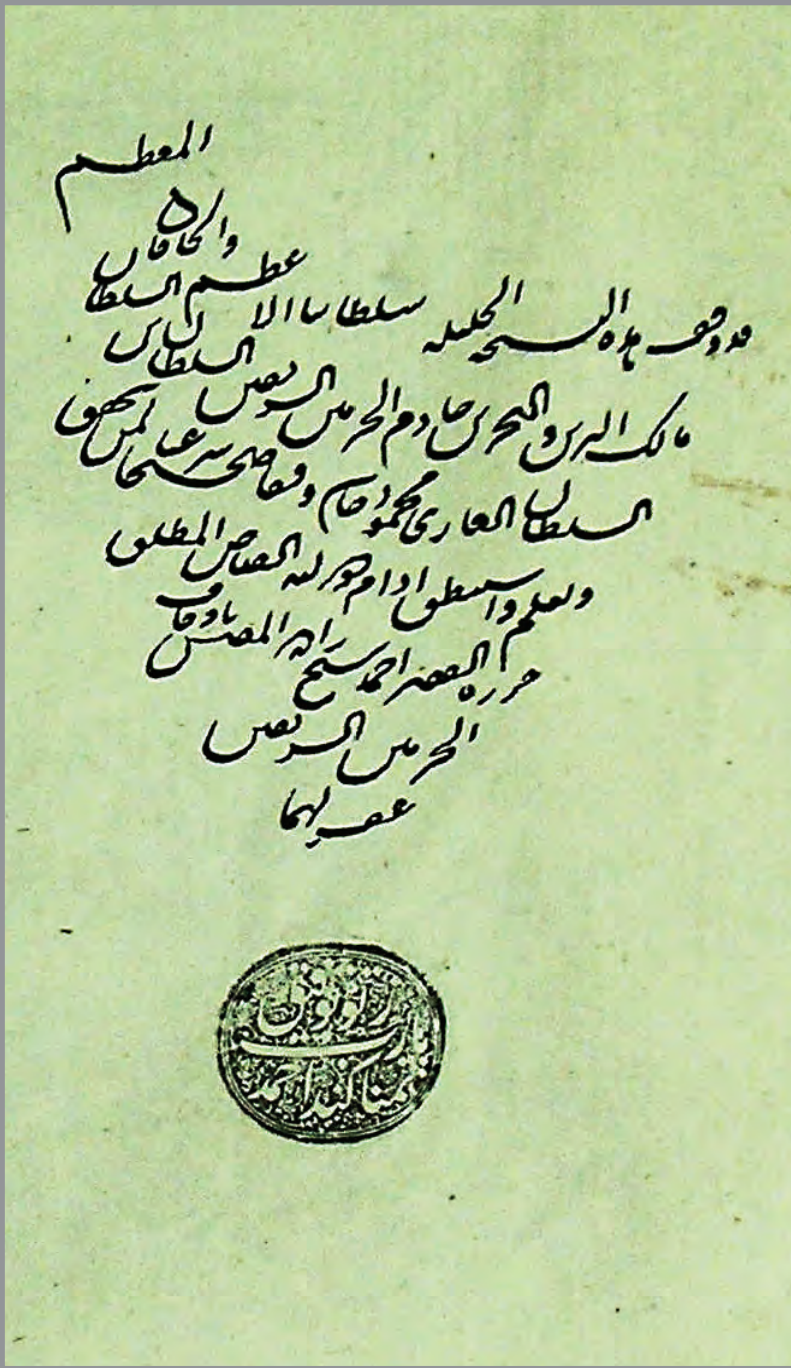
Resim 5. Zahriye, unvan sayfası. Adudüddin el-İcî, *Cevâhirü'l-kelâm*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2281.

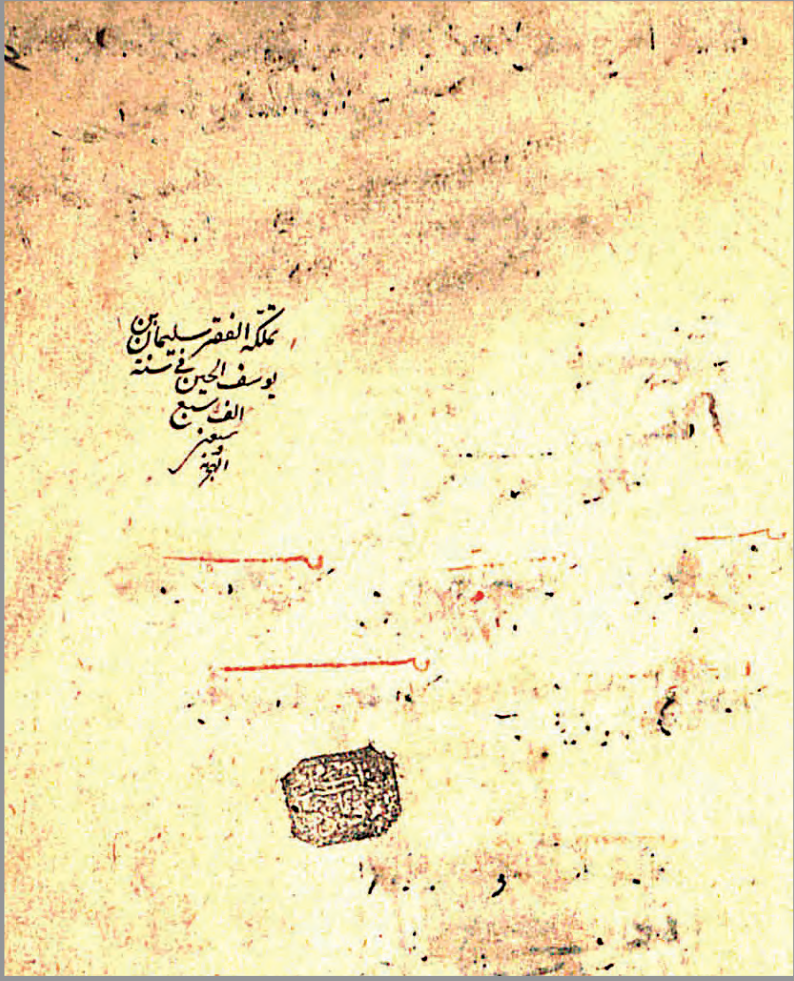
Cedvel

Ta'kibe

Resim 6. Ta'kibe, cedvel. Kur'an-ı Kerim, müstensih Şekerzâde Seyyid Mehmed, Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. K 3, vr. 317^b.

Resim 7. Vakıf kaydı. Ali b. Ömer el-Kâtibî, eş-Şemsiyye fi'l-kavâidi'l-mantıkiyye, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2547.

Resim 8. Temellük kaydı. Ali b. Ömer el-Kâtibî, *Risâle ft şerhi'l-mevâddi'l-müşkile mine'r-Risâleti's-şemsiyye*, Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1612.

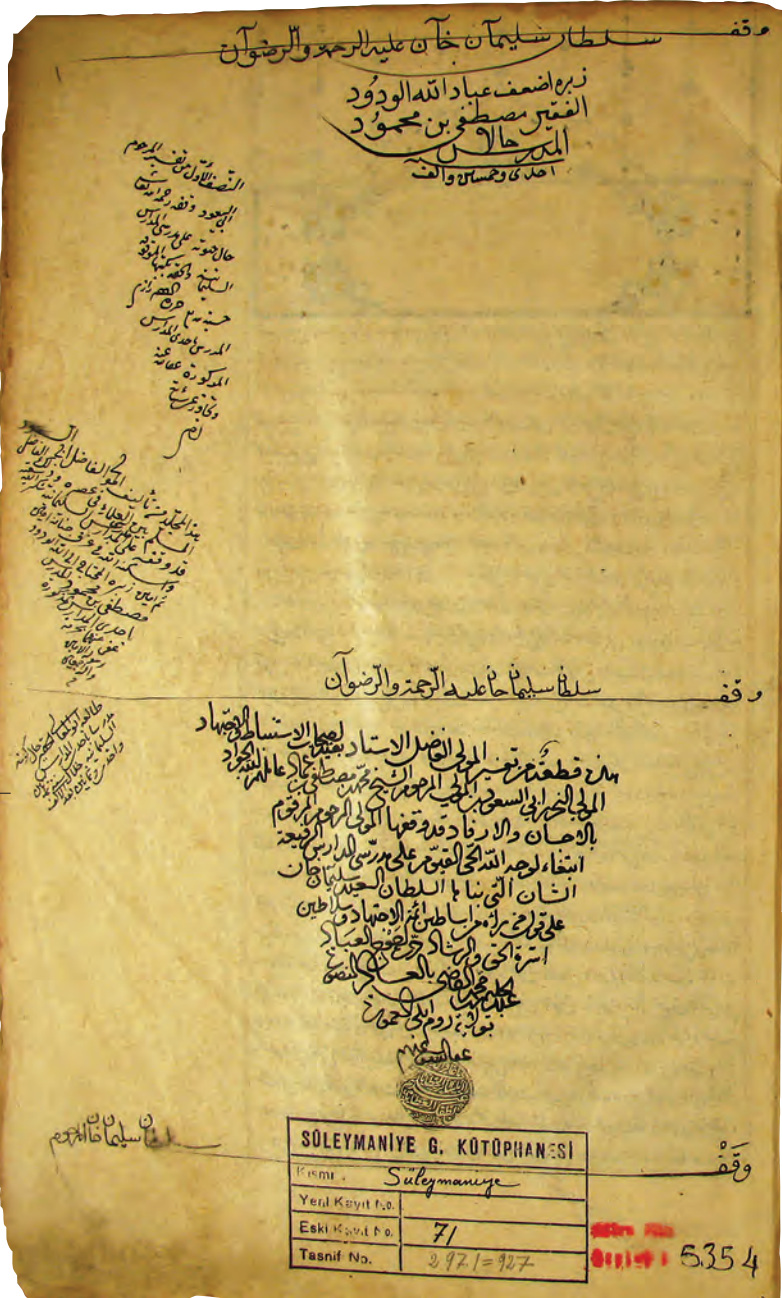
Semâ kaydı

Resim 9. Semâ, kırâat kaydı. Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, el-Câmiu's-sahîh (Sahîhu Müslim), Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 366.

Mukabele
kaydı

Resim 10. Mukabele kaydı. İbn Mâlik et-Tâi, Ebu Abdullah, *el-Misbâh*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 907, vr. 141^a.

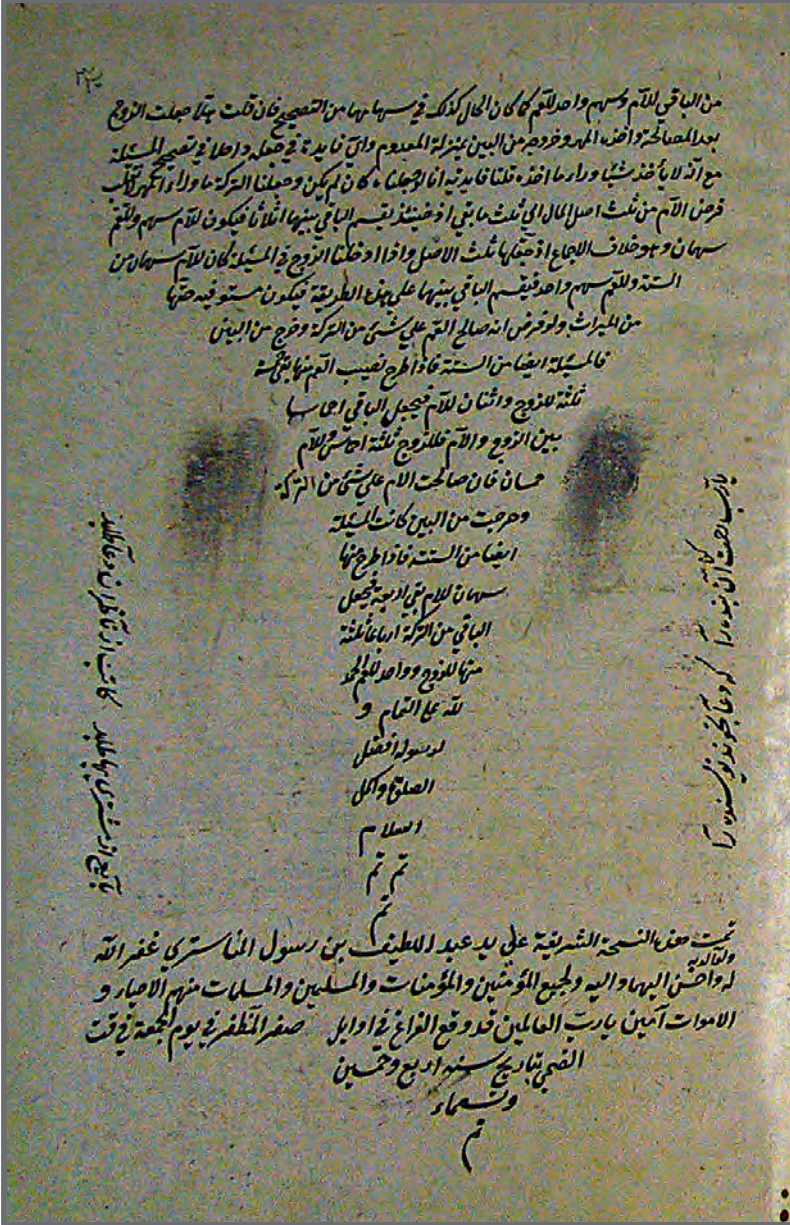

Mütalaa kaydı

Resim 11. Mütalaa kaydı. Ebussuüd Efendi, İrşādü'l-akli's-selîm ilâ mezâ-yâ'l-Kitâbi'l-Kerîm, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 71.

Resim 12. Fevâid kaydı. İsamüddin el-İsferâyîmî, Hâşiye ale'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye, Süleymaniye Ktp., Yozgat, nr. 796.

Resim 13. İstinsah kaydı. Çivizâde Mehmed Muhyiddin, *el-İsâr li-halli'l-muhtâr fi'l-fürû'*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 730, vr. 320^a.

هذه فهرست حليم		
ان الصلوة سنة مستوطنة ٣	الشرط الاول المطهرات من الحدث ٣	وهو على تمانية فصول ٣
فصل في التيمم ١٧	فصل في بيان الاحكام الماء ٢٥	فصل في بيان احكام الحيات ٢٧
فصل في السجود على الخشبة ٣٠	فصل في نواقض الوضوء ٣٥	فصل في الاجناس ٤١
فصل في البراءة ٤٤	فصل في الاسرار ٤٧	الشرط الثاني المطهرات من الالباس ٥٠
الشرط الثالث في بوسنة الفورة ٥٩	الشرط الرابع استقبال القبلة ٦٢	هو الوقت ٦٤
الشرط السادس التسبيح ٦٨	فرائض الصلوة ٧٠	اولها التسمية ٧١
والتامة القيام ٧٢	والتامة القراءة ٧٥	والرابع الر الربوع ٧٦
والخمس السجود ٧٧	والسادس القعدة والاشرف ٧٨	والسابع الاربوع بعضه ٧٩
والتامة تسليم الاركان ٨٠	فصل في صفة الصلوة ٨١	فصل في بيان باكره في الصلوة ٩٠
فصل في السنة ٩٥	فصل في النوافل ٩٩	فصل في الاربوع ١٠١
الموتى الواجب ١٠٤	تمامات النوافل ١٠٥	فصل فيما يفرد في الصلوة ١٠٧
تذليل ١١٢	فصل في سجود السبب ١١٣	فصل في ذلّة القارئ ١١٩
تمامات فيما يكره من القراءة ١٢٥	سجدة الثلاثة ١٢٧	المحققات ١٢٩
فصل فيما يتابع المعشرك ١٣١	فصل في قضاء الفوات ١٣٢	فصل في صلاة الساكن ١٣٣
فصل في صلوة الجمعة ١٣٥	فصل في صلوة العبد ١٣٨	فصل في صلوة المسافر ١٣٩
نوع في الشهيد ١٤٢	في فصل في احكام السجود ١٤٧	فصل في صلاة السنن ١٤٩

Resim 14. Fihrist. İbrâhim b. Muhammed el-Halebî, *Gunyetü'l-mütemelli fî şerhi Münyeti'l-musallî*, Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 903.

Kaynakça

- Abdüttevâb, Ramazan, *Menâhicü tahkiki't-türâs beyne'l-kudâmâ ve'l-muhdesîn*, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1406/1985.
- Baliç, İsmail, "Geschichte des arabischen Schrifttums", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 37-38.
- Bilgin, Orhan, "Ferâğ Kaydı", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 354.
- Bilgin, Orhan, "Fevâid Kaydı", *DİA*, İstanbul 2013, XII, 501.
- Bilgin, Orhan, "Temellük ve Tesâhüb Kaydı", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 411-412.
- Bilgin, Orhan, "Yazma", *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, 369, 372.
- Boynukalın, Mehmet, *el-Asl: Mukaddime*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.
- Derman, M. Uğur, "Murakka", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 204.
- Erünsal, İsmail E., *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne*, İstanbul: Timaş, 2018.
- Gacek, Adam, *el-Merci' fi ilmi'l-mahtûti'l-Arabî*, trc. Murâd Tedgût, Kahire: Ma'hedü'l-mahtûtâti'l-Arabiyye, 1437/2016.
- Hafyân, Faysal, "ed-Duhûl ilâ âlemi tahkiki'n-nassi't-türâsi", *Muhâdarât fi tahkiki'n-nusûs*, s. 11-40.
- Hafyân, Faysal, "Tevsîku'n-nas: el-Mefhûm ve'l-vazîfe ve'l-kazâyâ", *Muhâdarât fi tahkiki'n-nusûs*, s. 137-146.
- İSAM Tahkikli Neşir Esasları, İstanbul: İSAM, 2017.
http://www.isam.org.tr/documents/_dosyalar/_pdfler/ISAM_Tahkikli_Nesir_Esasları.pdf
- Kabâve, Fahreddin, "Zabtü'n-nas", *Muhâdarât fi tahkiki'n-nusûs*, s. 175-200.
- Kanar, Mehmet, "Geschichte der arabischen Litteratur", *DİA*, 1996, XIV, 35-37.
- Maas, Paul v.dğr., *Stemmatik: Tenkitli Metin Neşrinde Soy-Ağacı Yaklaşımı*, der. ve trc. Mürteza Bedir, İstanbul: Küre Yayınları, 2011.
- Mısrî, Mahmûd, "Hatavâtü tahkiki'n-nassi't-türâsi" (Basılmamış not).
- Mısrî, Mahmûd, "İhtiyârü'n-nas: el-Mevzû' ve'l-kitâb ve'n-nusah", *Muhâdarât fi tahkiki'n-nusûs*, s. 111-135.
- Mısrî, Mahmûd, "İzâetü'n-nas", *Muhâdarât fi tahkiki'n-nusûs*, s. 201-277.

- Mısrî, Mahmûd, *Mâ lâ yeseu'l-muhakkıka cehlüh*, [Fotokopi ile çoğaltma, Birinci Versiyon: İstanbul: İSAM, 1438/2017]
- Mısrî, Mahmûd, “Mu‘cemü alâmâtî't-terkîm ve'l-ıhtisârât”, *Muhâdarât fî tahkiki'n-nusûs*, s. 329-336.
- Mısrî, Mahmûd, “Mu‘cemü'l-mustalahât”, *Muhâdarât fî tahkiki'n-nusûs*, s. 337-350.
- Mısrî, Mahmûd (ed.), *Muhâdarât fî tahkiki'n-nusûs*, [Fotokopi ile çoğaltma: İstanbul: İSAM, 1438/2017].
- Mısrî, Mahmûd, “Mukaddime fî tahrîri'l-mustalahâti zâtî's-sıla” [Kabâve, Fahreddin, “Zabtü'n-nas” başlıklı makaleye giriş], *Muhâdarât fî tahkiki'n-nusûs*, s. 175-178.
- Mısrî, Mahmûd, “Sekâfetü'l-muhakkik: et-Tekvînü'l-ma'rifî ve'l-ilmî”, *Muhâdarât fî tahkiki'n-nusûs*, s. 77-109.
- Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâyi'*, Murad Molla Ktp., nr. 704.
- Osman, Hasan Ahmed, “Kıraatü'n-nas”, *Muhâdarât fî tahkiki'n-nusûs*, s. 147-157.
- Osman, Hasan Ahmed, “Mukâbeletü'n-nas”, *Muhâdarât fî tahkiki'n-nusûs*, s. 159-174.
- Osmânî, Zafer Ahmed, *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Halep: Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 1404/1984.
- Özen, Şükrü, “Metin Tenkidi Üzerine Bazı Tespitler ve Öneriler”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Meselesi II*, haz. İsmail Kurt - Seyit Ali Tüz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009, s. 246-270.
- Polat, Salahattin, *Metin Tenkidi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2010.
- Sarı, Eren, *Tezhib Sanatı*, Antalya: Nokta E-Book, 2016.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan, *el-Asl*, nşr. Mehmet Boynukalm, I-XII, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan, *el-Câmiu's-sagîr*, nşr. Mehmet Boynukalm, İstanbul: Ocak Yayınları, 2009.
- Tabbâ', İyâd Hâlid, *Menhecü tahkiki'l-mahtûtât*, Dımaşk: Dârü'l-fikr, 1423/2003.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, “Kıraat ve Semâ Kaydı”, *DİA*, İstanbul 2002, XXV, 436.
- Ünver, Niyazi - Kaya, Dursun, *Yazma Kitaplar*, <http://www.yazmalar.gov.tr/sayfa/yazma-kitaplar/9> (erişim: 31 Temmuz 2017)
- Yazıcı, Hüseyin, “Mukabele Kaydı”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 102.

İKİNCİ KLASİK DÖNEM PROJESİ KİTAPLARI

- İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî* (ed. Osman Demir-Ömer Türker), 2013*
- Tuncay Başoğlu, *Fıkıh Usulünde Fahreddin er-Râzî Mektebi*, 2014
- Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür* (ed. Semih Ceyhan), 2015
- Semih Ceyhan, *Üç Pîrin Mürşidi: Halvetiyye, Ramazâniyye Kolu ve Köstendilli Ali Alâeddin Efendi*, 2015
- Şükrü Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzâde'nin Envârü't-Tenzil Hâşiyesi*, 2015
- İstanbul Şer'iyye Sicilleri Vakfiyeler Katalogu* (haz. B. Aydın, İ. Yurdakul, A. Işık, İ. Kurt, E. Yıldız), 2015
- Muhammed el-İsfahânî, *Kitâbü'l-Kavâidi'l-küllüyye* (thk. Mansur Koçinkağ - Bilal Taşkın), 2017
- İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdi Beyzâvi* (ed. Müstakim Arıcı), 2017
- İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Adudüddin el-İcî* (ed. Eşref Altaş), 2017
- Osman Güman, *Nahiv ve Fıkıh Usulü İlişkisi*, 2017
- Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler Döneminde Vezirlik*, 2017
- M. Sait Özervarlı, *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodu ve Kelâmlara Eleştirisi*, 2017
- Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi, *Selâmetü'l-insân fi muhâfazatı'l-lisân* (thk. Murat Sula), 2018
- Halil İnalçık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, 2018
- Tilimsânî, *Meâni'l-esmâ'i'l-ilâhiyye* (thk. Orkhan Musakhanov), 2018
- Tilimsânî, *Şerhu'l-Fâtiha ve ba'zı sûretü'l-Bakara* (thk. Orkhan Musakhanov), 2018
- İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu (haz. Okan Kadir Yılmaz), 2018
- Mustafa Bülent Dadaş, *Şeyh Bedreddin: Bir Osmanlı Fakihî*, 2018
- Mehmed Fikhî el-Aynî, *Risâle fi edebi'l-müftî* (thk. Osman Şahin), 2018
- Kâsim b. Kutluboğa, *Kitâbü Takribi'l-garib* (thk. Osman Keskiner), 2018
- Safedî, *Kesfû'l-esrâr ve hetkû'l-estâr* (thk. Bahattin Dartma), I-V, 2019
- M. Taha Boyalıklar, *el-Keşşâf Literatürü: Zemaşşerî'nin Tefsir Klasığının Etki Tarihi*, 2019
- Şeyh Bedreddin, *et-Teshîl Şerhu Letâifi'l-işârât* (thk. Mustafa Bülent Dadaş), I-III, 2019
- Rükneddin es-Semerkindî, *Câmiu'l-usûl* (thk. İsmet Garibullah Şimşek), I-II, 2020
- Yavuz Köktaş, *Fethu'l-bârî ve Umdetü'l-karî'nin Metin Tahlili Açısından İncelenmesi*, 2020
- Mahmûd el-İsfahânî, *Tesdîdü'l-kavâid fi şerhi Tecridü'l-akâid*; Cürcânî, *Hâşiyetü'l-Tecrid*; Cürcânî'nin minhüvâtı ve başka hâşiye notlarıyla birlikte (thk. E. Altaş, M.A. Koca, S. Günaydın, M. Yetim), I-III, 2020; I-II, 2021
- İbn Nüceym, *Lübbü'l-usûl* (thk. Muhammed Fâl Seyyid eş-Sinkitî), 2020
- Signâkî, *et-Tesdîd fi şerhi'l-Temhid* (thk. Ali Tarık Ziyat Yılmaz), I-II, 2020
- M. Âkif Aydın, *Osmanlı Hukuku: Devlet-i Aliyye'nin Temeli*, 2020
- Mehmet Sami Baga, *İslam Felsefesinde Cisim Teorisi: Hikmetü'l-ayn Geleneği*, 2020
- Güllü Yıldız, *Siyerde Şerh-Hâşiye Geleneği: Moğultay b. Kılıç Örneği*, 2020
- Adalet Çakır, *Abdülkâdir-i Geylânî ve Kâdirlik*, I-II, 2021
- Mehmet Çiçek, *Müfessir Olarak Ali Kuşçu*, 2021
- Ali Kuşçu, *Hâşiyetü Ali el-Kuşçî alâ Şerhi'l-Keşşâf li't-Teftâzânî* (thk. Mehmet Çiçek), 2021
- İbn Âbidîn, *Şerhu Ukûdi resmî'l-müftî* (thk. Şenol Saylan), 2021
- Şeyhülislâm Ebussuûd b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdü'l-akli's-selim ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerim* (thk. M. T. Boyalıklar, A. Aytepe, Z. el-Kaliş, M. İ. el-Nabulsî), I-IX, 2021
- İslâm İlim Geleneğinde Nevevî* (ed. Nail Okuyucu), 2022
- Necmeddin Yûsuf b. Ahmed el-Hâsî el-Hârizmî, *el-Fetâvâ's-sugrâ* (thk. Abdulhalik Uygur), I-II, 2022
- Tenkitli Neşir Kılavuzu (Osmanlı Türkçesi Metinleri İçin) (haz. B. Açıllı, S. Yazar, K. Turgut, Ö. Kavak), 2022
- Hamza b. Turgut Aydın, *el-Hevâdî fi şerhi'l-Mesâlik* (thk. Ali Bulut), 2022
- Mustafa Ateş, *Bir Osmanlı Fakihî İbn Âbidîn*, 2022
- Nüreddin es-Sâbü'nî, *el-Kifâye fi'l-hidâye* (thk. Muhammet Aruçi), 2022
- Nüreddin es-Sâbü'nî, *el-Müntekâ min ismeti'l-enbiyâ* (thk. Mehmet Bulut), 2022
- İbrâhim b. Mustafa el-Halebî el-Medârî, *el-Lüm'a fi'l-hudûs ve'l-kudem ve'l-kazâ ve'l-kader ve tahkiki't-teklîf* (thk. Münzir Şeyhhasan), 2022
- Şemseddin İbn Tolun Muhammed b. Ali ed-Dımaşkı es-Sâlihî, *el-Gurefû'l-aliyye fi terâcimi müteahhirî'l-Hanefiyye* (thk. Ali es-Seyyid Abdullatif), I-III, 2023

•••••

* Listede yer alan baskı tarihleri, eserin İkinci Klasik Dönem Projesi kapsamındaki ilk yayın tarihidir.

İSAM YAYINLARI

BAŞVURU ESERLERİ DİZİSİ

Ömer Faruk Bahadır, Asiye Kakırman Yıldız, Kenan Yıldız, Müslüm İstekli, Hüseyin Hilmi Paşa Evraki
Katalogu, 2006

Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt, *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Katalogu*, 2006
İsmail E. Erünsal, Fatih Çardaklı, M. Birol Ülker, *İlahiyat Fakülteleri Tezler Katalogu I (1953-2000)*, 2008
İsmail E. Erünsal, Fatih Çardaklı, M. Birol Ülker, *İlahiyat Fakülteleri Tezler Katalogu II (2001-2007)*, 2008
Osman - Fatma Durgut, *Haremeyn Fotoğrafları*, 2008

Bekir Topaloğlu-İlyas Celebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 2010; (göz.geç. 8. bs. 2022)

İstanbul Kadı Sicilleri-1 Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919-927/M. 1513-1521), 2010
İstanbul Kadı Sicilleri-2 Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 924-927/M. 1518-1521), 2010
İstanbul Kadı Sicilleri-3 Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 930-936/M. 1524-1530), 2010
İstanbul Kadı Sicilleri-4 Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940-942/M. 1534-1536), 2010
İstanbul Kadı Sicilleri-5 Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (H. 953-955/M. 1546-1549), 2010
İstanbul Kadı Sicilleri-6 Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil (H. 956-963/M. 1549-1556), 2010
İstanbul Kadı Sicilleri-7 Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H. 970-971/M. 1562-1563), 2010
İstanbul Kadı Sicilleri-8 Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987-988/M. 1579-1580), 2010
İstanbul Kadı Sicilleri-9 Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 990-991/M. 1582 - 1583), 2010
İstanbul Kadı Sicilleri-10 Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000/M. 1590-1591), 2010
İstanbul Kadı Sicilleri-11 Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970-971/M. 1563), 2011
İstanbul Kadı Sicilleri-12 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003/M. 1594-1595), 2011
İstanbul Kadı Sicilleri-13 İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027/M. 1618), 2010
İstanbul Kadı Sicilleri-14 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1042-1043/M. 1633), 2011
İstanbul Kadı Sicilleri-15 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil (H. 1057-1059/M. 1647-1649), 2011
İstanbul Kadı Sicilleri-16 İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664), 2010
İstanbul Kadı Sicilleri-17 Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077/M. 1666-1667), 2011
İstanbul Kadı Sicilleri-18 İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087/M. 1675-1676), 2010
İstanbul Kadı Sicilleri-19 Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097/M. 1685-1686), 2011
İstanbul Kadı Sicilleri-20 Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102/M. 1691), 2011
İstanbul Kadı Sicilleri-21 İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M. 1726-1738), 2010
İstanbul Kadı Sicilleri-22 Eyüp Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 993-995/M. 1585-1587), 2011
İstanbul Kadı Sicilleri-23 Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M. 1612-1643), 2011
İstanbul Kadı Sicilleri-24 Eyüp Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1028-1030/M. 1619-1620), 2011
İstanbul Kadı Sicilleri-25 Eyüp Mahkemesi 37 Numaralı Sicil (H. 1047/M. 1637-1638), 2011
İstanbul Kadı Sicilleri-26 Eyüp Mahkemesi 49 Numaralı Sicil (H. 1054/M. 1644), 2011
İstanbul Kadı Sicilleri-27 Eyüp Mahkemesi 61 Numaralı Sicil (H. 1065-1066/M. 1655), 2011
İstanbul Kadı Sicilleri-28 Eyüp Mahkemesi 74 Numaralı Sicil (H. 1072-1073/M. 1661-1662), 2011
İstanbul Kadı Sicilleri-29 Eyüp Mahkemesi 82 Numaralı Sicil (H. 1081/M. 1670-71), 2011
İstanbul Kadı Sicilleri-30 Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1085-1090/M. 1674-1679), 2011
İstanbul Kadı Sicilleri-31 Eyüp Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1090-1091/M. 1679-1680), 2011
İstanbul Kadı Sicilleri-32 Galata Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 983-984/M. 1575-1576), 2011
İstanbul Kadı Sicilleri-33 Galata Mahkemesi 7 Numaralı Sicil (H. 985-986/M. 1577-1578), 2011
İstanbul Kadı Sicilleri-34 Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (H. 981-1000/M. 1573-1591), 2012
İstanbul Kadı Sicilleri-35 Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1005-1007/M. 1596-1599), 2012
İstanbul Kadı Sicilleri-36 Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil (H. 1015-1016/M. 1606-1607), 2012
İstanbul Kadı Sicilleri-37 Galata Mahkemesi 37 Numaralı Sicil (H. 1022-1024/M. 1613-1615), 2012
İstanbul Kadı Sicilleri-38 Galata Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1024 - 1029/M. 1615-1620), 2012
İstanbul Kadı Sicilleri-39 Galata Mahkemesi 65 Numaralı Sicil (H. 1051-1053/M. 1641-1644), 2012
İstanbul Kadı Sicilleri-40 Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663), 2012
İsmail E. Erünsal, M. Birol Ülker, Fatih Çardaklı, *İlahiyat Fakülteleri Tezler Katalogu (1953-2010)*, 2012
İstanbul Şer'iyye Sicilleri Vakfiyeler Katalogu (haz. Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, Ayhan Işık, İsmail Kurt, Esra Yıldız), 2015
İsmail E. Erünsal, M. Birol Ülker, Esra Karayel Muhacir, *İlahiyat Fakülteleri Tezler Katalogu (1953-2015)*, 2017

İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu (haz. Okan Kadir Yılmaz), 2018; 2023

Temel İslam Ansiklopedisi (ed. Tuncay Başoğlu), I-VIII, 2019; 2022

Temel İslam Ansiklopedisi Arapça Fasikül (koordinatör: Adem Yiğın, Proje Yöneticisi: Abdullah Hikmet Atan, Cemal Abdullah Aydın, Tuncay Başoğlu, Adem Yiğın), 2022

Tenkiltli Neşir Kılavuzu (Osmanlı Türkçesi Metinleri İçin) (haz. Berat Açıl, Sadık Yazar, Kadir Turgut, Özgür Kavak), 2022